

علماء عثمان

معالم محی الدین قربانعلیمیوف

۲۰۲۱ جزی

عثمان

دنیا

ابتدائی عوام مکتبہری او چون ترتیب ایلامش

جغرافیا رسالہسی

۴۰۲۱ طبع

ناشوری

«معارف» کتبخانہسی

قزاندہ

قزاندہ، «معارف» مطبعہسی ۱۹۱۷ یلہ

Казань, тип. „Маарифъ“

1917 Г.

ياۋروپا قطعەسىندە روسىيەگە كورشى مەملىكتلەر.

شۋېتسىيە كاروللىقى.

(يېرى ۸۲۰۰ مېرەم مېل ھەم خەلقى ۶ مىليون)

شۋېتسىيە كاروللىقى ئسكاندىناويا يارم آتاونىڭ جەنۇب شەرقى طرفىدا تۇزۇلمىشدر. ئسكاندىناويا يايلاسى شۋېتسىيەنىڭ غەربى چىكىنىدىن تەبەئەكلەنەھەم يالپىق دېڭىزىنەيىتەر آلدندىن بىيىك كېڭ اوۋاغائەيلەنە. بو اوۋاجنوبكە تاباھمان تەبەئەكلەنەباروب، شۋېتسىيەنىڭ ۋېننېر، (Venner) ۋېتتېر (Vetter) ھەم مېلار (Melar) اسملى زور كوللەرى حاصل بولوغا سەبب بولادر.

شۋېتسىيەدە يىلغار كۆب بولسا لاردا، ئچلەرنە «بوساغا» لار، بولغانلىقدان (يەنى باسقىچ باسقىچ بولۇپ تۇرا تۇرغان تاشلار) پاراخودلار بۇرۇرگە بىك اوڭغايىسىز. بولغا لاردا بارى، آغاچ آغزوغنا اوڭغايى. بو يىلغارنىڭ مشهورلەرى تورنېمو (Torneo) موۋونېمو (Munio) دال (Dаль)، كلار (Kлар) ھەم غوتا (Gota). ھواسى دېڭىز بولارنىدا بۇمشاق، يايلاارنىدا سالقىن. يېرىنىڭ اۋستىكى قاتلاۋى قزل بالچقاي ھەم تاشلىق. اورماندا بولا تۇرغان اوسملىكلەر ھەربىرنە دېرەك پار، حتى مەملىكتىڭ شىمالى چىكلەرنە قدر نارالغانلار. خەلقى نېمچىلەرگە قەرنەش بولغان شۋېدلەر بولوب، دېنلەرى پروتېستانت مەھبىدەر.

ايگن ايگو، حيوان آسراۋ اورمانچىلىق، مەدەنچىلىك، فابرىك وزاۋدچىلىق خەلقىنىڭ مەھم كىسبلەرنەن سانالماقدادر.

بو مەملىكتىڭ شىمالى طرفىدا آرپا چەچەلەر ھەم بەرەنەگى اۋسدرەلەر، اما جەنۇبى طرفىدا آلاردان باشقا بەغداى ھەم چوگۇندۇردە چەچەلەر. شىمال ياغاسىندەغى اورمانلارنىدا نارات، چرىشى ھەم قاين آغاچلارنى اوسلەر،

جنوبدە گىجى اورمانلارنىدا آلاردان باشقا ايىمەن ھىم بوك آغاچلارىدا
 اۋسە كەدەر، مەدە نچىلك، يعنى باقر وتيىر چغارو كسىنى بلەن دال
 يلغاصى تجماعتندە شغلەنەر. فابرىك وزاۋودلارنىدا تىىر ھىم باقر
 اشليلەر، شرىپى ھىم اۋستەل واورندىق كىبى نەرسەلەر ياسىلار، يۈن
 ومامقدان كىيىلىكلەر اشليلەر.
 شۋېتسىيەنىڭ پايتەختى استوكھولم شەھرىدەر.

نورۋىگىيە كاروللغى

(بىرى ۵۹۰۰ مېرە مېل ھىم خلقى ايكى مىليون يارم).

نورۋىگىيە كاروللغى اسكاندىناۋىيە يارم آناۋىنىڭ ايىك بولغان
 اۋلۇشى غربى طرفندادر. اسكاندىناۋىيە يارم آناۋىنىڭ بو طرفندا تىرەن
 چۇقۇرلار بلەن كىسىلگەن بىك كوب يايالار بار؛ بو يايالارنىڭ اۋستۇندە
 باشلار، مەنگىلك قارلار بلەن قابلانغان تاولار بار. بو يايالار غرب
 طرفندا كىنەت كىنە تەبەنە كلەنە باشلار. بو مەلىكتە ياكۇرلار بىك
 كوب ياوا. شونىڭ اۋچۇن آندا يلغالاردا بىك كوب، لىكن آلا بىك قسقا
 ھىم اۋزە كلەرنە باسقىچ - باسقىچ بولوب ناش «بوساغالار» ياتالار: شوكار
 كورە پاراۋودلار بلەن مال يۇرتو اۋچۇن آلارنىڭ، فائىدەلەرى بىك آزدەر.
 بىرنىڭ اۋستەكى قاتلاۋى بو اطرافدە ياكە قزل بالچقى ياكە تاشلقى
 دىگىز بويلارنىدا ھواسى يۇمشاق، اما يايالارنىدا سالقن. يايالارنىدا مۇك
 ھىم واق قوۋاقلارغا اۋسە؛ اورمانلار بارى تەبەنەك وادىلارنىدا غاناۋچرىلار.
 بو مەلىكتىڭ كىشىلەرى نىمچلەرگە قەرنەش بولغان نورۋىگىلەر؛
 آلارنىڭ دىنلەرى پىر وتىستان مەھبىدەر. نورۋىگىيەنىڭ شىمالى طرفندا
 لوپارلاردا يەشىلەر؛ آلار بارى بولان آسراب ھىم بالقى تۇتۇب قىناكون كۆرلەر.
 نورۋىگىيە خىلقلارنىڭ مەھم كىسەلەرى بالقى تۇتو، حىوان آسراۋ،
 اورمانچىلىق ھىم ايگن ايگودر. نورۋىگىيەنىڭ شىمالى غربى ساحلەرنىدە
 سىلودكە ھىم تىرىسكە دىگەن بالقلاردا بىك كوب بولا؛ شوكار كورە

نورۋىگىيەنىڭ بالق سوداسى اوشبو اورندە بىگرەك آلعا كىتكەن. تاۋ
 ايتەكلەرنە ھەم بايلالارنىدا تۇرۇچىلار حىوان آسراب كۇن كورلەر؛
 وادىلارنىدا تۇرۇچىلار ايگن ايگەر. بو اطرافدە توپراق ايگن ايگەر
 اۇچۇن فائىدەلى بولماغانلىقدان، اوزلەرىنىڭ، آشلقلارنى يىل بويى رزقلانورغا
 يىتىمى. آلا رازلەرىنە يىتمەگەن آشلقلارنى چىت مەلىكەلەردەن آلوب،
 آلا رغا آغاچ ھەم بالق چىغاروب ساتتالار. نورۋىگىيەنىڭ پايتەختى
 خرىستىيانبە شەرىدر.

گىرمانىيە (آلمانىيە) ايمپىراتورلىقى.

(يىرى ۱۰۰۰۰۰ مېرەمىل ھەم خلقى ۶۹ مىليون)

گىرمانىيە ۲۵ واق پادشاھلىقلارنىڭ بىرلەشۈلەرنىدەن بولغان زور ھەم
 قوتلى بىر مەلىكەتدۇر. بو پادشاھلىقلار اوزلەرىنىڭ زورلىقلارنىڭ كۈپلەنگىنە
 قاراغاندە بىر بىرىستەن بۇتۇنلەي آيرالار؛ پادشاھلىقلارنىڭ قايسى بىرلەرىنىڭ
 يىرى ئايكئى مېرەمىل چاقلى غنا بولوب، باشقالارنىڭ مەك يارم مېل قىردىر،
 قايسىلارنىڭ خلقى بىر نېچەگنە مەك بولوب، باشقالارنىڭ خلقى اونار
 مىليونلاب سانالماقدادۇر. بو پادشاھلىقلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ اوزلەرىنىڭ خصوصى
 ئشلەرنە ئىركلىكى؛ ھەر بىرىنىڭ اوزكارولى اوز كەنەزى، يا كە اوزىنىڭ ھەرسىكى
 (شاھزادەسى) بار. لىكىن بولار سوغىش كىبى عەمومى ئشلەر بولغاندا بارىسى دا
 بىرلەشە بىر قانون استىمنا جىيىلالار. آنىڭ سۈكدا آلا ر اوز آرا مەاملە
 قىلمۇ اوڭغاي بولسون اۇچۇن بىر تۇرلى اۇلچەو، بىر تۇرلى آقچا ھەم
 بىر تۇرلى بىك كوب قانونلار چىغاروب قىبول ايتكەنلەر. عەمومى ئشلەرنى
 اداره قىلمۇ نېمچ پادشاھلىقلارنىڭ ايكى زورسى بولغان پروسىيە كارولى
 ايمپىراتورغا تابىشولغان؛ لىكىن آنىڭ اداره ئشندەگى حقوقلارنى پارلامىنت
 ھەم ايمپىرسكى ساۋىت طرفندان چىكلەنگەن. پارلامىنت اعضالارنى بۇتۇن
 ايمپىرىيە خلقى طرفندان سايلانلار، اما ايمپىرسكى ساۋىت اعضالارنى
 بىرلەشكەن پادشاھلىقلارنىڭ حكومتلەرى طرفندان غنا قويلالار.

گيرمانىيە ايمپىراتورلىقى ياۋروپانىڭ اورتاسىدا، دىيرلك، تۇرادىر. آنڭ شىمالى ياغاسى تىگىز يىر بولوب، جنوبى ياغاسى بايلا وتاقلاردان عبارت. رەين (Reйнъ)، ۋىزىر (Везеръ)، ئەلبا (Эльба)، اودىر (Одёръ)، ۋىسلا (Виела) ھم دوناي (Дунай) گيرمانىيەنىڭ مھم يىلغالارنىڭ بولارنىڭ ۋىزىر اسمايسى گنە بۇتۇنلەي گيرمانىيە ايمپىراتورلىقىدا بولوب، قالغانلارنىڭ باريسى دا بوتەن مەملىكتەردەن باشلانار. گيرمانىيەنىڭ ھواسى اورتاچا (معتدل) ھم ھەر بىر يىرنە، يعنى شىمالدە، جنوبدە بىر تۇرلۇ؛ چۈنكە بومەملىكتىڭ اۋستى جنوبكە تابا كۈنەرنىكى بولوب، جنوبى جىللەرگە ياقى وشمالى جىللەرگە آچىق تۇرادىر. فقط گيرمانىيەنىڭ غربى طرفى بلەن شىرقى طرفىداغى ھواسنىڭ غنا بىر آز آيرماسى بار. بىر مەھىپ آنلاسىغا ياقىن غربى طرفىداغى ھواسى شىرقى طرفىداغى ھواسىغا قاراغاندا يىلىراق دا ھم يۈۈشەك دە.

گيرمانىيەنىڭ بۇتۇن خلقى نىمچەلدەن عبارت، بارى شىرقى پروسىيە. دەگنە اۋچ مىليونلاب پولهكلەر، ساكسونىيەدە بىر آز سىر بلار ھم غربى گيرمانىيەدە بىر آز فرانسوزلار ويھوديلەرگە بار. نىمچەلەر ياۋروپا خىلقلىرىنىڭ ايكى ذھنلىرىدەن سانالوب، علم ومعرفة جەھتەندە بىر نىچى اوروننى اۋوب تۇرماقدادار. خلقىنىڭ اۋچەن ايكى اۋلۇشى نصارى دىنىنىڭ پروتىستان مەھبەتدە بولوب، قالغانلارنى كاتولىك مەھبەتدە. گيرمانىيە خىلقلىرى بىك طغز اوطرغانلار: آلارنىڭ يارتىسى ايكىن ايكى كۈن كۈرەلەر: آرش، بغدادى، آرپا، قارا بغدادى، سۇلۇ، جىتن، كىندىر اۋرۇغى وتەمەكى چەچەلەر ھم بەرنىكى وچۇگۈندىر اوطرتالار. بىرنى بىك ياخشى اشليلەر، شوكار كۈرە اشلقلارنى دا بىك اوڭادىر؛ شولاي بولسادا بىرلەرىنى آز بولغانلىقدان اۋزەلەرنىڭ اشلقلارنى اۋزەلەرنە يىل بويى رزقلانورغا يىتمى: بىك كوب اشلق روسىيەدەن كىترتەلەر. گيرمانىيەدە حيوان آسراۋچىلىق دا بىك آغا كىتكەن. بونىڭ آغا كىتۈيىنە نىمچەلەرنىڭ طرشلقلارنىدان باشقا بولۇنلارنىڭ كوب بولوۋى دا زور سبب بولسا

كبرك. آلاز بىگرك سارق، صيبر ھەم دوڭغز آسرىلار. گىرمانىيە مەدەن چغارو جھتندىن ياۋروپادا بىرنچى اورنىنى آلوب تۇرماقدادىر. آلاز كوبرك يىر كومرئى بلەن تىمىر چغارالار ھەم بىر آز قارا قورغاشىن بلەن باقردا تابالار. گىرمانىيەنىڭ قايسى بىر تاولقلى يىرلەردەن بىيك ياخشى مەدەن چىشمەلرئى دە چغادىر، گىرمانىيە دە تىمىر وقۇرۇچدان تۇرلى ماشىنا وقۇرالار ياساۋ، يۇن، مامق ھەم چىتن سۇسندەن تۇرلى ماتىرىيەلەر أشلەۋ ھەم چۇگۇندۇردەن شىكەر ياساۋ ايڭ آغا كىتكەن صناعت وھنرلەردەن سانالماقدىر. گىرمانىيە سودا جھتندەن دە آنكليە بلەن فرانسىيەدەن باشقا ياۋروپادا بولغان بارچا مەلىكىلەردەن آلدادىر.

پايتختىنى اۋزىنىڭ زورلغى تىمىزلىكى وماتورلغى بلەن مشهور بىرلىن شھرىدەر. مونخىن (Mюнхен)، درىزدەن (Дрезден)، أشتوتگارد (Штутгарт)، گامبورغ (Гамбург) ھەم برىمىن (Бремен) شھەرلەرئى بو مەلىكىتنىڭ اتاقلى شھەرلەردەن در.

آفسترو ۋىنگرىيە اىمپىراترلغى

(بىرى ۱۱۳۰۰۰ مېرەم خلقى ۵۴ مېليون)

آفسترو ۋىنگرىيە اىمپىراترلغى بىزنىڭ روسىيەنىڭ غربى چىگىدە، پروسىيەدەن بىر آز جنوبدەرك بولغان مەلىكىتىدەر. بو مەلىكىت ايسكى پادشاھلىقدان تۇرا؛ بىرسى آفسترىيە اىمپىراترلغى واىكنچىسى ۋىنگرىيە كاروللىغىدەر. بولار ھەر ايكىسى بىر پادشاھ قول آستىنا كىر بىرلەشكەنلەر. لىكن اچكى أشلەردە ھەر بىرسى مستقىل رەۋشە ادارە قىلنلار.

آفسترو ۋىنگرىيە مەلىكىتىنىڭ اۋستى تۇرلىچە: آندا تاولار وادىلار بلەن ھەم اووالار بىيك يايالار بلەن الماشنوب تۇزۇلمىشلەردەر. ۋىنگرىيە اووالسى ايڭ مشهورلەردەن در. يايالارنىڭ زورلارئى آلپ تاولارىنىڭ بومەلىكىتكە كىر تۇرغان اۋلۇشلەردەن ھەم كارپات تاولارىندان حاصل بولغانلار. آفسترو ۋىنگرىيەنىڭ گىرمانىيە چىگىدە بىر نىچە يايالانى

چولغاب آلغان تاولارنى بار. يلغالارنى كوب بولسالاردا پاراخودلار بۇرتو اۇچۇن اوڭغايلى توگلا؛ پاراخودلار بۇرتۇرگه اوڭغايلى بولغان دوناي، ئەلبا، اودير هم ۋيسلا يلغالارنى بۇتۇن بويلارى بىلەن آفستريەگه كرمىلەر. آفسترو ۋينگرىيەنىڭ ھواسى تۇرلىچە، شوڭار كورە آندى اوسملىكلەردە تۇرلىچەدر، جنوبدەگى آدرىياتىك دىڭگىزى ساحلىدە أفليسون، ليمون، زيتون آغاچى، سالما يېمىشلەرى، اوالارنىدا هم ايمپىرىيە اورتالغىداغى يلغا وادىلارنىدا بغداى، كعبە بغدايى، ۋيناگراد تەمەككى هم ايمپىرىيەنىڭ شىمالىدە ارش، قۇلماق، چۇگۇندۇر كىي يېمىش و آشلىقلار اوسمەكدەدر. تاولارنى بوك، آق چىرشى هم قارا چىرشى كىي آغاچلار اوسە تۇرغان بىك زور و بىك ماتور اورمانلار بىلەن قابلانغانلار، اما ۋينگرىيەنىڭ اواسى اولەن اوسە تۇرغان دالالاردان غنا عىبارت. آفسترو ۋينگرىيەنىڭ خلقى دا بىك كوب تۇرلىدر؛ بولارنىڭ ايكى كۆبى اسلاۋانلەر، آندان قالا نەچلەر هم ايكى ۋينگرلەر، ياكە مادىارلاردر.

فيمچلەر ايمپىرىيەنىڭ غىربى و شىمالى اۇلۇشلەرنىدە، ۋينگرلەر ۋينگرىيە اوواسىدا هم اسلاۋانلار ايمپىرىيەنىڭ شىمالى، جنوبى هم شىرقى ياغالارنىدا تىركىك ايتلەر. يوغارىدا ئەيتلىگەن خىلقلاردان باشقا آفسترو ۋينگرىيەنىڭ جنوب غىربى طرفىدا ايتالىيانلار، جنوب شىرقى طرفىدا رومىنلار، ۋينگرىيەدە چىگەنلەر، بوسنىيەدە مىسلىمانلار هم مەلىكىتنىڭ تۇرلۇ يىرلەرنىدە يهودىلەر تۇرالار. خىلقىنىڭ كوبرەگى كاتولىك مەھىندەدر. اىگنچىلىك خىلقىنىڭ مەھم كىسبلىرىدەن سانالماقدادر. آلار كعبە بغدايى هم تەمەككى جەچەلەر؛ چوگۇندۇر اوطرتالار، ۋيناگراد اوسىرلەر هم بزدە بولغان آشلىقلارنىڭ بارىسىن دا چەچەلەر. اۆزلەرى بىلمىكى و طرش، ھواسى يلى و توپراغى ياخشى بولغانلىقدان آفسترو ۋينگرىيەدە آشلىق ھەر وقت بىك ياخشى بولا هم آشلىقلارنى كوبىسىنچە اۆزلەرنىدەن آرتادىر تاو وادىلارنىدا هم اوالارنىدا ياخشى ۋاۋنلار كوب بولغانلىقدان آند

حيوان آسراوچىلىق دا بىك آلفا كىتكەن. آلا ر حيوانلاردان ياخشى نىسلىكى آتلا ر، صىيرلار، سارقلا ر ھىم دوڭغزلار آسرىلار. مەدەنچىلىك آلا ر تاوولارنى ھىم كارپات تاوولارىنىڭ غىربى جىنوبى ياغالاردا بىك آلفا كىتكەن. آلا ر تىمر، يىر كومرى، تۇز، قارا قورغاشىن، تىرى كۇمۇش، كۇمۇش ھىم آلطن چىغارالار. فابرىك وزاۋود صناعتى تىمرگە باى بولغان آلا ر تاوولارنى تىمرەسندە ھىم يىر كومرىنە باى بولغان چىخىە وموراۋىيە تىرەلەردە بىك آلفا كىتكەن. آفسترو ۋىنگرىيەدە تىمر وقۇرۇچدان تۇرلۇ ماشىنا وقۇرالار، يۇن ومامقدان تۇرلۇ ماتىرىيەلەر، ياخشى پىيالالار، (بوگىيە پىيلاسى) بۇگۇب ياساغان مېبلەر، موزىقا قۇراللارنى ھىم كۇندەنە بولغان آياق كىيەلەرنى اشلەنەدر. آفسترىيەنىڭ پايتەختى ۋىنا ھىم ۋىنگرىيەنىڭ پايتەختى بوداپىشت شەرلەرىدر.

رومىنىيە كاروللىقى

(يىرى ۲۴۰۰ مېرە مېل ھىم خلقى ۷۶۰۰۰۰۰۰ (يىنى مىليون آلتى يوز مىڭ) روسىيە بلەن چىكىدەش بولوب دونى يىلغاسى بويىنا قۇرۇلغان كچكە مەلىكت رومىنىيە كاروللىغىدر. رومىنىيەنىڭ طىبعى بايلىقلارنى بىك زور. آنىڭ تىگىز يىرلەرنى بىك قالن قارا توپراق بلەن قابلانغانلار؛ كارپات تاوولارىنىڭ ايتەكلەردە زور-زور اورمانلار اۋسەلەر ھىم شول اوق تاوولاردان تۇيمە تۇز ھىم نىفتدە چىغادر. خلقىنىڭ اوندان توقز اۋلۇشى رومىنلەر؛ آلا ر پراۋاسلاۋىيە مەھبەندە بولوب، قالغانلارنى مىسلمانلار ھىم يهودىلەردر. يىرلەرنىڭ توپراغى ياخشى بولغانلىقدان خلقىنىڭ اىڭ مەھم كىسبى اىگىن اىگو ھىم حيوان آسراودر. آلا ر اشلقلاردان بىغداى ھىم كەبە بىغدايى چەچەلەر؛ ۋىنا گراد ھىم قارا يىمىش اۋسدرلەر. اىگىن اىگەر اۋچۇن حيوانلاردان اۋگزلەر نچكە يۇنلنى سارقلا ر ھىم دوڭغزلار آسرىلار. بومەلىكتىڭ پايتەختى بوخارىست (Бухарестъ)، (بىكرش) شەرلىدر. ياش (ياسسى) (Яссы)، ھىم قالاى (گالاتس) (Галаць) اتاقلنى شەرلەرنەندر.

بالقان يارم اتاوندەغى پادشاھلىقلار.

بالقان يارم اتاوى ياۋروپانىڭ جەنۇبىدە قارا دېڭىز بىلەن مەرمە،
 اتاۋلار ھەم آدرىياتىق دېڭىز لەرى ئاراسىدا تۇرماقتا. در. آنىڭ ساھىلەرن
 دېڭىزلىرى يىرغىلاپ بىترگانلەر؛ شوڭار كورە آنىڭ ساھىلەرى بىك كۆپ
 واق-واق يارم اتاۋلار رەۋشەندە بولۇپ تۇرالار ھەم بو يىرغامقلارنىدا
 كاراپلار كىر تۇرۇ ئۈچۈن بىك ياخشى اورنلار بار.

بو يارم اتاۋدا تۇرلىق طرفلارغا سوزلغان ئاۋلار بىك كۆپ آنىڭ
 شىمال غىربى طرفىدا آدرىياتىق دېڭىزنىڭ ساھىلى بويىچا دېنار تاۋلارنى
 سوزىلۇپ ياتالار؛ يارم اتاۋنىڭ تار اولۇشىدە جەنۇب طرفىدا تاباسوز يىلۇپ
 پېيىدە تاۋلارنى ھەم كىڭ اولۇشىنىڭ شىرقى يارىسىدا غىرب طرفىدا تابا
 سوزىلۇپ بالقان تاۋلارنى ياتالار. بو يارم اتاۋدا تاۋلار كۆپ بولغانلىقدان
 زور يىلغىلار يوق. يىلغىلارنىڭ مەشھور لەرى فراكى اوۋاسىن سوغارا تۇرغان
 ماريقتە (Марица)، ماكىدونىيە اوۋاسىن سوغاروب تۇرا تۇرغان
 ۋاردار (Вардар) ھەم استىمونيون (Стримонъ) يىلغىلار بىر.
 بالقان يارم اتاۋىنىڭ ھوسى يىلى ھەم سىلامتىك ئۈچۈن بىك فائىدە لىدىر؛
 توپراغى بىك ياخشى. آنىڭ اورمانلارنىدا لاۋرۇشى لىست ھەم كىپارىس
 آغاچلارنى اۋسەلەر؛ بۇلۇنلارنىدا قوبىيى وبىيىك بولۇپ تۇرلىق - تۇرلىق
 اولەنلەر اۋسەلەر؛ يىمىش وۋىنا گراد باقچىلارنى ھەم قاون وقار بۇز كىبى
 يىمىشلەر اۋسەلەر تۇرغان قىرلار ياسىلار.

حاضر بالقان يارم اتاۋىدا تۈركىيە (عثمانلى مەلىكىتى)، گرىتسىيە
 (يونان مەلىكىتى)، صىربىيە، باغارىيە ھەم چورنىگورىيا (قاراتاغ مەلىكىتى)
 اسمەندە بىش پادشاھلىق بار.

۱) تۈركىيە اىمپېراتورلىغى (عثمانلى مەلىكىتى).

(ياۋروپاداغى يىرى ۱۴۰۰۰ مەرىچ پاقىرم ھەم خلقى بىر مىليون يىدى يۈز مىڭ)

كۆبدەن تۈگىل تۈركىيە مەلىكىتىنىڭ ياۋروپاداغى يىرى بوسفوردان

آلوب آدر ياتىق دېڭىز يىنە قىر سوزلغان ايدى، لىكىن ۱۹۱۳ نىچى يىلدا بولغان سوغىش دان سوڭ آنڭ قولندا بالقان يارم آناوينڭ مارتىسە يىلغاسىندان شىرق طرفىنا تابا سوزلغان بىر كىچىككە پۇچماغى غىنا قالدى. بو پۇچماقنىڭ طىبعىتى فقير: ھواسى قۇرئ ھىم توپراغى تاشلىقلى. تۇركلارنىڭ مەھم كىسبلىرى ئايگىن ايگۈچىلىك؛ آلاىر بىغداى ھىم كىعبە بىغداى چەچەلەر، لىكىن بىرلەرى ناچار بولغانلىقدان بو آشلىقلار آندا بىك اوڭمى بارى مارتىسىيە يىلغاسى بوينداغىنا آلاىر بىك ياغىمى باقچالار ياساب، آندا توت آغاچى اۋسەرلەر ھىم يىفەك قۇرتلارنى اۋرچىتەلەر.

آلارنىڭ قول بلەن اشلەنگەن خەتفە پالاسلىرى ھىر يىردە مقبولدر؛ لىكىن فابرىك وزاۋود اشلەرى ھىم باشقا تۇرلنى ھىر وصىناعتلەر بوندا بىردە آلغا كىتمەگەن.

خلقىنىڭ كۈبرەگى تۇركلەر بولوب، قالغانلارنى صىربلار، بلغارلار، يونانلار ھىم آلبانلردر؛ رىسمى تىللەرى تۇرك تىلى ھىم رىسمى ذىنلەرى اسلام دىنىدر. پايتختى استانبول، (Константинополь) شەرىدر. استانبول دىنيادا ايڭ ياغىمى بولغان «آلطن مۇگىز» اسملى لىمان ساحلىلەرىنە سالغان. آلطن مۇگىز بو شەرنى ئىككى اۋلۇشكە، يعنى جنوبى ھىم شىمالى اۋلۇشلەرگە بۆلەدر. جنوبى اۋلۇشىدە بىك زور بىك ماتورىيىش يۇزلەب مىسجىلەرى بار؛ آلارنىڭ ايڭ مەشھورى آيا صوفىيە مىسجىددر. جنوبى اۋلۇشى بلەن شىمالى اۋلۇشلەرن قوشو اۋچۇن يۇزۇب يۇرى تۇرغان كۆپرلەر سالغانلار؛ سودانىڭ شەب اورنى شەرنىڭ شىمالى اۋلۇشىدەدر. تۇركىيەنىڭ ئىككىنچى مەشھور شەرى ادرنە (Adrianoپоль) در. تۇركىيەنىڭ بىرى ياۋروپا قىطعەسىدە كۈب بولماسادا، آزىدادا بىك كۈبدر: كىچىك آزىيا (آناولى)، آرمىنىيە، سورىيە (فلىستىن بلەن) مىساپوتامىيە ھىم غىربى غىربىستان تۇركىيە بىرلەرىدر. تۇركىيەنىڭ بو بىرلەرى ياۋروپاداغى بىرلەرىندەن ۱۱۱ مرتبە زور بولوب، خلقىدا ياۋروپاداغىدىن اون اۋلۇش ارتقىدر.

گریتسیه كاروللغى (يونانستان).

(يېرى ۱۰۶ مىڭ مېرېق چاقىرم ھەم خەلقى ۵ مىلىيون دورت يوز مىڭ)

بالقان يارم آتويناڭ ايك جنوبى اولوشى و آكار ياقن بولغان مورىيه وباشقا آتولار يونانستان ييرلەرىدەر. ۱۹۱۳ نچى يىلدىغى بالقان سوغىشىدان سوڭ يونانلارغا كرىت آتوئى بلەن ما كيدونىيەنىڭ جنوبى اولوشى دە ييرلەدى. بومىلىكتىڭ ييرلەرى بىيك وتاولقى، اووالارى بىيك آز. يلغالارنى كوب بولسالاردا، آرادادا پاراغودلار يۇرمىلەر؛ آلا بارى يير سوغارو اۇچۇن گنە خدمت ايتەلەر.

يونانستان ھەرياغندان دىڭىزلەر بلەن چولغانغان؛ بودىڭىزلەر آنىڭ ساحلەرىنە يرب كىر، آندا بىيك كوب. ياخشى لىمانلار حاصل ايتەلەر.

بومىلىكت اول زمانلاردا علم ومعارف بلەن بىيك مشهور بولغان. ايسكى يونانىلار علم ومعارفكە كوب خدمت قىلغانلار ھەم آرالارندان بىيك كوب حكىملەردە چىققانلار؛ آندان تۇر بارا چىڭگەنلەر؛ دىنلەرنى نصارىلارنىڭ ھەر اۇسلاۋنى مذهبىدەر.

كسبلەرنى بىگىرەك اول خوجالىقى بلەن شىغلەنودەر. آلا ر بىغداى، كىبە بىغداى ھەم آر پاجە چەلەر؛ ۋىنا گراد وباشقا يىمىشلەر اۋسەرلەر؛ ھىوانلاردان كەجە وسارق آسرىلار، دىڭىزلەرنە بالق تۇتالار، گوبكە (يونان تۇرغان بۇلۇت) چىغارالار ھەم لىمان و آتولار كوب بولغانلىقدىن كاراب وكۇمىلەردە تورلنى كىسب و خدمت ايتەلەر.

بوندا حاضر اورمانلار بىردە قالماغان دىيرلك؛ يىردىن مەرمەر تاشى قارا قورغاشىن ھەم كۆمۇش چىغارالار. فابرىكەلەرنىدە يىفەك ماتىرىيەلەر ئىشلىيەر. بوندا سودا دە ياخشى اوق آلتا كىتىكەن. آلا باشقا مىلىكتلەرگە ساتار اۇچۇن زىتون آغاچى ھەم زىتون ماى، يۇزۇم يىمىشى تەمەككى ھەم يونان تۇرغان بۇلۇتلار چىغارالار؛ اۋزلەرىنە باشقا مىلىكتلەردەن آشلىق، آغاچ، مانوفا كتور نەرسەلەرنى ھەم تۇرلنى ماشىنا وقۇراللار ساتوب

آلار. اوله رينك مملكتلرندە كۆرۈ اوچۇن رزق نابو آور بولغانلقدان آلارنك كوبيسى باشقا پادشاھلقلارغا كۆچب كېتەلەر. پايختلەرى آفېنە (Аѳины) - شەرىدر.

۳) بلغار يە كاروللغى.

(يىرى ۶۹ مك مربع چاۆرم هم خلقى دورت ميليون بېش يوز مك) بو مملكت يىرلەرىنك بر آزى بالقان تاوولار ينك شىمالى ايتە كندە بولوب، دوناي يلغاسينا چاقلى سوزلغان هم باشقا يىرلەرى اول تاوولارنك جنوبى ايتە كندەدر. بو مملكتدە كى تاوولار آنك هواسينا هم اوسملىكلەر ينە زور تاثير ايتەلەر. شىمال طرفندا هواسى اورتاچا، قۇرى؛ جەبلەر اوسى وقشلار اوزۇن هم سالقن بولالار. جنوبى طرفندا هواسى يلئ، جەى اوزۇن وقش قسقا بولا. بلغار يەنك توپراغى ياخشى بولغان شىمالى طرفندا اشلقلار بىك اوكلار؛ شوكار كوره آنك بو طرفندا خلقى دا بىك طغز او طرفغان. وادىلار ينك ايتەكلەرى مانور اورمان ويىمش آغاچلارى بلن قابلانغانلار. يايلاارندا كعبە بغدايى، بغداى جىتن، كىندىر اورلۇغى، تەمەكى چەچلىگان قىلار جەىلب ياتالار. بالقان تاوولارى ايمەن، بوك ولسلى آغاچلار اوسە تۇرغان قويى اورمانلار بلەن قابلانغانلار. بوتاولارنك جنوبى ايتە كندە كستانە وچىكلەك آغاچلارى هم وينا گرادلار اوسەلەر؛ شول اوق جنوبى بلغار يەدە گول چەچەك اوسدرە تۇرغان قىلاردا ياساغانلار. بلغارلار يواش. ذهلى و اشلىكلى خلق. آلارنك تللەرى وىليكا روس تلىنە ياقن بولوب، دىنلەرى پراوا سلاويه مذهبىدر.

بلغارلارنك تاوولاردا تۇروچىلارى حيوان آسراوچىلىق بلەن كۆن كۆرەلەر؛ وادىلاردا تۇروچىلارى ايگن ايگەلەر؛ يىرلەرىنك كوبرە كىنە كعبە بغدايى چەچب، قالغانينا بغداى چەچەلەر، تەمەكى وينا گراد و باشقا باقچا يىمىشلەرى چەچب اوسدرەلەر. بو مملكتدە يفەك قۇرتى

اۇرچىتب يىفەك أشلەۋدە بىك آلغا كىتسەن. فابرىكچىلىك وزاۋودچىلىق
صناعتى بىردە آلغا كىتمەگەن. بوندا بارى تىمر نەرسەلەر، ساوت - سابا،
آرزانلىق ماتىرىيە وپالاسلار كىبى اوز لەرىنە كىرەك بولغان نەرسەلەرگە
أشلەنەر.

پايتەختى صوفىيە (Софія) شەرىدر.

٤) صىربىيە كاروللىقى.

(بىرى ۷۶ مڭ مېرەق چاقىرم ھم خلقى دورت مىليون ايكى يۇز مڭ)

صىربىيە كاروللىقى، دونايىنىڭ اوك ياغاسىدا ھم آكار قۇيا تۇرغان
مرراۋا (Morava) بىلغاسى اطرافىنا تۇزۇلگەن بىر مەلىكىتىر. بو
مەلىكىت يىرىنىڭ اۋستى كۆبسەنچە تاولقى؛ بو تاولارنى بىك كۆب ودايلار
كەيسەب چىقالار؛ وادىلارنىڭ نوپاى بىك ياغشى بىيك تاولار بولو
سېلى جنوبى يلى جىللەر كىلب يىتە آماغانلىقدان ھم شمالى سالقن
جىللىرگە ايسەر اۇچۇن اورن آچق بولغانلىقدان، صىربىيەنىڭ ھواسى
اورتاچا ھم قۇرىدر. آندا جەيلەر اسسى وقىشلار سالقن بولالار. شولاي
بولسادا، صىربىيە اۋزىنىڭ طبيعتى جەتتەن ياۋر وپاداعى ياغشى و ماتور
مەلىكىتلەردەن سانالار؛ آنڭ وادىلارنى يەم يەشل بۇلۇنلار و قىرلار بىلەن
قابلانغانلار؛ زور تاو ايتەكلىرىدە ھم كچكەن تاو باشلارنى زور - زور
ايمەن و بوك آغاچلارنىڭ اورمانلارنى اۋسب تۇرالار؛ تاو آستلارنىدا
ۋىنا گراد، چىكلەوك ھم قارايمش باقچالارنى سوزىلۇب يانالار. اوللارنىدا
بۇنۇنلەي يەشلىك اچنە بولۇب كورىنەلەر.

صىربلارنىڭ دىنلەرى نصارى دىنىنىڭ پراۋ اسلاۋىيە مەھىبىر؛ الار
بىك أشچەن و بىك ساق خىلقلار. آلازنىڭ بۇتۇن كۈن كورشلەرىنى اول
خوجالىق ايتودەن عىبارت؛ اىگنچىلىك، باقچاچىلىق، حىوان آسراۋچىلىق،
اومارتاچىلىق ھم بالىق تۇتۇ آلازنىڭ ايك مەھم كىسبەلەرنەندەر. فابرىكچىلىك

وزاۋودچىلىق بو مەسلىكتە حاضرگە بىردە آلتا كىتمە گەن، پايىتخنى دونای
يلغاسى بويىنا سالنغان بىلىگراد (Бѣлградъ) شور بىدر،

۵) قارا تاغ (چورنا گوريه) كنهزلىگى.

(يىزى ۱۳ مڭ مەربع چاقىم ھەم خلقى ۴۸۰ مڭ)

چورنا گوريه كنهزلىگى تۇركىيە بىلەن آفستىرىيە مەسلىكتەرىنى آراسىندا
بولوب، بالقان يارىم آتايىنىڭ ايكى بىيك اولۇشىن آلوب تۇرماقدا.
آنڭ غىربى اولۇشى چانداپ تۇرغان تاشلىقلى يايلاار بولغانلىقدان،
آندە واق تۇيەك قووافلاردان ھەم كۆتۈ بۇرتۇردەى كچكەنە گنە اولەنلىنى
يىرلەردەن باشقە اوسمەكلىكەر بىردە يوق؛ بوندا بۇرى تۇرغان يوللار
تاولارغاسالانغان سوقماقلاردان غنا عبارت. اما بو مەسلىكتىڭ شىرقى اولۇشىندە
يلغا وادىلارنى دا، اورمانلاردا ھەم بۇلۇنلاردا بىيك كوب. چورنا گوريه
خلقى، وطنلارنى تۇرۇكلەر سوغىشوب آلتاچ چىتىكە قاچقان صىر بلاردان
چىيىلغان كىشىلەردى. بو بىر اوچ قىدرگنە قەرىمانلار سوغىش وقتىدا تۇركىيەگە
بىرلىمى، مستقىل بولوب اوز ايرىكلەرنە قالغانلار. آلاز اصلدە صىر بىيە
مەسلىكتىڭ كىشىلەرنى بولسالاردا، قەرىندەشلەرنى صىر بلاردان بايتاق
آيرىيالار؛ آلازنىڭ بار چاسىنىڭدا بۇزلەرنى قارا كغى، بويلارنى اوزۇن
ھەم اوزلەرنى بىيك تازالار. چورنا گوريه خلقى تۇرۇكلەرنىڭ مەنگىلىك
دشمانلارنى بولوب، آلاز بىلەن سوغىشورغا ھەر وقت حاضر تۇرالار ھەم
قۇراللارنى ھىچ بىر وقتىدا يانلارنىدان قالدۇرمىلار.

چورنا گوريه نىڭ يىرلەرنى تاولق وتاشلىق بولغانلىقدىن اىيگن اىيگەرگە
صلاحىتسىزدى. شولاي بولسادا، خلقى بىيك طرش بولغانلىقدان اشلەنمە گەن
يىرلەرنى بىردە يوق آلاز تاو ايتەكلەرنى، چۇقۇرلارنى ھەم وادىلارنى،
طرشوب اشلەب قىر و باقچالارغائە بىلەندىرەلەر. شولاي بولسادا چورنا گوريه دە
اشلىقلار بىيك اوگمى آلازنىڭ چەچە تۇرغان اشلقلارنى كەبە بىغدايى بىلەن
بەرەنگىدىر. آلاز يىلغالارنىدان بىيك كوب بالقى تۇتالار ھەم حىوان آسىرىلار.

دېنلەرى پراۋاسلاۋىيە مەھبىدىر. چورنا گورىيەنىڭ پايتەختى چېتىنېيە (تسيتىنېيە) (Цетинье) شەھىرىدۇر.

ياۋروپا قىتئەسىدە گى باشقا مەملىكەتلەر . دانىيە كاروللىقى

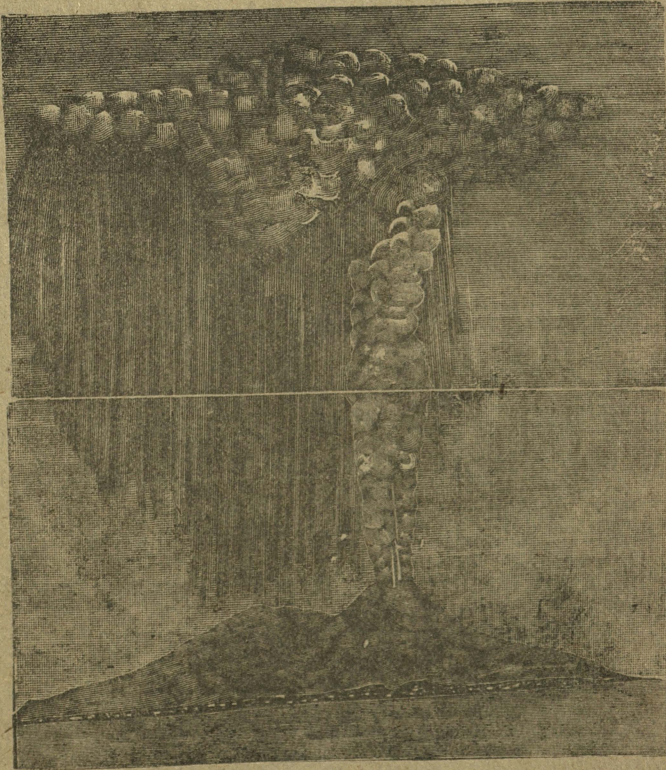
(يېرى ۳۵ مىڭ مەربەع چاقىرم ھەم خەلقى ۲ مىلىيون نۆفۇس يۈز مىڭ)

دانىيە مەملىكىتى يوتلاندىيە يارىم آتولىنىڭ شىمالىي قىسمىدا ھەم آنگار ياقىن بىر نىچە، آتولارنىي آلب تۇرماقدا. و آتولارنىڭ مەشھۇرلەرى زىلاندىيە (Зипаодія) ھەم فىيونىيە (Фіонія). يېرىنىڭ اوستى تەبىئەت كەم تىگىزلىكن شىرقىي ساھلىنى كەم بىر تۇر كۆمۈر تاولار بولمىگىزلىكنى بۇزۇپ تۇرماقدا. دىر. يىلغالارنى كەم ھەم از ھەر ياقىدان دىكىگىزلىكلەر بىلەن چۇلغانوب ھەم كىسلىگەلەن بىتكەنلىكەن ھواسى يۇمشاق ھەم يۇشۇش قىش كۈنىدە سووقلار بىك سىرەك بولالار، قار بارى ياكى يىل تىرەسىدە كەم ياوا باشلىدىر، تۇپراغى غىرىي قىسمىدا قۇملى ياكە ساز بالچىقلى، شىرقىي قىسمىدا قۇم بىلەن قىزىل بالچىق قاتۇش. غىرىي قىسمىدا قۇملى بۇلۇنلار، شىرقىي قىسمىدا قۇم و اورمانلار بىك كۆپ، تاو ايتەكلەرى بۇتۇنلەي ايمەن ھەم بۇك اورمانلارنى بىلەن قابىلانمىشلاردۇر.

خەلقى نىچەلەرگە، بىگرەك دەنور ۋىگىيە ھەم شۇبىتسىيە خەلقلىرىنى قەندەش دانچانلاردۇر. آلارنىڭ يارىتىدىغان كۆپرەگى اىگىچىلىك، ھىوان آسراوچىلىق ھەم بالىق تۇتۇچىلىق بىلەن كۈن كۆرەلەر، بو كىسەلەرنىڭ اولسىگى اىكىسى بىك آغا كىنەكەن، شوكتار كۆرە آشلىق، ماى و ايت كىي نەرسەلەرنى اۆزلىرىدەن آرتۇپ چىت مەملىكەتلەرگە چىقارماقدا.

دانىيە يىلغالارنى بولۇپ، يىر كۆمۈرى دە بولماغانلىقىدا فابرىكىچىلىق ھەم زاۋۇچىلىق سىناعتى بىر دە آغا كىتە آلمىغان. بائىق جەھەتتەن دانىيە خەلقى ياۋروپا قىتئەسىدە بىر نىچە اورنى آلب تۇرماقدا. آندا فقىر كىشىلەر بىك سىرەك اۇچرىلار: آلاردا آفسترو ۋىنگىرىيەدەن ياكە

روسىيەدەن قوشاقلىق اشلىق دىب كىلگەن پۈتۈن كىلگەن دەرى. دانىيە خەلقى
 معرفت جەننەت بىك الغا كىتسەن؛ آرادا اوقى يازا بىلمەگەن بىر كىشى دە
 يوق. آندا بالالارغا مخصوص سالنغان مەكتەپلەر نەدەن باشقا زورلار
 اۇچۇن دە مەكتەپلەر بىك كۆب. بۇ مەكتەپلەردە قەشقى كىچىلەردە كرىستيانلار
 ھەم اشچىلەر اوقىلار. پائىتەلەرى كوپىنگاگىن (Купенгагенъ)، شەھىر بىر.
 ياۋرۇپادان شىمال غەربىگە نەبا دىگىگىز اچىندەگى اسلاندىيە

آناۋى دا دانىيە بىر بىر. بۇ آناۋدە باشلارنى مەنگىلىك قارلار بىلەن قابىلانغان
 بىيىك بىيىك تاۋلار بىك كۆبىر. بۇ تاۋلارنىڭ آراسىدا باشلارنىڭ اوت چىغۇب
 تۇرا تۇرغانلارنى دا بار، (شەكىل انچى) مىثلا: گىكلا ھەم كرابىلا تاۋلارنى؛
 آنىڭ سۈكۈندا بۇ، ايسلاندىيە آناۋندا اسسى چىشەلەردە بىك كۆب.
 بۇ چىشەلەرگە گەبىزىر دىب ئەيتەلەر.

گوللاندىيە (فلمنىك) كاروللىقى.

(يېرى ۱۹ مىڭ مەربع چاقىرم ھم خلقى ۱۳ مىليون ۱۰۰ مىڭ)

بۇ مەملىكەت شىمالى دېڭىز ساھىلىدە رەين يىغاسىنىڭ «دەلتە» سىغى بىك تەبەئەك اوردادر. بۇ مەملىكەتنى دېڭىز تولقنلارنى گوبدەن باسقان بولورلار ايدى، لىكىن گوللاندىيە خلقى اوزلەرنىڭ طرشلقلارنى آرقاسىدا ساھىلىدە گىكچىكەنە و كوچمە قۇم تاوولارنى بىلەن فائىدەلەنب، زور بۇيەلەر بۇيەب دېڭىز قىيىلارنى بىك نىقتانلار. آلا ر يىغالارنىڭ تەبەئەك ساھىلەرنە دە شولاي اوق بۇيەب كوتەرگەنلەر ھم شولرە وشچە بىك گوب ساز و كوللرنى قۇرىتوب بترگەنلەر؛ پاراھودلار يۇرورلك ھم آغاچلار آغزورلق قاناولار قازوب، آلارنى تۇرلنى ياقغا يىبەرگەنلەر. تورف (سازلق تېرىسى) بىلەن قابىلانغان يىرلرنى اوستلەرنەن نورفلارنى آلوب، ياكە ياندروب اىگىلىكىگە ئەيلەندىرگەنلەر.

بۇ مەملىكەتدە قۇرىلىق بىردە بولمى، بوندا يىغا، قاناو، كول، سازلىق، دېڭىز كىبى صولار تولوب ياتالار. ھواسى بىك يۇوش؛ بوندا يىلنىنقىرق غنا كۇن آياز بولادر.

خلقى نىمچلەر نىسلىدەندىر. آلار كوب ھىسرلەردەن يىرلنى دېڭىز بىلەن كۇرەشب كىلىگەنلىكىدەن ھەر بىر آورلىققا توزوچەن و بىك طرش خىلقلاردىر. تۇرلنى آورولارغا سىب بولا طۇرغان يۇوش ھواسى خىلقن تىمىزلىكىگە دە بىك اويىرەتكەن. آلارنىڭ اوى اچلەرنە ھم ايدەنلەرنە بىر تابدا كورە آلمازىك. تەرەزە پىيالالارنى، يۇزاقلارنى، ھم ساوت سابالارنى كۇزگى كىبى يالتراب تۇرالار؛ ھەر بىر نىرسەلرنى آغارىلغان و تازارتلغان. گوللاندىيەنىڭ قايسى بىر آورلارنىدا شۇما تاش ياكە نىسپىنىت جەبگەن اوراملار بار؛ آلار بو اوراملارنى كۇننى يوب و تازارتوب تۇرالار. گوللاندىيەدە بۇلۇنلار ھم كۇتو يۇرتۇردەى اورنلار بىك كوب. شوكتار كورە ھىوان آسراوچىلىق خىلقىنىڭ اىڭ زور كىسبەلەرنەن سانالادر. بو

مىلىكىنىڭ غەربىي ئۇلۇشۇندە ايگىنچىلىك دە بىك آلتا كىتىكەن. بوندا آرش، قارا بقداي، كىندىر ئۇرلۇغى، جىتىن ھەممە كى چەچەلەر؛ قۇلماق، يىمىش آغاچلارنى، يەشلەچەلەر ۋە چەكەلەر ئۇسدرەلەر. آلاز بالىق تۇتۇپلەن دە بىك فائىدەلەنەر؛ بوندا بىگىرەك سىلودكە بىلغن تۇتالار؛ سىلودكە بالىقلارنى تۇزلاۋىنى ئۇل گوللاندىيە خلىقلارنى اويلاپ چىغارغانلار، آلازدا بو كىسب بىلەن شىغللەنۇچىلەر ئەللە نىچە شەر مۇگكە تولادر. گوللاندىيە ساحىللىرىندە تۇتۇلۇپ، آنداغى ئۇرلۇغى تۇزلاۋىغان سىلودكە بالىغى سوداگرلەر آراسىندە ايك ياخشىلارنىدان سانالمىقادار.

فابرىكىچىلىك وزاۋودچىلىق صناعتى، بىر كومىرى، آغاچ ھەم تىمىر مەدەنلەرنى بىتتەگەنلىكىدەن بىردە آلتا كىتە آلمانغان. بوندا بارى كۇيمە ياساۋ، پالاس سوغو، مامق ۋە جىتىن جىلەرنىدەن تۇرلۇ ماتىرىيەلەر ھەم يازو كاغىدلەرنى ئۇشلىۋ كىبى صناعتلەرگە ياخشى اوق آلتا كىتىكەن. سوداچىلىك دە آلازنىڭ مەھم كىسبلىرىندەن سانالادر. دىكىگىزنىڭ ياقىنلىغى ھەم پاراخود ۋە كۇيمەلەر يۇرى تۇرغان بىر نىچە يىلغانىڭ بولۇۋى سودانىڭ آلتا كىتۈۋىنە بىك زور سەبب بولغان. آلازنىڭ سودالەرنى سىر (قۇرت) ماى، كوفى، شىكەر قامشى، دۇگى، مامق (پاختا) ھەم باشقا قىتەلەردەن كىتىرلىگەن بۇرۇچ، دارچىن، قىلنفر كىبى نەرسەلەرنى ساتۇدان عبارتەر. پايتەختلەرى گا - آگا (Гага) شەرنى بولۇپ، سودا جەھەتتىن ايك آتاقلى شەرنى آمستردام (Amsterdam) در.

بىلگىيە (بىلچىقا) كاروللىغى

(بىرى ۲۶ مىڭ مەربەج چاقىم ھەم خلقى بىدى مىليون، بىدى يۇز مىڭ) بىلگىيە دىكىگىز بوندا گوللاندىيە كورشىسىندە كەچكەنگە بىر مەلىكىدەر. لىكن شولاي بولسادا خلقىنىڭ طەز اوطروۋىنا قاراغاندا بىاۋرۇپا مەلىكىلەرنى آراسىندا بىرنچى اورون آلوب تۇرماقدادر. بو مەلىكىتە بىلچىقەنە قاراب ايكى ئۇلۇشكە بۇلىنە: شىمالى ھەم جەنۇبى

اؤلۇشلەرگە. شىمالى اؤلۇشى تەبىئەتكە ھىم توپراغى ياغشى؛ بوندا يېرى بايلقلارنىدىن تىمىر ھىم يېرى كومىرى بىك كوپ چقادىر.

جنوبى اؤلۇشى بىك ھىم توپراغى بىك ناچار: قاي بر اورنلارنىدا قارا توپراقنىڭ قالىقلىقى قوراقلار تامرلانورلىقدا بوق. بو مەلىكىنىڭ سوغار يلووى ياغشى؛ مشهور يىغلارنى شىلدا (Шельда) ھىم ما آس (Маась) دىز. ھواسى يلى، جەبى اورتاچا ھىم قىشى يلى وقارسز بولادىر.

جنوب شرقى طرفلارنىدىن باشقا يىرلەردە ياكىغلار بىك كوپ بولا.

بىلىگى خەلقنىڭ مەھم كىسبى ابىگىچىلىكىدىر. آلاىر ھىر تۇرلى آشلىق وجىتىن چەچودەن باشقا، چەچەك اوسىر و بلەن دە بىك كوپ شىغلەنەلەر.

بو مەلىكىدە يىر كومىرى بلەن تىمىر كوپ بولغانلىقدان فابىرىكىچىلىك وزاۋودچىلىق صناعتى دە بىك آلغا كىتكەن. بىلىگى دە يىفەك، مامق وجىتىن جىلەردەن آشلەنگەن ماتىرىيەلەر، رىلسالار (چوین يول ئاگونلارنىڭ كۇپچەگى يۇرۇرگە سالىنا تۇرغان تىمىرلەر)، ماشىنالار، ابىنەلەر، ابىگىن قۇراللارنى ھىم تۇرلى باشقا قۇراللار بۇتۇن دنيا بازارلارنىدا ياغشىلارنىدىن ابىك قىمىللىلەردىن سانا ئالماقدادىر. سودا و صناعتلەرنى آلغا كىتكەن مەلىكىت بولغانلىقدان آنىڭ خەلقى بىك بايدىر. آلاىر طرفىدا ياسالغان طرامۋابلار ھىر بر مەلىكىدە بار دىلسە دە غىظا بولماس. پايتختلەرنى بىر يوسىل (Брюссель) شەھرىدىر.

آنكىلىيە كاروللىغى

(بىرى ۲۷۷ مىڭ مەرىق چاقىم ھىم خەلقى ۴۷ مىلىيون)

بو مەلىكىت ياۋرۇپانىڭ غەرب طرفىدا بىھىر مەھىط آطلاسى بلەن شىمال دىڭگىزى آراسىداغى آتالاردان عبارتدۇر. بو آتالارنىڭ بارىنا بىردەن بىرىتانىيە آتالارنى دىلەر. بىرىتانىيە آتالارنى ابىكى زور آتا ھىم

آلار تېرەسندە بولغان بىر نېچە مڭ كەچكەنە آتاۋلاردان عبارتتىر. ايكى زور آتاۋنىڭ بىرىسى بىيىك بريتانىيە (Великобританія) وايسكنچىسىنى ايرلاندىيە آتاويدىر. بو آتاۋلاردا اول آنگىليە، شانلاندىيە ھەم ايرلاندىيە اسمندە آيرىم - آيرىم اۈچ مەملىكەت بولغان؛ سوڭرا آلار بىرگە قوشىلۇپ بىيىك بريتانىيە بىلەن ايرلاندىيەنىڭ قوشما كاروللىقى، ياكە فقط آنگىليە دىب يۇرتلە باشلاغانلار.

آنگىليەنى چولغاغان دېڭىزلەر، آنىڭ ساھاللىرىنى يەروپا كىرىم، بىيىك ياخشى ايمانلار حاصل ايتەلەر. آنگىليە، اۋستىننىڭ تۈزۈلۈشىنى قاراغاندا، جنوب شىرقى طرفىدا تەبەئەنەك بولۇپ، شىمال غىربى طرفىدا تۈز كۆم، تۈز كۆم تاۋلاردان عبارتتىر. آنداغى تاۋلار بىيىك بولماسالاردا، بىر كۆمى بىلەن تېمىرگە بىيىك بايلاردىر. آنگىليەدە تاپىلغان تېمىر بىلەن بىر كۆمى باۋرۇپادا بولغان باشقا مەملىكەتلەردە چىقا تۇرغان تېمىر بىلەن بىر كۆمىدەن آرتقاندۇر. بومەدەنلەرنىڭ كۆپ بولۇشى آرقاسىدا آنگىليەدە فابرىكە وزاۋودچىلىق سانئەتىدە بىيىك آلتا كىتەكەن. يىلغا لارنى قىسقا بولسالىاردا، اوزلەرنى بىيىك تېمىر، سولارنى كۆپ ھەم بىيىك آقرىن آغالار؛ شوڭار كۆرە آلار زور پىسارخود و كۆيمەلەر يۇرتىدۇر. اۈچۈن دە بىيىك اوڭا بىيىلاردۇر.

تېمىزا (Темза) آنگىليەنىڭ آناقلىق يىلغالارنىدۇر. ھەر طرفى دېڭىزگە بولغانلىقىدىن ھواسى يۈرۈش و تۇمانلىق بولسادا، سەلامەتلىك اۈچۈن ضرر سىزدۇر؛ جەنۇب كۆنلەرنى اورتاچا بولۇپ، قىش كۈنلەرنى يىلى بۇلار: بونىدا آتاۋلارنىڭ جنوب طرفىدا لاۋراۋىلىست ھەم موسىمىن آغاچلارنى قىش بويى اوسىب تۇرماقدا لار.

خلقى بىيىك طغز او طرغان. آنگىليە بايلىق جەھەتتەن دىنيادا بىر نېچە مەملىكەتتۇر. اول خوجالىقى آنگىليەدە بىيىك آلتا كىتەكەن: قىرلارنىڭ بار چامىدا بىيىك ياخشى اشلەندۇر ھەم آندا فائىدە كېتىرمەگەن بىر بىرە بوق. آندا

تۇرلۇ يەشلەپچەلەر ھەم يېمىشەلەر بېك ياخشى اوڭالار؛ يېرلەرى تېبىعى ياخشى بولمىسا، ئاشا، نولەرى ياخشى بولغانلىقتان ئاشلىقلارنى بىر پۈتۈنچە ئون پۈت بولادۇر. كۆپىنچە، صنعى رەۋىدە ئىشلەنگەن بۇلۇنلارنىڭ دېسە تېنەسنىدەن بېشەر يۈز پۈت پۈت چەن چەنچادۇر. ئىنگىلىيەدە ھىۋاننى بېك كۆب آسرىلار ھەم آلارنىڭ ھىۋانلارنى بېك ياخشى نىسلىرىدەن بولادۇر. ئۇندا، مۇتلا: كۈننىڭ ئوچ چىلەك سۇت بېرە تۇرغان صېيرلار ھەم قىزغار پۈت ئىت چەن تۇرغان ئۆگۈلەر بېك كۆب.

لىكىن خلقى طغز اوپتروب، كۆب بولغانلىقتان ئىنگىلىيەنىڭ ئۆز ئاشلىقى ئۆز خلقى تويىدورغا يېتىمى؛ شوڭار كۆرە ئۇنىڭ يارتى خلقى، دېيرىك، فابرىكلەردە ئىشلەپچە. فابرىكلەردە ئىشلەنگەن نەرسەلەردىن چىت مەلىكىلەرگە چىزاروب، ئالاردان ئۆزلەرى ئاشلىق ئالار. ئۇندا تۇرلۇ فابرىكە تۇرلۇ زاۋودلار چىكىسىزە كۆبىدۇر.

ئۇندا ياسالماغان ھىچ نەرسە يوق ھەم ئول نەرسەلارنىڭ كۆپىسى بۇتۇن دىنيادا ياخشى ئىسەن تۇتماقدا دىلار؛ مۇتلا: مامق ويۇن جەندەن ئىشلەنگەن ماتىرىيەلەر ھەم تېمىر وقۇرۇچىدان ياسالغان پىچاق، يۇزاق، ئىدە، ماشىنا، ئىگن قۇراللارنى وباشقا تۇرلۇ قۇراللار ھەم رېلىسا كىبى نەرسەلەر بۇتۇن دىنيا بازارلارنىدا ياخشى ئىسەن كۆتەروب يۇرىلەر. بو فابرىكە زاۋودلاردا ئىشلەتەرگە كىرەك بولغان نەرسەلەرنى كىترو ھەم ئۇندا ياسالغان نەرسەلەرنى ئالوب كىتو ئۇچۇن ئۇندا يوللار بېك كۆبىدۇر. پاراخودلار يۇرتو ئۇچۇن قازاۋلار قازوب، ياغلارنى بىر بىرىنى تۇتاشدىغانلار؛ يىلغالار بولماغان يېرلەردە بېك كۆب تېمىر يوللار ياسالغانلار؛ دىگىزە مال يۇرتو ئۇچۇن ئىللە نىچە مۇلەر كارابلارنى بار؛ ئالار بوكارابلارنى ھەم ماللارنى ئارقاسىدا بۇتۇن دىنيا بىلەن مەاملە قىلالار؛ دىنيادا ئىنگىلىچانلار بىلەن سودا قىلماغان ھىچ بىر مەلىكىت يوقىدۇر. بار چە بېش قىتەدەدە ئالارنىڭ زور - زور يېرلەرى (مىستىلىكاتى) بار.

آنكىلىيە بىز مۇستەملىكىلەر يېنىڭ غالىقىدا اۆزىنىڭ اۆشلەنگەن نەرسەلەرىن سانوب، آلاردان يۇن، مامق، تىرى ماى، آغاچ، فىل تىشى و باشقا شولار كىي اۆشلەنمەگەن نەرسەلەر آلادر. آلار بو نەرسەلەرنى اۆزلەرىنىڭ فابرىك وزاۋودلارنىدا اۆشلەپ، آلارنى تاغى بۇنۇن دىياغا ناراتالار. آنكىلىيە بىزنىڭ روسىيە بىلەن دە زور سودا فىلا؛ اول بىزدىن اۆشلىق، ماى، آغاچ و باشقا تۇرلى اۆشلەنمەگەن نەرسەلەر آلا.

آنكىلىيەنىڭ پايتەختى بىدى مىليون خلقى بولغان لوندون (London) شەرىدىر. لوندون اۆزىنىڭ زورلىقى و سوداسىنىڭ كۈبلىگى جەتتىن دىيادا بىرنچى شەرلەردەن سانالادر. مانچىستەر (Manchester) شەرى اۆزىنىڭ فابرىكەلەرنىدە اۆشلەنمە تۇرغان مامق ماتىرىيەلەرى بىلەن بىر مىنگام (Birmingham) شەرى معدن اۆشلى تۇرغان زاۋودلارنى بىلەن ھم لىدىس (Lidcs) شەرى يۇن و پۇستاۋ فابرىكەلەرى بىلەن مشهورلەردىر. اىرلاندىيەنىڭ باش شەرى دۈبلىن (Dublin) در.

فرانسىيە جەھورىتى (Французская республика)

(بىرى ۴۷۱ مىڭ مۇرەق چاقىرم ھم خلقى ۳۹ مىليون ۶۰۰ مىڭ)

فرانسىيە اورنا ياۋروپانىڭ غىرىبى اۆلۇشىندەگى بىر مەملىكتىر. اول اۆچ ياقدان قۇرنى بىر بىلەن اۆچ ياقدان دىكىگىز بىلەن چىكلەنگەن. فرانسىيە بىرلەرى اۆستلەرنى تۇزۇلۇشىنە قاراپ اىكى اۆلۇشكە بولىنەر: جنوب شىرقىدە بولغان تاۋلىقى اۆلۇشكە. ھم شىمال غىرىدە بولغان تەبەنەك اۆلۇشكە فرانسىيەنىڭ اناقلى تاولارى اىسپانىيە چىگىندە پىرەنەي (Pirenei) اىتالىيە چىگىندە آلپ (Alpes)، گىرمانىيە چىگىندە اۆلسلى اورمانلار بىلەن قاپلانغان ۋوگىزى (ووژ) (Vogezy) ھم آلپ تاولارىنا تۈزى بولۇپ سوزلانغان سەۋەن، (سوۋەن) (Soveny) تاولارىدىر. فرانسىيەدە پلغلاردا پىك كۆپ؛ آلارنىڭ مشهورلەرى سېنا (Sena)،

لو ارا (Луара) گازونا (Гаронна) ھىم رونا (Рона) در. بىر يىلغالارنى باشلارنى ھىم قوشما يىلغالارنى بىلەن بىر بىرسىنە ياقىن تۇرغانلىقدان قاناولار بىلەن تۇتاشىرغانلار؛ آلار تۇرلۇ ياققا آغانلىقدان طشقى سودا اوچۇن دە ھىم اچكى سودا اوچۇن دە بىك فائىدە ليدىرلار.

فرانسىيەنىڭ ھواسى گىرمانىيە نىقىدىن يىلىراق؛ اورتا ھىم جنوبى فرانسىيە دە ۋىنا گراد، شىفتالو (Абрикосъ) زردالو (Персикъ)، كىستانە كىبى قىمىتلى يىمىشلەر اۋسەلەر؛ رونا يىلغاسى وادىيىندا ھىم بىر سقىد ساعلىك زىتون آغاچلارنى، سالما (اينجىر) يىمىشى ھىم قاي بىر اورنلارنىدا آفلىسۇن ولىمۇن كىبى يىمىشلەردە اۋسە كەدر.

خلقىنىڭ بارىسى دافرانسوز قومىندەن بولوب، كاتولىك مەھبەتدەرلەر؛ تللەرنى فرانسوز چادر.

آلار شاد كوكللى، تابىر سوزلنى (ظرافتىلى) ھىم بىك طرش خىلقلار. فرانسىيەنىڭ يارتى خلقى، دىبىرلك، اىگىچىلك بىلەن كۇن كورە. آلار بىگىرەك بىغداي چەچەلەر. تۇرلنى يىمىشلەر، زىتون آغاچى، ۋىنا گراد ھىم شىكەر چۇگۇندۇرنى اۋسدرەلەر؛ يىفەك اشليلەر: يىفەكنىڭ كوبرەگن اۋزلەرىنە تۇتۇب. قالغانون چىت مەلىكىتلەرگە چىغاروب ساتالار. فرانسىيە دە اىك كوب اۋسدرگەن نەرسە ۋىنا گراددر. آندا ۋىنا گراد باقچالارنى ۴۵۰ مربع مىل قدر اۋرن آلوب تۇرالار. بۇتۇن ياۋروپادا بولغان خەرنىڭ يارتىمۇن فرانسىيە ياساب چىغارادر.

فرانسىيەنىڭ فابرىك وزاۋودلارنىدا اشلەنگەن نەرسەلەر اۋزلەرنىڭ ياخشىلىق وماتورلىقلارنى بىلەن بۇتۇن دنياغا مشهورلەدر. آندا يۇن، يىفەك، جىتن سوسى ومامق جىندەن ھىر يىلنى ئەللەنى چاقلى ماتىرىيەلەر اشلەنە فرانسىيەنىڭ صىتسى، خەتقە وىفەك ماتىرىيە كىبى نەرسەلەرنى دنيادا اىك ياخشىلاردان سانالالار. آنىڭ سوڭىدا فرانسىيە بىر وزادان ياسالغان واق نەرسەلەرنى، آق بالچىقدان ياسالغان ساتولارنى ھىم كۆزگىلەرنى

بلەن دە بىك مشهور در. فرانسىيە تىشى سودا جەتەندەن دە بىك آلغا كىتسكەن.
 آنىڭ ئىشلەنگەن نەرسەلەرى ھىم غەمەرلەرى دىن يانڭ بار چا طرفلار يىنادا
 ساتىلۇپ تۇرماقدادر. فرانسىيە اۆزى باشقا مەملىكتەلەردەن بارى آشتىق،
 ھىوان ھىم فابرىكلەرى اۆ چۈن قايسى بىر ئىشلەنمەگەن نەرسەلەر گنە آلادر.
 شوڭار كورە فرانسىيە غە چىت مەملىكتەلەردەن آفچا بىك كۆپ كرە
 فرانسىيە پايتەختى سىنا يىلغاسى قاتىداغى نق كرېپوستلاردان
 بولغان اۆچ مىليون خىلقلىق و بىك ماتور پارىژ (Парижъ) شەرىدر.
 لىيون (Лионъ) شەرى اۆزىنىڭ مەتفە و يەك ماتىرىيەلەرى بلەن آتاقلىدر.
 مارسىل (Марсиль) شەرى زور سوداسى بلەن آتاقلى.

پىرەنەى يارم آتاوى.

ياۋروپانڭ اىڭ غەربى اۆلۇشى پىرەنەى يارم آتاويدر. بو آتاو
 ياۋروپادان پىرەنەى تاولارى بلەن آيرىلۇپ، باشقا طرفلاردان بىر
 سفىد ھىم بىر مەبىط آتلاسى سولارى بلەن چىكىلەنمىشدر. بو يارم آتاو
 ھىجرتنىڭ ۹۲ نچى يىللاردا غەربلەر طرفىدان فتح اولغوب اندلس مەملىكتى
 دىب يۇرتۇلگەن. بو مەملىكتە غەربلەر كۆپ زامانلار حكومت سۇرگەنلەر
 ھىم ياۋروپالىلار غە علوم و فنون اوپرەتوب تاراتقانلار؛ لىكن تۇرا - بارا
 امىرلەر آراسىندا اختلاف چىغوب غەرب حكومتلەرى تمام بىتكەنلەر ھىم
 آلا اورتىنا اسپانىيە و پارتوگالىيە مەملىكتەلەرى قۇرۇلغان. بو يارم
 اتاونڭ آلتىدان بىش اۆلۇشى اسپانىيە بىرى بولۇپ، قالغانى پارتوگالىيە نقىدر.
 بو يارم آتاو اۋستىننىڭ كوبرەك اۆلۇشنى كاسمىتىل يايلاسى آلوب
 تۇرادر؛ بو يايلا شىرق طرفىدا آراگون اواسىنا ئەيلەن ب اۋپو
 (Эбро) يىلغاسى بلەن سوغارىلادر ھىم جنوب طرفىدا آندالوز اواسىنا
 ئەيلەن ب وادى الكىپىر (Гвюдалквивиръ) يىلغاسى بلەن سوغارىلادر.
 وادى الكىپىردەن باشقا بلغالار يىنىڭ سولارى آزا غەملارى شەب

و اچلەرى ئولى بولساغادر؛ شوگار كوره يىغلارنىڭ كويىسىندە پاراخود
و كىمەلەر يۇرى آلەيلار.

بو يازم آناونڭ اورتاسىندا ھواسى قۇرى، دىڭگىز ساحلەلەرنىدە
يلى و يووش ھم جنوبىدە ئسسى در. كوبرەك يىرىمىون آسراواۇچۇن
اوكغاي بولغان دالالاردان عبارت؛ اورمانلار آز؛ بىك كوب يىرلەرى
ايگن ايگو اۇچۇن بۇتۇنلەي ياراقسىز. شولاي بولسادا خلقى يىرلەرن
اۇزلەرى سوغاروب بولسادا ايگنچىلىك بىلەن شىغلەنلەر.

آلار يايالارنىدا بىغداي، آرپا، كىبە بىغداي چەچەلەر ھم بەشلەچەلەر
اۇسدرلەر؛ يىلىق يىرلەرنىدە، مىلا يارم آناونڭ جنوبى اۇلۇشىدە
آفلىسون، لىمون، خرمە، يۇزوم كىيىمىشلەردە اۇسەلەر؛ ناوايتەكلەرنىدە
اىمەن، بوك ھم آلەلى آغاچلاردا اوسمىكەدر.

اسپانىيە كاروللىقى.

(يىرى ۲۳۷ مىڭ مەرىچ چاقىم ھم خلقى ۲۰ مىليون)

خلقىنىڭ دىنى كاتولىك مەھىمى بولۇپ، مەھم كىسەلەرىمىون آسراوچىلىق
ھم ايگنچىلىكىدر. مىون آسراوچىلىق سارق يۇرتورگە اوكغاي بولغان
دالالارنىدا بىگرەك آلغا كىتكەن؛ بوندا سارقلاردان باشقە قاچىر، ايشبەك،
سىير واوگىز كىيىمىونلاردا آسرىلار. ايگنچىلىكنىڭ آلغا كىتكەن يىرلەرى
وادىلار ھم دىڭگىز ساحلەلەرىدەر؛ جنوب طرفىدا دۇڭگى، بىغداي، كىبە
بىغداين يىلىنا اۇچ تابىر چەچەب اورالار. ۋىنا گراد باقچالارىدا بىك زور
اورنەلارن آلەوب نۇرالار؛ نۇرلى يىمىشلەرنى ھم ۋىنا گراددان
ياسالغان خەملەرنى چىت مەلىكتلەرگە چىغاروب ساتالار. پىروپىكا
اىمەننىڭ قايرىسون تۇشۇپ بۇكىي بىغاسا ھم آلەي اولەنەن
جىيوب سۇسندىن باو ايشودە خلقىنىڭ مەھم كىسەلەرنىن سانالادر جنوبىدە
توت آغاچى اۇسدروب يىفەك قۇرتى آسرىلار ھم يىفەك اۇشلىلەر. بوندا

مەنچىلىك سانغى دەپىك آلغا كىتكەن: اسپانىيە اۆزىنىڭ تىمىر رودالارى باقر روداسى، تىرى كۆمۈش، كۆمۈش ھەم قارقورغاشنلارنى بىلەن بىك مشهوردر. فابرىك وزاۋودچىلىق بىك اوك آلغا كىتمەگەن. اسپانىيانىڭ پايتختىنى مادريد (Madrid) شەرى بولوب، مشهور لىمانى كادىكس (كادىكس) شەرىلەر.

پارتوگالىيە كاروللىغى.

(يىرى ۸۰ مىڭ مېرېچ چاقىم ھەم خلقى آلتى مىليون)

پارتوگالىيە تاۋلارنى اسپانىيە تاۋلارنى تەبەنە گرەكەر. يلغالارنىڭ بارىسنادا، دىپىرك، كۆيمە و پاراخودلار يۇرىلەر. ھواسى اسپانىيە نقىنا قاراغاندا يۇوشەر كەر. دىنلەرنى كاتولىك مەھبىلەر. كىسەلەرنىڭ مەھرەگى اىگنچىلىك بولوب، چەككەن آشلەلارنىڭ دا كوبرەگى كەبە بغدايى در. بو مەلىكتەنىڭ اياڭ مەھم بايلغى ۋىنا گراد ھەم جنوبى يىمەشلەر باقچاسنادان عبارتدر.

حيوانلاردان كەجە، سارق ھەم قاچەر آسرىلار. مەدەنچىلىك وفابرىكچىلىق سانغى بىك آز آلغا كىتكەن. طىشى سودالەرنى بۇنۇلەي آنگلىچانلار فولندادر. باشقا مەلىكتەرگە چىقاروب سانا تۇرغان نەرسەلەرنى تۇرلۇ يىمەش، خەم، زىتون مايى ھەم پروبكا ايمەنىنىڭ قايرىسنادان عبارتدر.

پايتختلەرنى لىسسابون (Lissabon) (لېزبون) شەرىلەر.

اىتالىيە كاروللىغى.

(يىرى ۲۵۲ مىڭ مېرېچ چاقىم ھەم خلقى ۳۸ مىليون)

اىتالىيا كاروللىغى لومباردىا (Lombardia) اوواسىنا و آگافوشىلوب نۇرا تۇرغان آلپ تاۋلارنىڭ ايتەكلەرىنە، آپىنىس (Apenninский) يارم آناۋىنا ھەم سىلىيا (Сицилия) بىلەن ساردىنىيا تاۋلارنى قۇرۇلماشدر.

لومباردىيە اواسى آلپ تاوولارى بلەن آپىنين تاوولارى آراسىدادار. بو اووا پو (По) يىلغاسىنىڭ، كوب سواعى تجماعتى بلەن سوغار يىلوب، هر ياغىندان آلپ بۇلۇنقلارنى بلەن چۇلغانغاندىر. آننى آلپ تاوولارى شىمالى جىللەردەن ساقلىلار؛ شوڭار كورە ايتاليەنىڭ بو يىرلەردە، بىغداي، كىبە بىغداي، دۇڭنى كىيى آشلقلار بىك اوڭسا: قىرلارنىڭ اور تاسىندا يىر مىشالارنىدا كىسنانە وتوت آغاچلارنى ھىم ۋىنا گىرادلار اۋسب تۇرماقدار. بو مىلىكتىڭ يارم آتاوداغى اۋلۇشنى بو يىر بلەن آپىنين تاوولارى كىسب چىغالار.

بو يارم آتاونىڭ غىربى ساھلىندە گىي تارغىنا سازلقلى يىرىنىڭ ھواسى سلامتلىك اۋچۇن بىك ضررلىدىر. بۇنداغى يىلغالار بىك قىسقا بولوب پاراخودوكۇبمە يۇرتو اۋچۇن دەھمىتلىرى يوقدىر. بولارنىڭ ايك زورسى تىپو (Тибръ) يىلغاسىدىر.

طىبعى بايلىق جەھىتىدەن بو يارم آتاو لومباردىيە اواسىنا قاراغاندا توبەن درجە دەدر. بونىڭ سىببى ھواسىنىڭ قۇرى بولوب، سوغار يىلووونىڭ يىتمەوى ھىم قاي بر اورنلارنىدا توپراغىنىڭ ناچار بولوويدىر. لىكن توپراغى ياخشى بولوب سوغار يىلووونىڭ يىتەرلىك بولغان يىرلەرنىڭ آشلقلار بىك اوڭادىر. تاوولارنىڭ جنوب غىرب ايتەكلىرى ايك ياخشى يىرلەرنىن سانلادىر؛ بوندا بىغداي، كىبە بىغداي، آفلىسون، لىمون، مىندال، آغاچلارنى اۋسەكەدر، يارم آتاونىڭ جنوبى طرفىدا ھىم سىجىليا آتاونىدا كاكئوس ھىم خىرمە آغاچلارنى اۋسەلەر.

ايتاليە سىياھلىرنىڭ ايك ياراتقان اورنلارىدىر. بونىڭ سىببىلەرنىڭ برىسى ھواسىنىڭ بىك ياخشى بولوويدىر. آندا قار بىك سىرەك بولا؛ ھواسى عادىندەن طىش صاف؛ كوك يۇزىدە آيلار بوينچا بر بۇلۇت دا بولماغان چاقلار بىك كوب بولا. بولاردان باشقا ايتاليەنى، آننىڭ طىنچ وكونگى كىيى يالتىراب تۇرا تۇرغان دىكىگىزگە ياقىن بولووى ھىم آنداغى

مەپتلىق ۋىزىۋى ۋولقانى دا بىك ماتورلىلار؛ بو ۋولقان تۆتەب تۇرا
 ھەم وقتى بىلەن باغانا۔ باغانا يالقنىلى اوتلار چغاروب كوكنى ويەنەشە
 تيرلەرنى ياقتر تادر. ايتاليە ايسكى زمانلاردان بىرلى نۇرلى تۇرلى
 ألوغ كىشىلەر وھكىمەر وطنى بولغان؛ آندان مشهور مھندىسەر،
 رساملەر، نقاشلار (Ваятели) ھەم موزىكانتلار چققانلار؛ بو كىشىلەر
 آنداتورلى بنالار، عجائب رىسلەر وھىكلەر رەوشىدە اوزلەرنىڭ ألوغ
 خىمتلەرن قالدىرغانلار. بو نرسەلەر آنداغى ھەر بىر شەردە باردى. شوكار
 كورە ايتاليەغا باشقا مەلىكلەردەن دە بىك كوب خلق كىلەر؛ قايسىلار
 بو نرسەلەرنى قارار اۇچۇن گنە كىلەر، قايسىلارنى آلارنى قاراب،
 آلاردان اورنەك آلو اۇچۇن كىلەر.

ايتاليەنىڭ خلقى بىك طغز اوپرغان. اىكنچىلىك خلقىنىڭ ھەم كىسلەرنەندىر.
 دۇگى، بىغداى، كىبە بىغداى چەچەلەر ھەم جنوبى يىمىشلەر اوسىرلەر.
 اىكنچىلىك دەن باشقا آلار بوتەن كىسلەردە ايتەلەر. يەككە اىشلىلەر، سالامدان
 اشلەپە وباشقا نەرسەلەر اۆرلەر؛ مرمە تاشى چغاروب، آندان نۇرلى
 نەرسەلەر ياسىلار.

ايتاليەنىڭ فابرىكلەرى كوب يوق، لىكن آلاردا اشلەنگەن نەرسەلەر
 بىك ياخشى بولالار؛ مثلاً خەتقە، يەككە ماتىرىلەر، تاسمالار، چلتەرلەر،
 جىتن سوسى جىندەن ھەم يۇن جىندەن سوققان ماتىرىلەر موزىقاۋ رالارنى
 بىك ياخشى بولالار. ايتاليەنىڭ پايتىخنى رىم (روما) شەرىدەر. بوشەردە
 كارولدەن باشقا روما كاتولىك كلىسەلەر رىنڭ روعانى باشلىقلارنى پاپادا
 تۇرادىر. باشقا شەھەرلەرنىڭ مشهورلەرى گىنۇيا، (Генуя) فلورىنسىيە
 (Флоренция)، مىلان (Миланъ)، نىاپول (Неаполь) ھەم ۋىنىتسىيە
 (Венеция) شەھەرلەرىدەر.

شۋېتسارىيە (اسۋېچرە) جەھورىتى.

(بىرى ۳۶ مڭ مرىچ چاقىم ھەم خلقى اۋچ مىليون ۹۰۰ مڭ)

شۋېتسارىيە جەھورىتى زورلىغىنە قاراغاندا كچكە مەلىكلەردەن

سانالسادا، دنيادا ايڭ ماتور اورنى آلوب تۇرماقدادر. هر ياقدان
 آنى بيبىك آلپ تاو لارنى چۇلغاب، بويغادا، آرقليغادا، يرغلاب بئرگه نلر،
 بوتاولارنىڭ باشلارنى مەنسىگىك قارلار بلەن، اما يانلارنى هم وادىلارنى
 يەم يەشل اؤسملكلەر بلەن قابلانغانلار؛ تاو لارنىدان زور و كچكنه
 يلغالار هم چىشمەلەر شارلاب آغوب تۇرالار؛ بسولارنىڭ يوللارنىدا
 وبىكلەن تۇرا تۇرغان وبىك ماتور شارلاوقلار هم تۇبەن تاو
 كاستلارنىدا تۇنچقنا يالتراب يانا تۇرغان كوللەر حاصل بولالار. العاصل بو
 مەلكىتنى ياۋروپانىڭ صيفيه (داچا) سى دىب ئەيتىرگە يارىدىر. كۆرنىشىنىڭ
 گوزەللىكى آرقاسىدا بوندا جەمى كۆنلەرنىدە استراحت ايتو اۇ چۇن چىت
 مەلىكتلەردەن بىك كوب سىياح و مسافرلەر كىلەر.

شۇبىتسارىيە خلقى كۆرشى مەلىكتلەرنىدە جىيىلغان نىمچ، فرانسوز هم
 ايتالىيانلار دان ەبارتيدىر. خلقىنىڭ ايڭ ەم كىسبى حيوان آسراوچىلىقدىر:
 تاو ايتەكلەرنى سولجى وتوقلقى اۋلەنلەر بلەن قابلانغان بولوب، حيوان
 كۆتو اۇ چۇن ايڭ ياخشى اورنلاردىر. يۇرت حيوانلارنى شۇبىتسارىيە
 خلقىنىڭ ايڭ زور باياغىدىر؛ آلار بو حيوانلارنىڭ ايڭ ياخشى نسللەرنى
 وبىك كوب ايتىپ آسرىلار. وادىلارنىدا اورنى - اورنى بلەن ايكىنچىلىك دە
 ايتەلەر؛ اما تاو آستلارنىدا يىمىش هم ۋىنا گراد باقچالارنى ياسىلار. آندا
 فابرىكچىلىك دە ياخشى اوق آلفا كىتىكەن؛ آلار مامق ەم يەك ماتىر يەلەر،
 چلتەرلەر اشللىلەر هم سالامدىن تۇرلنى نەرسەلەر اۋرەلەر. بوندا اشلەنگەن
 ياخشى ساعتلەر هم هر نۇرلنى موزىقا يەشنىكلەرنى دنيانىڭ بارچا
 طرفلارنىدا تارالالار. شۇبىتسارىيە خلقى اۋزىدە اشلەنگەن نەرسەلەرنى
 هم سۇندەن ياسالغان صير (قۇرت) لارنى چىت مەلىكتلەرگە ەم يىلنى
 بىك كوب چغاروب ساتتالار. پايىختلەرنى بوەن (Бернь) شەرنى بولوب،
 زىنيۋا (Женева) شەرنى ايڭ گوزەل ەم اشلەنگەن ساعتلەرنىڭ
 ياخشىلىقى بلەن ايڭ اتاقلى شەرنلەرنىدەندىر.

قسقاچا تىكرار اۇچۇن سواللەر.

غرىپلەدىن غەربى و جنوبى ياۋروپاداغى مەملىكتەرنى ھەم آلارنىڭ مەھم شەھەرلەرنى كۆرسەتىڭز. بو مەملىكتەرنىڭ قايسىلارى دېڭىز يانىغا قورولغانلار؟ قايسىلارنىڭ خەلقلىرى تەڭرىقۇيايسىلارنىڭ سېرەك اوطۇرغانلار؟ قايسى مەملىكتە يەرلەرنىڭ اۋستى تاولقلى و قايسىلارنىڭ تاوسى ھەم تەبەئەك؟ بو مەملىكتەرنىڭ قايسىلارنىڭ ھۆسلى يىلپاق و قايسىلارنىڭ سالىقلىرى؟ بو مەملىكتەرنىڭ قايسىلارنىدا و نىندى اشلقلارنى كۆرۈك چەپ اوسۇرلەر؟ آلارنىڭ قايسىلارنىدا بىزنىڭ روسىيە دەۋسى تۇرغان اوسملىكلەر بار ھەم آلارنىندى اوسملىكلەر؟ قايسى مەملىكتەردە و نىندى ياخشى نىسلىن بولغان عىوانلار بار؟ فابرىكەچىلىك و زاۋۇدچىلىق صناعتى ياۋروپانىڭ قايسى مەملىكتەردە بېگىرەك آغا كىتەن؟ آنگلىيە، فرانسىيە گېرمانىيە، بېلگىيە، شۋېتسارىيە ھەم گوللاندىيە مەملىكتەرنى اوزلەرنىڭ اشلەگەن نەۋسەلەرنىڭ نىندىلەرنى بىلەن مەشھۇرلەر؟ قايسى مەملىكتەردە ۋىنا گراددان اياڭ ياخشى خەبەرلەر اشلەنەلەر؟ روسىيەدەن دېڭىز بىلەن ياۋروپانىڭ قايسى مەملىكتەرنى بارورغا مەكىن؟ نىندى دېڭىزلەر آرقلى بارورغا مەكىن؟

آزىيا قىتەسىدە روسىيەگە كۆرۈشى مەملىكتەلەر

آزىيا عثمانى (تۈركىيە مەملىكى).

تۈركىيەنىڭ ياۋروپا قىتەسىدەن باشقا آزىيا قىتەسىدە يەرلەرنى باردى، كە انى آزىيا عثمانى دىيىپ آتتيلار. بو مەملىكتە قارا دېڭىز، مەرمە دېڭىزى، آتالار دېڭىزى، بىھرىسفىد، بىھرىسفىد، بىھرىسفىد، بىھرىسفىد ھەم قۇربدان كافىسكازىيە و ايران مەملىكىنى بىلەن چىكىلەنمىش. كىچىك آزىيا ياكە آناطولىيە ئەرەمىنىيە، سۈرىيە، كۇردستان، الجزىرە فىلسطىن (پالەستىنا) ھەم عەربىستاننىڭ بىر اۋلۇشى آزىيا عثمانى يەرلەرىدۇر. آزىيا عثمانى يەرلەرنىڭ اۋستىنى عەمۇما بىيىك. انىڭ ئەرەمىنىيەدەگى تاولارنى تىرتىبىسىز رەۋشە اۋيۇلۇب، و سۈرىيە بىلەن كىچىكەنەن آزىيا قىتەسىدەن تاولارنى رەتدەن تىزىلىپ تۇرالار. اچكى يەرلەرنى قۇملىق صحرا لەردەن ياكە اۋلەن اۋسە تۇرغان يايلااردان عەبارت، اووالارنى كۆبىيۇق: آلارنىڭ اياڭ زور ھى الجزىرە اوۋاسى، و اياڭ تەبەئەگى اردن (ۋادى الشرىعە Jordan) اوۋاسىدۇر. دىچلە

(Тигръ) بلەن فرات (Евфратъ) اسمندە مشهور بولغان بارى ايسكى
 بلغا بار ھواسى قورى ھەم بلى. طيبەتنى تۇرليچە ئەرەمىنە بلەن سورىە
 تاو لارىنڭ باشنداغى قار بېش آيدان آلوب اون آيغا قدر ياتاد؛ اما
 بو تاو لارنڭ طشقى اينە كلەرنە ھەم وادىلارندا طبيعى يا كە صنعى صوغارو
 يىتەرلەك بولغاندا لاۋراۋى لېست آغاچلارنى، جنوبى يېمىشلەر، توت ھەم
 زېتون آغاچلارنى، گۈل چەچەكلەرنى ۋىنا گرادلار اۋسەلەر. الجزيرەنڭ
 جنوبى طرفندا خرەمە آغاچلارنى، عربستان ساحللەرنە كوفى آغاچنى ھەم
 خوش ايسلىق مەرسىن، لادن ھەم سېمىخ آغاچلارنى اۋسەلەر.

آزىي عثمانىدا تۇرۇك، ئەرەمەن، گرىك (يونان)، عرب، يھودى،
 كۇرد كېمى تۇرلۇ خىلقلار تۇرالار؛ بولاردان تۇرۇك، كۇرد ھەم عربلەر
 اسلام دىننە؛ ئەرەمەن، گرىك و سوريە عربلەرنەن بىر آزى خرىستىيان؛
 (نصارى) دىننەدر. گرىك بلەن ئەرەملەرنى ايك اشاكلى خىلقلار يىدر؛
 كچككە آز يادەگى سودا بۇتۇنلەمى، دىپىرلەك بولار قولندا. بوندا اۋزىنڭ
 سوداسى بلەن آناقلى شەھەر ازىمىر (Смирна) در. آزىياناڭ حاضر
 تۇرۇكلەر قولندا بولغان يىرلەرنى اۋل بىك باى بولوب و بىك ايسكى
 زمانلاردان يىرلنى معلوم بولغانلار؛ بو يىرلەردە دنياڭ ايك اولىگى
 خىلقلارنى تۇرا باشلاپ، مەدىنە رەۋشەدە كۈن كورگەنلەر، حاضر بو
 يىرلەر بىك فقير لەنگەنلەر، خىلقلارنى آزايمان ھەم كوبيسنى قۇملىق
 صحرالەرگە ئەيلەنگەنلەر، شوڭار كورە بوندا صناعت آلتا كىتمەگەن،
 بارى ايك چىلك بلەن حىوان آسرا و چىلق غنا بىر آزاغا كىتمەگەن. بوندا
 اۋسەرە تۇرغان نەرسەلەرنىڭ مشهوررەكلەرنى نەمەگى، زېتون، مامق،
 توت ھەم تۇرلۇ يېمىش آغاچلار يىدر. كوچمە خىلقلار، مثالبىدى عربلەر
 سارق، كەجە، آت ھەم تەۋە آسرىلار.

بىروت، قدس شريف (Jerusalem) ھەم شام شريف (Damasck)
 مشهور شەھەرلەرىدەر.

پېرسىيە (ايران و عجمستان) شاھلىغى.

پېرسىيە بىزنىڭ كافكازىيە بىلەن چېكىدەش بىر مەملىكتىر. بۇ مەملىكتە
ايران يايلاسىنىڭ غەربىي تەرىپىدە بولۇپ، ھەر يىغىندىن تا ئۇلار بىلەن چۆلگەنغاندىن،
شۇڭا كۆرە ئۇنىڭ ئىچىدە گۈمبەز ھۆسسى قۇرغۇسى ئاسسىيە بولۇپ، يىرلەرى
قۇملۇق سەھرا دەرىجىسىدە، ياكە ئۇلەزلىكى دالالاردان غىنا عبارتتىر. مەملىكتىڭ
قىرغىقى تولىق بىرلەشكەن ياخشىراق سوغار يىللار، شۇڭا كۆرە بوندىدا
ھۇا اول چاقىلىق ئوق قۇرغۇسىدا ھەم ئاسسىيە دە توغۇل. سوغار يىللارنى يېتەرك
بولغاندا بوندىغى وادىلاردا بىغداي، آرىپا، زىغىران، مامق، آغاچى، جىنوبى
يېمىش آغاچلارنى، دۇگىنى ھەم توت آغاچلارنى ئۆسەلەر؛ شۇڭا كۆرە
وادىلاردا تۇرۇپ خەلقلەرنىڭ مەھەم كىسبەلەرنى ئىگىچىلىكتىر. آلا
بىزدە گۈمبەز ئاشلىقلاردان باشقا دۇگىنى چەچەلەر، آفېيون، مامق، آغاچى، گۈل
چەچەكلىرى ھەم جىنوبى يېمىشلەر ھەم خورمە آغاچلارنى ئۆسەرلەر، خىوانلاردان
بىگىرەك، تەم قانچىر آسرىلار. سودا ماللارنى كىرۈپ بىلەن يۇرتلەر.
سودا ماللىنىڭ ئىككى مەھمۇسى ئىشلەنمەگەن يىغىندىر. فابرىكە وزاۋوددا ئىشلەنمە
تۇرغان نەرسەلەر پېرسىيەدە بىكەن؛ آلا ئىككى ئىنگىلىيەدەن ساتۇپ آلالار.
پېرسىيەنىڭ قاي بىر نەرسەلەرنى، مۇنلا: ئۇل بىلەن ئىشلەنگەن پالاسلارنى
ھەم شەللەرنى بۇتۇن دىنياغا مەشھۇر دىر.

بۇ ايران شاھلىغى ئىسكى زىمانلاردا ياخشى غىنا ئىتلىق بىر مەملىكتە
بولغان. ايراننىڭ تۇپ خەلقى بولغان فارسىلار نىچە مەڭ يىللاردان بىرلىق
مەنىدە باشەگەنلەر؛ بولاردان شاقىدى زور مەلۇم ھەكىملەر چىققانلار؛
لىكىن سۇڭغا تابا ياكەن فن وياڭا مەنىدىن مەروم بولۇپ، بىكەن آرتىدا
قالغانلار. خەلقى ھەمما مەسلمانلاردىر؛ آلالارنىدا خرىستىيان دىنىدە بولغان
كىشىلەردە بىر آزابار. پېرسىيەنىڭ پايتەختى تەھران (Тегеранъ) شەھىرىدۇر.

افغانستان خانلغى

افغانستان مەلىكىتى ايران بايلىقىنىڭ شىمال شەرقىي تەرىپىدە بولۇپ، روسىيەنىڭ اورتا ئازىيە گىيىملىرىدىن ئىككىنچىسىنىڭ ھىندى گىيىملىرىدىن بولۇپ، ئىرەن تۇرمانىدۇر. بۇ مەلىكىتنىڭ تۇنۇقۇپ ياشاش چەكلىمى ياقلىرى تالوق بولۇپ، كۈن ئۇچۇر ياشاش بايلىقى ياقلىرى ئۇلەنلى داللىدۇر. كۈن ياقلىرىنىڭ ھۈسنى بىر ئاز ئۇسسى بولسا، ئۇن ياقلىرىنىڭ ھۈسنى ئورماندا. خەلقى ئالتىن مېلىيوندىن ئارتۇق بولۇپ، پارىسىدا مۇسلمانلاردۇر. بۇ خانلىق ياڭغۇنغا ئالغا تاپا ئاياق باسا باشلاغان بىر مەلىكىدۇر. خەلقىنىڭ ئىككىنچى ئورمان كىشىسى ئورماندا.

افغانستان ئارقىلىق روسىيەدە ھىندى گىيىملىرىنى سولالىغان، پائىتختى كابول (Кабуль) شەھىرىدۇر.

بلوچىستان خانلغى (Белуджистанъ)

بلوچىستان تۇنۇقۇپ ياشىغان، قۇياش بايلىقىدىن پىرسىيە (ايران)، كۈن ياشىغان ئىران (Заливь Аравйскй) دىكى گىيىملىرى ھىم قۇياش چەكلىمى ياشىغان ھىندىستان بىلەن چەكلىمىدىن بىر مەلىكىدۇر. خەلقى مېلىيون يىرىم بولۇپ، كۆپىنچە گىيىملىرى ئىسلام دىنىدۇر. بۇ خانلىق ئىككىنچى ھەمىيەندە (قول ئاستىدا) دۇر. پائىتختى كىلات (Келатъ) شەھىرىدۇر.

ھىوا خانلغى

ھىوا خانلىقى قۇملىق صەھرالار ئورمانىدا ياتا تۇرغان ياخشى سولالىغان ۋىياخشى يىرلىكى كىچىك گىيىملىرى بىر مەلىكىدۇر. بۇ خانلىق ئارال كۆلى يانىدا ئامور يا يىلغىسىنىڭ تۈبەن ئاۋمىنى قۇرۇلغان خەلقى تۇرۇك نىسلىدىن بولۇپ بارى ئۈچ - دۇرت يۈز مىڭ كىشىدىن ئىبارەتدۇر. ئالار بىر نىچە قىيىلگە بولىنىپ، ئىككى كۆلدىن ئوزبەك ھىم تۇرۇملىرىدۇر.

اوز بەكلەر مدنى رەۋش دە كۆن كورەلەر؛ آلاز ايگنچىلىك ھەم تۇرلۇ ھنر
 وسودا بلەن كسب ابتەلەر. آلاز قىرلان بىك باخشى اشلەلەر؛ آلازنى
 قاناو قازوب يلغالاردان سو يىبەرب سوغارالار؛ يىمىش باقچالارنى
 ياسىلار، مامق آغاچلارنى ھەم يفەك قۇرنى اوز چىنو اوزچۇن توت
 آغاچلارنى اۋسدرەلەر، سارق، تەۋە وباشقا يۇرت حىوانلارنى آسرىلار.
 آلاز بۇزىك روسىيە گە چغاروب يفەك، مامق (پاختا) تىرنى، چاپان گىبى
 نەرسەلەر ساتالار ھەم آلاز اورنىنا روسىيە دەن چوبىن ساوت، صىتسى
 ماللارنى شىكەر، تىمەر وباشقا واق نەرسەلەر آلوب كىتەلەر. تۇركمەنلەر
 كۆچمە حال دە يەشلەر. آلاز حىواننىڭ قىرلارنىدا ھەم دالالارنىدا اۋزلەرنىڭ
 كۆتۈلەرنى بلەن بىرگە كۆچب يۇرىلەر.

حىوا خانلىقى روسىيە قول آستىدا بولوب، اۋز خانى طرفىدان ادارە
 قىلىنماقتا. پايتەختى حىوا (Хива) شەرىدر.

بخارا خانلىقى.

حىوا بلەن رەتىن اۋك امودرىا يلغاسىنىڭ اورتىدا آغومنىدا بخارا
 اسمىندە ايگنچى خانلىق بار. بو خانلىق دا روسىيە حىمايەسىندە بولوب،
 اۋزىنىڭ حەكمدارى يولغان امىرى طرفىدان ادارە قىلىنماقتا. بخارانىڭ
 يلغالارنى بىك آز وبىك كىچىكە بولوب، توپراغى قۇملى بولسا دا، آلاز
 يىرلەرن قاناو قازوب يلغالاردان سو يىبەرب بىك باخشى سوغارالار؛
 شوڭار كورە آلازنىڭ اشلىق ويىمىشلەرنى بىك اوڭادر. بخارا بلەن حىواننىڭ
 اۋسلىكلەرنى دە حىوانلارنى دا بىردەر. بخارىلار بلەن حىوالىلار بىر بىرىنى
 بىك اۋخشاغانلار ھەم تىركىك ايتلەرنى دە بىر رەۋش دە؛ آلاز بارىسى دا
 اسلام دىنىدە. پايتەختلەرنى بخارا (Бухара) شەرىدر.

قناى (چىن) اىمپىراتورلىقى.

قناى دىنىدا اىك بۇرۇنقى مەلىكتەر. بو مەلىكت سىبىر يە دەن

ھىندكە قىدر ھىم بىھىر مېھىپ كېيىر دەن آلوب روسىيەنىڭ اورتا ازىيادەگى
يىرلەر يىنە قىدر سوزىلغاندىر؛ اورا ھىند دەن ھىمالاى تاوالارى بىلەن آيىر يىلاردى؛
انڭ يىرى بۇتۇن ياۋروپا قىطعەسىندەن بىر يارىم مۇتە زورراقىدىر
ھىم خلقى دا ۴۰۰ مىلىيوندىر.

بو مەلىكىتنىڭ بىھىر مېھىپ كېيىرگە تۇتاشقان جىنۇب شىرقى اولۇشى
اصل قىتاي دىب يۇرتلەر؛ شىمال وغىرب طرفىداغى تىبەت، شىرقى تىركىستان،
جۇنغارىيە، مانغولىيە ھىم مانجورىيە آكار قوشلغان كېكىنە مەلىكىتلەردىر،
بولارنىڭ ھىر بىرىسى آيىرم بىر يايلا آلوب تۇرماقدادىر ھىم ايك
بىيىك يىرلىسى تىبەتدىر.

اصل قىتاينىڭ تۇن ياغىنداغى ھىم قۇياش چىغىنىداغى يىرلەر تەبەئەك
ھىم توپراغى بىيىك ياخشى، لىكىن كۇن ياغىنداغى يىرلەر تاولى. انڭ
اواسىن خوانغە (хаунъ - хе) ھىم يانتىسىزى - تىسىزىيان (Янь-цзы)
(цзянь) اسملى مشھور يىلغالار يىروب چىغالار؛ بولارنىڭ سوكىسى
دىياداغى يىلغالارنىڭ ايك كوب سولى واىك زورلارنىداى ساناىماقدادىر.
ھواسى تۇن ياغىندا اور تاچا؛ بوندا بىغداى، كەبە بىغداى؛ مېھچ بۇرچاغى
ھىم نارى چەچەلەر؛ كۇن ياغىندا ھواسى يلى؛ بوندا شىكىر قامشى،
دۇگى، جىنۇبى يىمىشلەر، مامق، چەى ھىم توت آغاچلارنى اۋسىرەلەر.
قىتاينىڭ خلقى قىرغىز وبۇرەتلەر كىبى ماغول ياكە سارى جىنىسنىكىدىر؛
بو خىلقلارنىڭ تۇسلەرنى سارى، ما كىغايىلارنى كىيىك، ياكاق سۇيىسەكلەرنى
چىغىقى، كۇزلەرنى كېكىنە ھىم قىسقى، بۇرۇنلارنى ياسسى، اىرنلەرنى قالىن.
قىتايلار بىيىك طرش خىلقلار؛ آلار كوبرەك اىگىنچىلىك ايتەلەر؛ بىغداى،
نارى ھىم بىگىرەك دە دۇگى چەچەلەر؛ مامق وچەى آغاچنى اۋسىرەلەر؛
آلارنىڭ چەيلەرنى بۇتۇن دىياغا تارالغان؛ فىرلارنى بىيىك طرشوب بىيىك
ياخشى ايتىب اىشلىلەر. آلار يىرلەرنىڭ ھىر بىر كىسەگى بىلەن فائىلانالار؛
آلار تاش تاوالارغا ھىم سو اۋستۇندەگى سالارغا توپراق تاشوب آندا،

يېمىش ويەشلەپ باقچالارنى ياسىلار. آلاڭ قىر ئاشلەرىنىڭ بارىسىندا قوللارنى بىلەن گىنە ئاشلىلەر، حيوان جىگىب ئاشلەونى بىلەلەر، دىيرىك؛ ئاشلقلارن بىزنىڭ كىك چەچمىلەر، بىلكە قوللارنى بىلەن اوپرتالار. آلاڭ ئاشلقلارن فرلارينا ايكى - اوچ مرتبە چەچب واوروب آلسالاردا، يىرلەرن بىردە بۇزمىلار، آلاڭنى يىك قارىلار ھىم مەكىن بولغان ھىر بىر نەرسە بىلەن تىرسەلەب ياخشىرتالار. شوڭار كورە آلاڭنىڭ ئاشلقلارنى يىك اوڭا ھىم بىر اولۇشكە يۈز اولۇش چەچ، لىكىن آڭا قاراب يىرلەرىنىڭ ياخشىلغى نىچە مڭ يىللاردان بىرلى بىردە كىمىمى. قىتاي خلقىنىڭ ايكنىچى مەھم كىسبىن بالىق توتودى، آلاڭ بالىقنى ھىر بىر سودا آسىرىلار ھىم يىك كىوب خلقى بالىق بىلەن گىنە رىزقلانوبدا تۇرادى، يىفەك قۇرتى آسراودا قىتايلارنىڭ ايڭ مەھم كىسبىلەرنىن سانالادى. بىواش آندا يىك آڭا كىتكەن. آلاڭ باشقا مەلىكىتلەر گە چىقاروب ھىرىلنى ئىلە نى چاقىل يىفەك ساتالار. يىفەك ئاشلەونى اول قىتايلارغا بىلگەنلەر ھىم يىفەك قورتلارن دىباۋر وپاغا اول قىتايدان چىقارغانلار. ھىر وىصناعت ئاشلەرنىدە آلاڭ يىاۋر وپا خىقلارندىن بىردە آرتدا توگىلەر؛ آڭاچ و فىل تىشنى نىقىشەلەب ئاشلەودە آلاڭ يىاۋر وپا خىقلارندىن دا آلدادىلار؛ آلاڭ اۋرۇ ھىم لاكلەو ئاشلەرنىدە يىك آلدان تۇرالار. اق بالىققىدان ساوت ياساۋ ئاشىندە قىتايلار يىاۋر وپا خىقلارنىڭ مەلملەرىدىر.

لىكىن خلقى نى چاقىل دىھىلى ونى چاقىل طرىش ھىم توپراقلارنى نى چاقىل ياخشى بولسادا، اۋزىلەرنى آرتق كىوب بولغانلىقدان مەلىكىتلەرنىڭ گى كىسب وىصناعت بىلەن گىنە بارىسىدا توقلانوب تۇرا آلمىلار شوڭار كۆرە قىتايلارنىڭ يىك كىوبىسى ھىر يىلنى چىت مەلىكىتلەر گە ئىشكە تارالار قىتايلار طىشقى سودالەرنىن يىلغا بىر مىلىيارد سوم آقچا حاصل ايتەلەر؛ بىر روسىيە گىنە آلاڭدان يىلغا ايللى مىلىيون سوملىق مال آلا؛ آلاڭ روسىيە گە سانان تۇرغان نەرسەلەرنى بىگىرەك چەى بىلەن يىفەك دىر. پايتەختلەرنى بىر مىلىيون آلتى يۈز مڭ كىشىلنى بىگىن (پەكىن)، شىر يىدىر.

مانجورىيە.

مانجورىيە قىتاي ايمپىراتورلىغىنىڭ شىمال شىرقى طرفىدا؛ آنىڭ خلقى سىڭىز مىليون بولوب، يىرى ياۋروپا رۇسى يىرىنىڭ يىدىدەن بىر قولىشى قىردىر. اورنى تاۋلى بولسا، توپراغى بىك ياغشى. خلقىنىڭ كۆپرەكى قىتايلار بولوب، ايگچىلىك بىلەن كۆن كۆرمە كەدرلەر. آنىڭ قىتايلىق مۇشھور شىھەرلىرى موكدىن (مукденъ)، در.

قورىيە.

قورىيە مەملىكىتى تاۋلى يارم اتاۋدا قۇرۇلمىش؛ خلقى قىتايلار نىسلىدىن بولوب، اون مىليون چاماسىدا. آلارنىڭ مەھم كىسەللىرى ايگنچىلىكى؛ يارم اتاۋنىڭ تۇن ياغىدا بىقداي ھەم كۆن ياغىدا دۇڭگى چەچەلەر. قورىيەنى سىۋول (сеуль)، شىھرىدە تۇرۇپتىكى ايمپىراتور ادارە قىلا. ھازىر قورىيە ياپونلار قول ئاستىدا.

ياپونىيە ايمپىراتورلىغى.

آزىيانىڭ ايىڭ شىرقى طرفىدا بولغان مەملىكەت ياپونىيەدەر. آنىڭ يىرىلىرى دۇر زور اتاۋ ھەم بىك كۆب ۋاق اتاۋلاردان عبارت. اتاۋلارنى بارىسىدا تاۋلى ھەم بىك كۆب ۋولقانىلارنى بار. بومەملىكەت اورتا يىرىلەردە ھواسى اورتاچا لىكىن كۆن ياغىدا يىلى، ھىتى ئىسسىق دە؛ شىمال ۋ شىمال غەربى طرفلارنىدا قش كۆننى قار بىك كۆب ياۋا. اورتاچا ھەم يىلى ھوالى يىرىلەردە دۇڭگى، چەي آغاچى، توت آغاچى، بامبوق آغاچى ۋ سە؛ جنۇب طرفلارنىدا شىكەر قامشى، بانان، كامقار آغاچلارنى ۋ سەلەر. خلقى طغز اوپروب، تاۋ ۋ سەلەرنى دە قىلارغا ئەيلەندىرگەنلىكىدەن ياپونىيەدە ۋ ھىشى ھىۋانلار بىك آز. خلقى ۴۸ مىليون بولوب، بارىسىدا سارىنى جنسىدەندەر. آلارنىڭ تۇس-بىت ۋ ماددىلەرنى قىتايلارغا بىك اوخشاغان، لىكىن آلار قىتايلاردان كۆب ماتورلاردىر. ياپونلار بىك مغرىتلىق خلقى.

آلار آراسىدا اوقى ويازا بىلمەگەن كىشى بىردە يوق. آنىڭ اۋستىبىنە آلار بىك طرشلار؛ آلاردا ياخشى وطرشوب اشلەنمەگەن بىر ۋىرشوك بىردە تابا الماسسىڭ؛ شوڭار كورە آلارنىڭ يىرلەرنىدە آشلىق بىك اوڭا ھەم يىلغا ايكىشەر مرتبە اۋلسكودەر. آلار بىگىرەك دۇڭى، آرپا، بىغداي، شىكەر قامشى چەچەلەر ھەم تەمەككى، مامق وچەي آغاچى اۋسودەرلەر. ياپونىيەدە چەي آغاچى اۋسودەر اۋچۇن بىك زور قىلار ياسالغانلار، لىكىن آلارنىڭ چەيلەرى قىتايلىرىنىڭدان ناچار بولا. آلارنىڭ فابرىك وزاۋودلارنىدا اشلەنگەن نەرسەلەر ياۋروپالىلارنىڭدان بىردە كىم بولمىلار؛ برونزا ھەم آق بالچىقان ياساغان نەرسەلەرى، يىفەك ماتىرىيەلەرى ھەم يازو كاغىدلەرى بۇتۇن دنىيادا ايكى ياخشى اسم كوتەرب يۇرتلىمكەدەر.

ياپونىيە ايمپىراتورىنىڭ حقوقلارى پارلامىنت (خلىق وكىلەلەرىنىڭ مجلسى) طرفىدىن چىكىلمىشىدەر. پايتختلەرى توكيو (Tokio) شەھىرىدەر تىكرار اۋچۇن سۇاللەر.

آزىيا قىتئەسىدە بىزنىڭ روسىيە بىلەن چىكىمەش بولغان مەسكىتلەرنى عرىپىدەن كورسەتىش، آلارنىڭ ھىر بىرىنىڭ اورنلارنى آيروب كورسەتىش، ھەر بىرىنىڭ يىمىر اۋستلەرىنىڭ تۇزۇلۇشى سوغارىلووى، ھواسى، خلىقى ھەم آلارنىڭ كىسبەلەرى خقىندا سۇيەلەندەر پايىختلەرىنىڭ اسملەرنى تەيىتب كورسەتىش.

آزىيا قىتئەسىدەكى باشقا مەلىكىتلەر.

ھىندىستان.

بو مەلىكىت ھىندىستان يارم اتاۋنىدا بولوب، نۇن ياغنىدا ھىمالاى تاولارى بىلەن چىكىلمىشىدەر. ھىندىستان يارم اتاۋى بىك زور يايىلادان عبارت. ھىندىستان اوۋاسىنىڭ جىنوب طرفى ھىند يىلغاسىنىڭ توبەن آغومدا بولسادا يۇۋىشلىگە بىردە توبىمى، شوڭار كورە آنىڭ قاي بىر يىرلەرنىدە اۋلەنلى دالالار بولوب، باشقا يىرلەرنىڭ قۇملى صحرالەرگەدەر. بو اۋۋاننىڭ قالغان يىرلەرى گانگ (Ганга) يىلغاسىنىڭ تىجىمەننىدەر، ھىند بايلغى خقىند بولغان ھىكايىلەر بارىسىدا آنىڭ بو يىرلەرى

توغرىسىندا. آنڭ خلقى دا بىگىرەك اوشبو يىرلەر يىنە توبلانوب اوطرغان. هواسى يۇوش وۇسىسى، سوغار يلووى بىك ياخشى، تۇرلى معدنلەر وقىملى ئاشلار بىك كوب، توپراغى بىك ياخشى، بۇتۇن يىل بىويى يەشلىك بلەن قابلانغان بولا هم بو يىرلەرنە آشلىق يلغا ايكى مرتبە اۇلگىرەدەر. بوندا جنوبى ياۋروپادا اۇسە تۇرغان اۇسەلىكلەردەن باشقا بىك كوب بۇتەن تۇرلى آغاچلار، اۇلەنلەر هم چەچەكلەردە اۇسەلەر. آلانڭ ايڭ فائىدەلىلەر: بۇرۇچ، نىل (огидни) بوياوينڭ آغاچى، قلىنغر هم موسكات آغاچلار، كوفى، بانان، بامبوق، تىن (Смоковница) وتۇرلى خرمة آغاچلار. هندستان حيوانلار يىنڭ تۇرلەر بىك كوب: آندا تۇرلى - تۇرلى مايهوللار، ايىڭ ماتور قۇشلار، يالتراب تۇرلەر تۇرغان هواملار (Насѣкомыя) بىك زور يىرتقچ كىيىكلەر، زور - زور آغوللار حشارلەر، يولبارسلار، كىركدانلار (Носороги) فيلەر، تىمساحلار هم آغوللار جلانلار بار.

هندستانڭ بار خاقتى ۲۹۰ مىليون قدر بولوب، بىك كىوب تۇرلىگە بولنمەكەدەر. آلانڭ كۇبرەگى، تۇسلەر سارغىت بولسادا، آق جنسدەن بولغان هندلىلەردەر. آلا بىك انصافلى، اخلاقلى و بىك طرشلار؛ آلانڭ مەهم كىسلەر ئايگىنچىلىكلەر؛ آلا بىقداى، شىكەر قامشى، مامق آغاچى، فەوہ آغاچى، افىون، بۇرۇچ، قلىنغر، دارچىن هم دۇگى اۇسەرلەر؛ فابرىكىچىلىك وزاۋودچىلىق بلەن آلا از شىغلەنلەر، چونكە آلا رغا كىرەك بولغان نەرسەلەرنى آنىگىلە هر وقت كىتروب تۇرادەر. شولاى بولسەدە هندستاندا آشلەنە تۇرغان يفەك و مامق ماتىرىيەلەر، پالاسلار هم شەللەر اۇزلەرنىڭ نىچكەلك و ماتورلقلار بىلەن هر يىردە مشهورلەردەر.

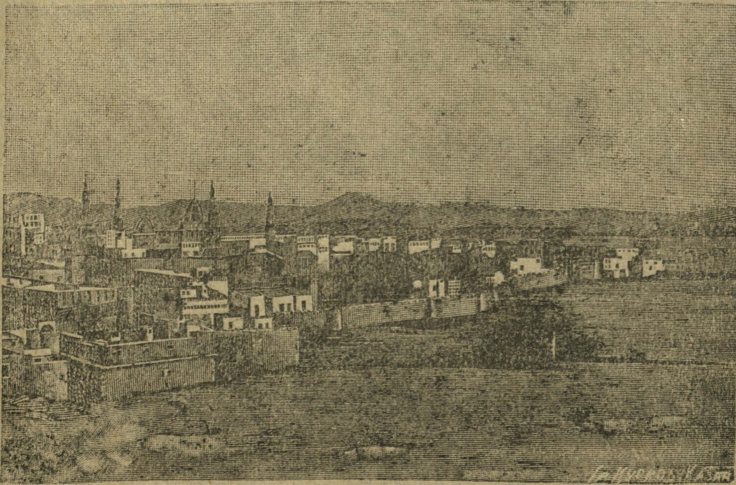
حاضر هندستان آنىگىلە قول آستىدادەر. آنى آنىگىلەنڭ ۋىتس - كارولى ادارە قىلا؛ اول كارول هندستاننىڭ پايتختى بولغان كالكوتتا (Калькутта) شەرنە تۇرادەر.

خلقىنىڭ ۷۰ مىليون قىسمىنى مۇسۇلمانلار، قالغانلارنى بۇددا ھىم
براھىما مۇدھىلر ئىدەدەر.

آنگلىيەچانلار ھىندىلەر آراسىدا مەرفىت تاراتۇ اۇچۇن بىك كۇب
مىكتىلەر، ايسكى دارالفنون و بىك كۇب چوین يوللار سالغانلار؛ خلقى
آنگلىيە گە بىك كۇب سالم تۇلە گە نىلكەن بىك فقیر تۇرا.

عربىستان.

يىر يۇزىدە اىك زور يارم آتاو عربىستاندەر. آنگ بىر آز يىرى
تۇركىيە نىكى بولوب، قالغانلارنى مىستقل عرب مىلىكتەر بىنكىدەر. بىو
يارم آتاو بىلغاسز واسسى ھوالى بىك زور يايلادان عبارت: بوندا
يا كىرلار بىك سىرەك ياولار؛ شوگار كورە بوندا اوسىلىكلەر بىك ناچار
ھىم بىك كۇب يىر لەرى فۇملى صحرالەردەن گنە عبارت. عربلەر فقیر
و كۆ بىسنىچە كىۋچمە خلق؛ آلا يارم آتاونىڭ قىرلارداغنا مەنرە و شىك
تسۇرۇپ بىر آز اىگىنچىلىك ايتەلەر. آلا ھىچ بىر تۇرلى ھنر و صنائە
عمت بىلمىلەر ھىم سودا اشلرى دە بىك ناچار قوبىلغانلار. عربىستاندا بىشە

(شەك ۲ نىچى)

مىلىكتەر گە چىغاروب ساتىلا تۇرغان نەرسە بارى قەھە گنەدەر؛ غرىستان
قەھەسى دىيادا اىك ياخشى قەھەلەردەن سانالا. آنگ شوگندا عربىستان

اۋزىنىڭ آتلىرى بىلەن دە بىك مشهورلار؛ آنداغى آتلىار بىك آكئى، چدام و بىك بوگر ك بولالار! آلارنىڭ آرالارندا اونارنىڭ حتى يوزەرنىڭ سوم تۇرغانلارنى دا بار.

عربستاننىڭ اىڭ مشهور شەرلەرى مكە مكرمە بلەن مەدىنە منۆرەدر (شكىل ۲ نچى). مكە مكرمە پىغمبەر يەنە محمد عليه السلامنىڭ توغان يىرى بولوب، مسلمانلارنىڭ حج قىلو اۇچۇن بارانۇرغان شەرلەرىدر. بو شەرلارنىڭ اطرافىدا حج اۇچۇن بلو لازم بولغان صفا، مروە، منا، عرفات، مزدلفە دىگەن اورنلارنى بار؛ شەرلارنىڭ اچىدە مسجد الحرام ھەم آنىڭ اورتاسىدا بيت الله بار. بيت اللهنىڭ پۇچماقلار يىنار كىن حجر اسود، ركن يمانى، ركن شامى، ركن عراقى اسمەلەرنى بىر يلوب زەزەم قۇيۇسىنى دا بيت شرىفنىڭ جنوب شىرقى طرفىدا حجر اسوددەن ۳۹ آرشىن قدر يراقدا در.

مەدىنە منۆرە مكە مكرمەدەن تۇن ياغىنا تابا تەوہ يۇرۇشى بىلەن اىككى تەولار ك بارورلىق يىراقلىقدادر. بو شەرلەردە مسجد شرىف نبوى و پىغمبەر يەنە محمد عليه الصلوة والسلامنىڭ زىيارىتى بار.

ھىندچىنى (Индю - Китай)

آزىاننىڭ جنوب شىرقى طرفىدا چغوب تۇرا تۇرغان اورنى ھىندچىنى يارم آتاوئى دىب آتالار؛ آنىڭ جنوبى تىار اولۇشىنە مالاككا (Малакка)، يارم آتاوئى دىلەر. بو يارم آتاو تاولار بىلەن بۇتۇنلەى تولغاندر. خلقى سارى و ماليز جنسلەرىندەن بولوب، شىمال طرفىدا قىتايلارغا قەرىندەش كىشىلەر ھەم جنوب طرفىدا ماليزلار تۇرالار. بو خلقلارنىڭ تۇسلەرنى قارا سۇرنى، ماڭلايلارنى بىك. يۇزلەرنى كىڭ، يىسا ئىناق سۇيەكلەرنى زور و چغوب تۇرا، بۇرۇنلارنى اۇزۇن، چەچلەرنى قارا ھەم قاتى، ساقاللارنى يوق، دىپىرلىك. ماليز جنسىنىڭ خلقلارنى مالاككا يارم آتاوئىنىڭ جنوب شىرقى طرفىدا ھەم آزيا قىتەسىنىڭ جنوبى ساحلەرى تىرەسىندە كى بار چا آتاوئىدا تۇرالار. ماليز خلقلارنى اىگىچىلىك ايتەلەر، تۇرلنى ھىروصناعت بىلەن شىغالەنلەر ھەم آتاو خلقلارنى بىلەن ساتو - آلو ايتەلەر. آلارنىڭ سالامدان، چىقدان و يافراقدان اۋر كەن نەرسەلەرنى بىك

ماتور ويېك نقدر. آلاز قىلچ، حىجر كىي سالقن قۇرال ياسارخادا بىك
اۋستالار. يارم آتاونىڭ شىمال طرفىداغى كىشىلەرنى ايسگىنچىلىك ايتەلەر؛
آلاز بىگىرەك اۋزەلەرنىڭ بىرنىچى رىزىلارنىدان بولغان دۈگى چەچەلەر؛
آننىڭ آرطقن چىت مەلىكتەرگە چىغاروب ساتالار.

يارم آتاونىڭ بىيومان ايمپىراترلىغى آتالغان غەربىي اۋلۇشنى آنكىلىچانلار
مەلىكىدە، شىرقى اۋلۇشنى فرانسوزلار مەلىكىدە، اما يارم آتاونىڭ اورتاسى
اۋز ايرىكىدەگى سىيام (Siam) كاروللىغىدۇر.
تكرار اوچۇن سۇاللىر.

حرىطەدەن ھىندىستاننى كورسەتۈپ، آننىڭ ھەقىقىتىدا بىلىگەننى سۆيلىگەن. غەربىي
قايدىاۋنىچىك تورالار؟ مالا كىكخلىقلارنى قايسى جىنسەن؟ آلاز قايدىاۋنىچىك كۈن ايتەلەر؟

ياۋروپا بىلەن آزيا قىطعەسىنىڭ غەمومىي احوال طبيعىيەسى.

ياۋروپا ھەم آزيا قىطعەلەرنى اۋچ ياقىدان سو بىلەن چولغانوب،
دورنىچى ياقىلارنى بىلەن بىر بىرىسىنە قوشىلىوب تۇرالار. ياۋروپانى
چولغانغان دىڭىز لەر آننىڭ ساحلىلەرنى يىروب اچىنە بىك يىراق كىرەلەر
ھەم آندا اۋزۇن - اۋزۇن يارم آتالار و آلارنىڭ آراسىدا كورفۇلەر ھەر
اچكى دىڭىز لەر ھاسىل ايتەلەر. اما آزيانى چولغانغان دىڭىز لەر آلاي
توگىل؛ آلاز آزيانىڭ ساحلىلەرنى يىروب، اچكە بىك آز كىرەلەر ھەم كۆيىمە
وپاراخودلار يۇرتۇ اوچۇن دە اوگايلى توگىللەر، چۈنگە آلارنىڭ قايسىلارنىدا
يىل بويى وقايسىلارنىدا يىلنىڭ دورىدەن اۋچ اۋلۇشى قدر وقت بۇزلار
تولوب ياتالار؛ قايسىلارنىدا كوب وقت قاتى جىمىل وتولقنلار وقايسىلارنىدا
ھەمان قاتى تۇمانلار بولادۇر.

بىرىنىڭ زورلىغىنا وھلىقىنىڭ كۆبلىگىنە قاراغاندا آزيا قىطعەسى
ياۋروپادان بىر نىچە مرتبە زوردر: آزيانىڭ يىرى ۸۰۰ مىڭ مەربە مىل،
اما ياۋروپانىڭ يىرى ۱۸۰ مەربە مىل گىنەدر. آزيانىڭ خلقى ۸۶۰

میلیوندان آرتراق بولوب، یاۋروپانقی باری ۵۰۰ میلیون غنادر. اما خقلارینڭ طغز او طرولاری چھتندەن قاراغاندا یاۋروپا برنجی درجەدە بولوب، آزا ایکنچی اورن ألوب تۇرماقدادر.

ییر اۇستلەرنیڭ تۇزۇلۇشلەرنە قاراغاندا یاۋروپا بلەن آزا بر برسندەن بیک نق آیریللار. یاۋرپادا آنادا موندادا تزمە ناولار بلەن یرغالانوب بئکەن اووالار آزیاداغینا قاراغاندا ایکی اؤلۇش کوبەرەك! لکن آزیادە یایللار یاۋروپاداغینا قاراغاندا ایکی مرتبە کوبەرەك. آزیانڭ یایللاری بیک زور و بیک بییکلەر هم آلا هر یاقلارندان ناولار بلەن چولغانغانلار آزا قطعەلرنڭ ایڭ تاولیسیدر؛ آندا بییک بییک تزمە ناولار بیک کوب. آزا ناولارینڭ ایڭ زور و ایڭ بییکلەری هیمالای ناولاریدر! بولارنڭ ایۋیریست (Эверестъ) اسمیسینڭ بییکلیگی ۸ یارم چاقرم بولوب، یاۋروپاداغی آلپ ناولارینڭ ایڭ بییکلەرنەن بولغان مون - ملا (Монъ - бланъ) تاوینڭ بییکلیگی باری ۴ چاقرم چاماسنداغنادر. آزیادا یلغالار و کوللەر بیک کوب هم آلا بیک زورلار؛ لکن آزا یلغالاری یایلا بویلارنداغی اووالاردان غنا آغالار؛ شوڭار کورە آزیانڭ قریلاری یاخشی سوغاریلوب، اورتا ییرلەرنی سوغا بیک فقیر بوللار. یاۋروپا یلغالاری کچیرەك بولسالاردا، بۇتون ییرلەرن سوغا ورلق بولوب تۇزۇلگەنلەر. روسیەدە گیلەرنەن باشقا یاۋروپا یلغالار بنگ ایڭ آناقلیلاری: دونای (Дунай) پو (По) رونا (Рона) وادی الکبیر (Гвадалквир) گاروننا (Гаронна) لو آرا (Луара) سینا (Сена) و هین (Райнъ) ۋەزەر (Весеръ) ئەلبا (Эльба) اودەر (Одерь) یلгалاریدر. آنڭ سوڭندا آزا یایلغالارینڭ کوبیسنی ایگزلەر، یعنی آلا بر طرفقا ایکی شەر ایکیشەر بولوب آغالار؛ بو ایگزلەر یلгалارنڭ آناقلیلاری: اوب بلەن ینیسە (ОбиЕнисей) خوانخە بلەن یانتسزی - تسزیان (Хуанъ - хе иянь цзы-цзянь)

دجلە بىلەن فرات، (Тигрь и Евфратъ) گانگ بىلەن براھماپوترا
(Сыръ - Дарья) ھەم سودر بابلەن امودر بياريا (Гангъ и Брамапутра)
(НАМУ - Дарья) يىلغالار يىدر .

ياۋروپانىڭ كورفزلەر و اچكى دىگىز لەر بىلەن يرغالانوب بىتكەن
بارچا يىرلەر ئۇ دە دىگىز جىلەلەر يىنە آچق بولوب تۇرالار: بو جىلەلەر
جەيگى ئاسسىلكنى كىمىتې، قىشقى سالقنلارنى يۇمىشارتالار، شوڭار
كورە ياۋروپانىڭ ھواسى اورتاچا ھەم تىگىزدر. آنڭ سوڭىدا ياۋروپانىڭ
يارتىسىندان كوبرەگن چولغاغان دىگىز لەر آنڭ بار يىرلەر يىنە دە
كىرەكلى يۇوشلىكنى يىروب تۇرالار، شوڭار كورە آندا قۇرى صحرالەر
ھەم ياڭغىر يامى تۇرغان يىرلەر بىر دە يوق. ياۋروپاداغى كىبى آزيانىڭ دە
شمالى ياغاسىدا ھواسى سالقن ھەم اورتا يىرلەرنى دە اورتاچادر. لىكن آنڭ
اورتا يىرلەر ئۇ دىگىز دەن بىك يىراق بولغانغا كورە، دىگىز لەردەن
ايسكەن يۇوش جىلەلەر آندا باروب يىتمىلەر. شوڭار كورە اورتا يىرلەرنى دە گى
ھواسى قۇرى، قىشلارنى سالقن وجەلەر ئۇ ئاسسى بولوب، آندا قۇملىق
صحرالەر و اوسملىكسىز يايالار دا بىك كوب. آزيا جنوبكە تابا ياۋروپادان
آرتىراق سوزلغان، شوڭار كورە آنڭ جنوبى اۇلۇشى ياۋروپانىڭ جنوبى
اۇلۇشىنەن يىلبراق ھەم ساھلەر يىنە يىروب كرگەن دىگىز لەر بولغانلىقدان
ھواسى دا يوشىدر .

آزيادا ياۋروپاداغىنا قاراغاندا قىمتلى تاشلار ھەم معدەنلەر
كوبرەك؛ آنڭ تاولارندان آلتن، كۇمۇش، باقر، آق قورغاشن كىبى
معدەنلەر ھەم آلماس، ياقوت، فىروزە كىبى قىمتلى تاشلاردا چىغالار. لىكن
تەر و يىر كومرى ياۋروپادا كوبرەك چىقاد: بو سوڭىكى ايكى معدەن
ياۋروپادا باشقا قىتەلەرنىڭ بارسىنداغىنا قاراغاندا بىر نىچە مرتبە آرتق
چىقاد. آزيا اوسملىكلەر يىنڭ ياۋروپانىقىنقا قاراغاندا تۇرلەر ئۇ دە كوب،
آزورلقلارنى دا آرتق. آزيانىڭ دا ياۋروپانىڭ دا ايكى شمالى ياغاسىداغى
اوسملىكلەرنى مۇك بىلەن كەكرى - بۇكرى ياتوب اۆسە تۇرغان قاين

قوۋاقلارنىڭ باشلانۇپ، جنوبكە تابا ھمان تورلەپنە وارتا بارالار. ياۋروپانىڭ اۋسەلەرى بارىسىدا آزادا اۋسەلەر، لىكن آلارنىڭ كوبيسى آزادا ياخشىراق بولوب اۋسەلەر، چۈنكە آزيا آلارنىڭ بىرىنچى توغان يىرلەرىدەر. مثالا: ۋينا گراد، ليمون ھم آفيلسون آغاچلارنى، دۇگى، كەبە بىغداينى، بىغداينى، ارش، گروشا ھم آلما آغاچلارنى اول زمانلاردا آزادا اۋسەلەر: آلارنى ياۋروپاغا موڭندان كوچرگەنلەر. آنىڭ سوڭىدا آزادا ياۋروپادا بولماغان ھم بولا آلما ياچاق اۋسەلەردە بار؛ مثالا: بانانلار، ساگو ھم كوكوس پالمالارنى، بامبوق، بۇرۇچ، قىنەر، آفيون كىي اۋسەلەلەر.

آزادا ياۋروپادا بولا تۇرغان حيوانلاردان باشقا فيللەر، جاموسلار (Буйволъ)، بار جنوبى اورمانلاردا بولبارسلار، آوسلانلار، كركدانلار (Носорогъ)، تۇرلى نوع مایهوللار، بىك زور آغولنى جانلار ھم سولارنىدا تەساحلار بار.

تكرار اۋچۇن سۆاللەر.

ياۋروپانى نىندى دىگىز لەر چولغاب آلغانلار؟ آزىانى نىندى دىگىز لەر چولغابانلار؟ بو قطعەلەرنىڭ قايسىسىنا دىگىز طرفندان كرو اوڭاي ھم نى اۋچۇن؟ آزيا ياۋروپادان نىچە مرتبە زور ھم آنىڭ خلقى ياۋروپاندىن نىچە اۋلۇش آرتق؟ ياۋروپا يىرلەرنىڭ اۋستى نىندى؟ آزيا يىرلەرنىڭ اۋستى نىندى؟ بو قطعەلەرنىڭ قايسى ياخشىراق سوغار يلا؟ ياۋروپانىڭدا، آزىانىڭدا آناقلى يىلغلارن خرىطەدەن كورسەتىز.

نىندى مەنلەر ياۋروپادا وىنىدىلەرى آزادا كوبرەك؟ ياۋروپانىڭ ھواسى نىندى؟ آزىانىڭ ھواسى نىندى؟ ياۋروپانىڭ آزىانىڭدا آناقلى اۋسەلەرن اۋسەلەرى بلەن ڭەيتب چىگىز. ياۋروپادا نىندى مەلكتلەر بار؟ آزادا نىندى مەلكتلەر بار،

آفريفا.

آفريفا قطعەسى نۇن ياغندان آق دىگىز، قۇياش چىغشى ياغندان شاب دىگىزنى و بىر مەيط ھندى، قۇياش بايشى ياغندان بىر مەيط آطلاسى بلەن چىكلەنمىشدر. شمال غربى طرفى بلەن بو قطعە ياۋروپاغا

بىراق بولوب، آندان تارغنا جبل الطارق (Гибралтарский проливъ) بولغانى بلەن آيرىلا؛ شىمال شىرقى طرفىدىن آزىيا قىسىمىنى سويش (Суэцкий) برزغى بلەن تۇتاشادى. بۇندىن ۱۷ يىل ئالدىنقى بولغانى قازىغان.

آفرىقانى چولغانغان دېڭىزلەر ئانڭ ساحلىرىنى يىرۇب كىمىلەر؛ شوڭار كورە ئانڭ ساحلىرىدە كۆرۈلەر بىك آز؛ (آنداغى كۆرۈلەر ئانڭ ايڭ زورسى «كىنە» در، (Гвинейский проливъ) لىكىن آندالمايىنلار بىر دە يوق. ئانڭ اوستەوينە بو دېڭىزلەرنىڭ سولارى دا بىك شەب آغا هم آنداغى وقتى - وقتى بلەن بولا تۇرغان جىللەر بىك قاتى دا اولسار كۆتەرلەر. بولار بارىسى دا آفرىقا ساحلىرىنى كىلىب تۇتارغە چىتىلىك كىتىر، ئانڭ سودا اشلەرىنى زور ضرر ايتەلەر.

آفرىقانىڭ اوستى.

آفرىقانىڭ اوستى كوپىنچە بىك يىرلەر بولوب، تاولار بلەن چولغانمىش؛ لىكىن آفرىقانىڭ تاولارى آزىيا تاولارى بىك بىك تۇگەلەر؛ آلارنىڭ اورتاچا بىكلىكلەرى ۱ - ۳ چاقىم قىردىر بارى كىتە بل قىلىما نزارو (Kenia و Kilimandjaro) تاولارىنىڭ بىكلىكلەرى گنە آلتى چاقىم قىردىر. تىزمە تاولارنىڭ ايڭ زورلارى آتلاس هم درا كون تاولارىدىر. آفرىقانىڭ بىك ونىگىز يىرلەرنىڭ ايڭ آتاقلىسى اورتاسىدەغى صحراى كىبىردىر. صحراى كىبىردە ياڭىردا بىر دە يامى هم اوسلىكلردە يوق، شوڭار كورە ئانڭ هواسى بىك قۇرئى وبىك اوسىدىر.

اچكى سولارى. آفرىقا ياغلارنىڭ كوپىسى، مىلا نىل مېارك (Nile)، سىنە گال (Senegal) نىگرو (Niger)، قونگو (Congo) هم اورانژ (Orange) بىر مېارك اطلاسىغا قۇيۇب، بىر بىر نىچەسى گنە مىلا: زامبوزى (Zambezi) بىر مېارك ھىدىگە آغادىر. بو يىللار قىسىمىدەغى بىكلىكلەردىن قىرلاوينا تابا آغوب باسقىچ

باسقچ بولوب تۇشلەر، شوڭار كۆرە، آلازنىڭ اۈزەكلەرنىدە بىك كوب بوساغالار حاصل بولوب، كۆيىمە وياراخودلار بۇرتو اۈچۈن بىك اوڭايسىزلاردىر. آفريقا يىلغالارنىڭ ايك كوب سولبلارنى قونغو ھم نىگر يىلغالارنى بولوب، ايك اۈزۈننى دانىل مباركىدر. آفريقادا كول وسانلقلار كىبى آقىمى تۇرغان سولاردا بىك كوبىدر. بو كوللارنىڭ ايك كوب يىرنى آفريقانىڭ اچى بولوب، آلازنىڭ ايك زورىسى ۋىكتوريا نىانزا (Виктория Ньянца) در، بو كول بىزنىڭ لادوغا كوليسە قاراغاندا دورت مرتبە زورراقدر.

اقلېم. آفريقانىڭ كوبرەك يىرنى دنياڭ ائسىنى طرفلارنىدار؛ شوڭار كورە آنىڭ ھواسىدا عادىدەن طش ائسىيدىر. شىمالى و جنوبى طرفلارنىڭ ھواسى اول قدر اۈك ائسىنى توگل. شولاي دا ياۋروپانىڭ ايك يىلى طرفلارنىدان دا يىليراقدر؛ شىمالى آفريقادا يىلىق قىشقى آيلاردا دا بىزدە كىي يىلىق چاقلى بولادىر. آفريقانىڭ كوب يىرلەرنى بۇتۇن يىل بويى بىر تورلى ائسىنى گنە بولوب تۇرا؛ ائدا يىل ايكى گنە فصلغا بۇلىنا: يا كىغىلى ھم قۇرنى فصللارغا. يا كىغىلار آفريقانىڭ ھىر بىر يىرنىدە دە نىگر ياومىلار. آنىڭ شىمالى ھم جنوبى قىرلارنىدا دىكىگىز ساحلەرنىدە يا كىغىلار يىتەرلىك ياب، قطعەنىڭ اورتاسىدا ھىتى كوبرەك دە ياولار؛ بوندا يىلنىڭ بىلگىلى وقتلارنىدا بىر نىچە شەر ائى رەتدىن ھىر كۈننى بىك قاتى يا كىغىلار ياب؛ بو وقتدا ھوابىك يۇشلىنە؛ شول يا كىغىلار آرتىدىن اوق تاغى بىر نىچە آيلار رەتدىن يا كىغىر ياو توگل كۈك يۈزىدە بىر بۇاۈت دابولى. قطعەنىڭ اورتاسى بلەن شىمالى ھم جنوبى قىرلارنى آراسىدا يا كىغىلار بىك آزابا تۇرغان، يا كە بردە يابومى تۇرغان يىرلەردە بار؛ شوڭار كورە بوندا بىر اۈلەنلى دالالار بلەن قۇملى صحرالەر گنەدر.

معدەن، اۈسلىك ھم ھىوانلىرى. بو زمانغا قدر آفريقا قطعەسى اۈزىدە ھم آنىڭ معدەن بايلىقلارنى دا بىك آرنىكىشلىگەنلەر؛ شولاي دا قطعەنىڭ جنوب طرفىدە غى ائتون و آلماس تاشلارنى چىقارتۇرغان يىرلەرنى

حاضر بىك مشهورلاردىر. آفريقانىڭ اوسملىكلەرى آرتق كوب يوق؛
 آندا اورمانلار بىك آز. فويراق وزور راق اورمانلارنى گۆينە كورفون
 چۇلغاب نىگرو فونغو يىلغالارنىڭ اورنا آغملارنى تابا هم آندان شىرقىگە
 تابا نىل مباركنىڭ باشىنا قدر سوز يىللار. يا كىرلارنىڭ كوبرەك ياوغان
 يىرلەرنى اوشبو اورماننى طرفلاردىر؛ بو اورمانلارنىڭ مەم آغاچلارنى
 زىتون هم رىزىنىگە آغاچلارنىر؛ حيوانلارنىڭ آتاقلىلارنى آرسلان،
 نەرج (Леопардъ)، گىيىنا هم چقال كىيىرتقچ كىيىكلەردىر. بو كىيىكلەر آفريقانىڭ
 پار يىرلەرنە دە اۇچرىلار؛ اورمانلارنى مەم رەك حيوانلارنى تۇرلنى قۇشلار،
 هوام هم كىشىگە اۇخشا شىلى گورىللا هم شىمپانزە اسملى مایمولىلاردىر. اورمانلارنى
 ئەيلەنە سەنك قەغەنىڭ صحراى كىيىرگە قەر بولغان جنوبى اۇلۇشىم آلوب تۇرا
 تۇرغان اۇلەنلى دالالار بار. بو دالالارنىڭ قاي بىر يىرلەرنە ماموك آغاچنى،
 سۇنلى آغاچ، دوم پالماسى كىيى آغاچلاردا اۇسەلەر. بو طرفلاردا بولغان
 حيوانلارنىڭ ايڭ زورىسى دىگىز آيغرى، تىمساح، فىل، ايكنى مۇكولنى
 كركدان (Двурогий Носорогъ) زرافە (Жироффъ)، جاموس
 (Вуйволь) ، وحشى ات (Зебра) هم انتىلوپلار بولوب، قۇشلاردان
 نەو قۇشلارنى، ايبىس هم فلامىنگو قۇشلارنى در، صحراى كىيىر دە اوسملىكلەردە
 هم حيوانلاردا بىك آز تۇرلىلار: ايڭ مشهورلەرنى غرمە آغاچنى هم بىر
 اۇر كەچلى تەو دەر.

خلقى. آفريقانىڭ خلقى ياخشى اوق طغرا وطرغان؛ آنىڭ بار خلقى
 ۱۸۰ مىليون قدر بولوب، اوزىنىڭ اصل يىرلنى خلقىنا هم كوچب كىلىگەن
 كىشىلەرگە بۆلىنەلەر. تۇب خلقىنىڭ كوبرەگى قارا، يا كە زىجى جنسندەن
 بولغان نىغرلاردىر؛ بو خلقنىڭ نۇسنى قارا، چەچلەرنى قارا هم بۇدرەلنى،
 ما كىغابلارنى تەبەنەك، ايرنلەرنى بىك فالن هم آسلىوب تۇرا، بۇرۇنلارنى
 كىك هم يەنچەك. نىغرلار بىك كوب تۇرلنى واقى خالقلارغا بۆلىنپ،
 تۇرلىسىنى تۇرلنى اسمەن يۇر بىلەر هم تۇرلنى تىك سۇياشەلەر. آلارنىڭ قايسىلارنى
 چى مجوسلەر بولوب، حيوان آسرا وچىلق، اۇچىلق هم بالق تۇتوبلەن

كسب ايتلەر؛ آلاز بر نيچه شهر مك بولوب، جماعت رهوشنه تركلك ايتلەر هم آلازنى اداره قىلوچى باشلقلارى بولا. باشقالارى بر آز مدنيتدەن خبردار بولوب، مملكتلەر تۇزۇب تۇرالار؛ آلازنى ايگنچىلك وسودا بلەن كسب ايتلەر هم كىمىم اورنىنا كىيك تىرىسىنە، قابق ومامق ماتىرىيەلەرگە تۇرۇنوب يۇرىلەر. بو قوملەر هر وقت بر برىسى بلەن دشمانلىقدا بولوب، سوغشوب تۇرالار. سوغش وقتىدا اسىر توشكەنلەرن اوزلەرىنە قۇل ايتلەر، مدنيتدەن خبرلەرى بولغان قوملەر بر آز هخرده بلەرلەر؛ مثلا: كىندر سوغالار، آغاچدان نقشلەب تۇرلۇ نەرسەلەر ياسىلار؛ ساوت - سابا اشلەر، چوكەدەن هم سالامدان يۇمشاق ونچكە كىمىلەر حاضرلىلەر. آلازنى كوبيسىنى آت، كەجە، سارق اسرى هم ايگنچىلك بلەن كسب ايتە؛ لىكن ايگنچىلك آلازدا بىك توبەن درجەدە؛ آلازنى ايگن ايگە تۇرغان قۇراللارنى بىارىنى آرقلى بالتادان (Мотыга) غنا عبارت، آلازنى قۇرلارنىدا اۋسە تۇرغان نەرسەلەرنىڭ مەملەرىنىغ تارىسى، دۇگىنى هم كەبە بغدايى؛ بولاردان باشقا آلازنى بىك ياخشى اۋسدرە تۇرغان نەرسەلەرىنى شىكەر قامشى، قەوۋە هم مامق آغاچى. نىغزلارنىڭ بارىسىدا بىك بلچراق ويالقاولاردى؛ آلاز اچەرگە، بىيرگە هم موزىقا اوينارغا بىك ياراتالار؛ مويىنلارنىنا، قوللارنىنا و آياقلارنىنا بىك كوب باقمى و تىمىر بالداقلار كىيب اوزلەرن زىننلىلەر. آلازنى كوبيسى مچوس و مسلمان بولوب، خرىستىيان دىنن قبول ايتكەنلەرىنى بىك آزدر.

آق جنس (كافىكاز جنسى) خلقلارى جنوبى آفرىقانىڭ بر اولۇشنىنە هم آق دىگىز ساحلەرنىدە تركلك ايتلەر. ياۋروپا مملكتلەرىنى الك آفرىقانىڭ قىرلارنىغنا آلوب، حاضر ايندى آنىڭ اچكى اولۇشلەرن دە اوز آرا بولشكەنلەر. آفرىقا بو مملكتلەرگە اوزىنىڭ اشلەنمەگەن چىسى نەرسەلەرن ساتوب آلازدا نىغى نەرسەلەر آلازدر.

آفريقاداغى آيزم مملكتلەرنىڭ مەھرەكلەرى (فاس (Марокко)
جزاير (Алжиръ)، تونس (Тунисъ) طرابلس غەرب (Триполи)
مصر (Египетъ) حبشەستان (Абиссинія) ھەم جەنۇبىي آفريقاداغى
بىرىتانيە يېرلەرىدۇر.

فاس مەلىكىتى - بۇ مەلىكىتە مستەقىل (اوزاير كەندە) بولۇپ، آتلاس
تاۋلارنى طرفىداغى يېرلەرنىڭ اياڭ غەربىي وياڭ ياخشى توپراقلىق اولۇش
آلۇپ تۇرماقدادۇر. خەلقى آق جەنسەن بولغان بىر بىرلەر ھەم غەربلەردۇر؛
دەنلەرى اسلام بولۇپ، كىسەلەرى حيوان آسراۋچىلىق ھەم اياڭچىلىككە.
پادىشاھلارينا امير و سۇلتان دىلەر. بۇ مەلىكىتنىڭ پايتەختى مەراكش
(Марокко) شەرى بولۇپ، اياڭ زور و مەدرسەلەرى بىلەن اياڭ مەشھور
شەرى فاس (Фецъ)دۇر.

جزاير مەلىكىتى - بۇ مەلىكىتە فرانسوزلارنىڭ مستەملىكىتى بولۇپ، آتلاس
تاۋلارنى طرفىداغى يېرلەرنىڭ اورتا اولۇشنىڭ آلۇپ تۇرماقدادۇر. يېرلى
خەلقى شول اوق آق جەنسەن بولغان بىر بىرلەر بىلەن غەربلەر بولۇپ،
بارىسى دا مەسلمانلاردۇر، لىكىن بۇندا اياۋر و پادان كوچىب كىلگەن فرانسوز
لاردا بىك كۇب. جزاير آفريقادا اياڭچىلىكى ھەم ھەر و سوداسى جەھەتتەن
اياڭ آلدان تۇرغان مەلىكىتلەردەن سانالماقدادۇر. بۇندا ھەر تۇرلىق آشلىق
ويىمىشلەر اۋسە، كەدەر، شوڭار كورە جزاير فرانسوزلارنىڭ «آشلىق آمبارى»
دەپ آنالادۇر. بۇ مەلىكىتنىڭ مەھم شەرى جزاير (Алжиръ) دۇر.

تونس مەلىكىتى. تونس آتلاس تاۋلارنىڭ شەرقى طرفىداغى اوزىنىڭ
ولىي طرفىدان ادارە قىلنماقتا بولغان مستەقىل بىر مەلىكىتەن
سانالا، لىكىن اورا واقعدا بۇتۇنلەي فرانسىيە قول آستىدا دۇر. بۇ
مەلىكىتنىڭ جەنۇب طرفلارنى ئاسسى قۇم صەھرالەردەن غەربتە دۇر. مەھم شەرى
تونس دۇر.

طرابلس غرب مملكتى . (Триполи).

بو مملكت تونسكە كۆرشى ايتاليە قول آسطنداغى بىر ولايتدۇر. ھواسى بىر سېقىد ساحلىدە اورتاچا وجنوب طرفلاردا آسسى و آوردر. بو مملكتنىڭ اچىدە خرّمە، زيتون، ليمون و آفليسون آغاچلارى ھم سامانلەرنە بىر بىرگە، كەبە بىرگە، آرىپا، تارى كىبى آشلىقلار اۆسەلەر. بو ولايتنىڭ مەركىزى ادارىسى طرابلس غرب (Триполи). شەھرىدە بولوب، مرزوق (Murzuk) مەھم و مشھور شەھەرلەردە بىر.

مصر . (Египетъ).

مصر دىيادا اياڭ ايسكى مملكتلەردەن بولوب، نىل مېارىك بىلەن سوغارىلا تۇرغان ياغشىلىق توپراقلىق وادىغا قۇرۇلغان؛ اول بۇرۇنقى زامانلاردا وقتىنا كۆرە بىك باي و مەنى مملكت بولغان. بوندا بىزنىڭ تارىخلار يەردا فرعون دىيىب مشھور بولغان پادىشاھلار ھەكەم سۇرگەنلەر. قاھىرە شەھرىنىڭ جەنۇبىدە جەزىرە شەھرى ياندا اھرام اسمى بىلەن آتالا تۇرغان تاشدان بىك بىك تالار كىبى ايتىپ سالغىغان يادكارلار بار. بو يادكارلار فرعونلەرنىڭ نەسلىنىڭ اۋستىدە سالغىغان تەبەلەر بولوب، قايسىلارنىڭ آلتى مەڭ بىلەن بىرلىك تۇرماقتا دىرلار. خەلقى اون مىليون چاماسىدا بولوب، ايسكى خەلقلەرنى بىلەن قاتنىشقان تۇرۇك و غەربلەردە بىر عبارت. مىصرلىلار ھىوانلاردان تەۋە ھەم سارق آسرىلار؛ لىكىن آلارنىڭ اياڭ مەھم ئىسىبلەرنى اياڭچىلىكىدۇر؛ بوندا نىل مېارىك آرقاسىدا اياڭچىلىك بىك آغا كىتىشكەن؛ نىل يىلغاسى يىلنىڭ بىلىگىلىكى و قىتىدا تاشوب، آنىڭ بۇتۇن ئەيلەنە تىرەسەن سو باسادۇر؛ بو سودان اوپرىغان يوشقىندا دۇڭى، مامق، خرّمە، آفليسون قار بۇز و قانولار بىك ياغشىلىق اۆسەلەر. بو مملكتنىڭ پايتەختى القاھىرە (Каиръ)، شەھرى بولوب، اسكەندىرىيە مىصرنىڭ لىمانى و آفرىقانىڭ اياڭ ماتور شەھرىدۇر.

حبشستان.

حبشستان يېرىلارنى بىيىك وناولقلى بولغان بىر مەملىكتىر. بو مەملىكتە ياكىغىرلار كۆپ ياوا، ھواسى ئاسسى؛ ھەر تۇرلۇ اۋسىملىك وھيوانلارغا بىيىك بايلىقدىر. خلقى $\frac{1}{2}$ ۲مىليون چاماسىدا بولۇپ، بىر بىرلەر نىسلىدىن بولغان حبشىلەردىر؛ دىنلەرنى خرىستىيان ھەم مەھم كىسبەلەرنى اېگىنچىلىك بولۇپ، تۇرلۇ آشلىقلار چەچەلەر، تۇرلۇ يېمەش آغاچلارنى ھەم قەھوہ آغاچلارنى اۋسىرەلەر. ھكىمدارىنە نېگوس باكە نچاشى دىلەر.

جنوبى آفريقاداغى آنگلىيە يېرىلەرنى

كاپ مەملىكتى، اورانژە ھەم جنوبى آفريقا جەھورىنلەرنى ھازىر آنگلىيە يېرىلەردىر. بو يېرىلەرنىڭ ھواسى قۇرنى ھەم سىلامتىك اۋچۇن ياخشى؛ ياخشى بۇلۇنلارنى، يېرىدەن چىقا تۇرغان آلتن و كۆمۈش كىبى مەدەنلەرنى ھەم آلماس كىبى قىيمىلى تاشلارنى دا بىيىك كۆپىدىر. خلقى ياۋروپادان كۆچب كىلىگەن آق جىنس كىشىلەردىن ھەم يېرىلنى خلقى بولغان قارا جىنس كىشىلەردىن ھەم عبارت. آفريقا ساھىللەرنىڭ قالغان اۋلۇشلەرنى دە اچكى يېرىلەرنى كىبى پار توغالىبە، فرانسىيە، گىرمانىيە، آنگلىيە ھەم اىتالىيە قوللارنىدا. آفريقا ساھىللەرنە تۇرۇچى خىلقلار ياۋروپىا مەملىكتەلەرنى بىلەن بىيىك ياخشى سودا ايتەلەر. آفريقانىڭ اچكى يېرىلەرنىڭ خىلقلارنى ساھىللەرنە كى شەرلەرگە كىرۋانغا تۇيەب فىل تىشى، سىمىخ، تەۋە قۇشنىڭ يۇنۇن آلتن قۇمى، خىمە يېمەش، چىكىلەك، قەھوہ، اىمبىر ھەم بۇرۇچ كىبى نەرسەلەر كىتەرب ساتالار؛ آندان قايتقاندا اۋىلەرنىنە مامق جىندەن اشلەنگەن كىيىملىكلەر، ملطق كىبى قۇراللار، دارى، تۇيە تىزگەن موين باولارنى و باشقا نەرسەلەر آلۇب قايتالار.

تكرار اۋچۇن سۇالەر؛ آفريقا قىطەسى قاى اورىدا تورا؟ آنى نىندى دىگىزلەر چولغاغلار؟ ياۋروپا، آفريقا ھەم آزا قىطەلەرنىڭ زوراغن ھەم اۋستەرنىڭ تۇزۇلۇش چاغدىرگىز: خرىطەدەن بو قىطەلەرنىڭ مشهور تىزىمە ناولارنى كورسەتىز. آفريقانىڭ

يىلغىلار، ھواسى، اوسماگى ھىم ھىوانلارنى نىندى؟ آفرىقانىڭ خىلقلىرى قايسى جىنسلىرىدەن، آلار كىملىرىگە بولىنەلەر ھىم نىچىك تىركك ايتەلەر؟ قارا جىنس خىلقلىرى بىلەن آق جىنس خىلقلىرى چاغشىنىش. آفرىقاداغى مشھور رەك مەلىكىلەرنى اسمەلىرى بىلەن ۋە يىتب حىرىپىدەن كورسەتكىز. آلارنىڭ نايىسىلارنى مستقىل (اوز ايرىكەنە). قايسىلارنى باشقا مەلىكىلەر قول آسۇنما با كە ياۋروپا خىلقلىرىنىڭ مستەلىكىتى بولۇپ تۇرالار؟

آمرىقا

ياۋروپا خىلقلىرى يىر يۇزىدە بارى ياۋروپا، آزىيا ھىم آفرىقا قىسىملىرىگە بار دىيىپ اويلاپ يۇرگەنلەر، آلار يىرنىڭ دورىنىچى قىسىمى بولغان آمرىقانىڭ بارلىغىنى فقط ۱۵ نچى عصرنىڭ آخىرىدا غىنا بىلىگەنلەر. بو قىسىمى تاپوچى ايتالىيە مەلىكىتىنىڭ خرىستافور كالىومب اسمىلى كىشىسى بولغان. كالىومب كىچىك يەشەن اۋك بىك كۆپ سىياھتە يۇرگەن؛ اول بىر زىمان ھىندىستانغا دىكىگىز بىلەن بارو اۋچۇن ياڭا يول ازلەرگە ايسەب ايتىكەن. بو وقتقا قدر ھىندىستانغا بارو اۋچۇن آفرىقانى ئىيەلەن بۇر يەر ايكەن؛ اول ياۋروپادان غىربكە تابا توغرى بارلسا، ھىندىستانغا بارو بىچاچاغىنا ھىم بو يولنىڭ قىسقادا، اوڭايدا بولماچاغىنا بىك اشانغان. اول، بو اوينى اويلاپ كۆپ يىللار يۇرگەچ، تۇرلى پادىشاھلاردان ھىم تۇرلى باي كىشىلەردەن بو ياڭا يولنى آچارغا ياردىم ايتولەرن سۇراغان. آخىرىدا، ايسپانىيە پادىشاھىنىڭ ئاچارغا اۋچ كىتاب بىرگەن ھىم قورقونىڭ نەرسە ايكەن دە بىلمەگەن يۇرەكلى كالىومب بىر نىچە كىنە ماتروسلار (دىكىگىز پاراخوتلاردا يۇرۇچىلەر) بىلەن اۋچىسىز قىرىسىز دىكىگىزگە كىر كىتىكەن. بولار شولاي ايتىپ بىر آي، ايكى آي بارغانلار، لىكىن آلاردا سو بىلەن كۆكەن باشقا بىر نەرسەدە كۆرۈنمەگەن. ماتروسلار كۆپ مرتبە كىرى قاتتىق دىيىپ شاولاشقالانلاردا، لىكىن كالىومب ياللىغاچ ھىم آغا بارورغا راضى بولغانلار. مەن بارا تۇرغاچ بىر وقت يىر كورنىگەن، لىكىن بو يىر آلار بارورغا تەلگەن ھىندىستان بولماغان، بىلكە اول زىمانغا چاقىلى مەلۇم بولماغان بىك زور وپىك باي ياڭا يىر - آمرىقا بولغان.

آمريقانك اوستى. آمريقا اوزىنىڭ رەھبىيەت قىلغاندا باشقا
 قىسىملىرىدىن بىك نىق آيرىلا: اول يىر يۇزىنىڭ ايك شىمالى طرفىدىن
 آلوب جىنوبىيە قىر سوزىلا ھىم جىنوبى و شىمالى آمريقا اسمىدە ايكى
 اۇلۇشكە بۆلىنەدر. بولار بىر بىرىنى پانام بىرغى بىلەن تۇتاشالار.
 آمريقانى بىر مەھىپ كىبىر بىلەن بىر مەھىپ آتلاسى چۇلغاب، آنىڭ
 ساحىللىرىدە بىك كۆب و بىك ياغشى پىرىستىنلەر ھاسىل ايتەلەر. بو
 دىگىنلەردە بولاتۇرغان قاتنى ھىل وداوللار بىك اوڭ قورقۇچلى تۇڭلەر،
 چۇنكى آلا راندا مەلۇم و قىتلاردا ھىم مەلۇم اورنلار داغنا بولالار؛ شولاي
 ايتىپ، آمريقا ياۋروپا قىسىمى كىبى باشقا قىسىملىرى بىلەن ئاش قىلو
 اۇچۇن بىك جايلى و بىك اوڭايلىدۇر. آمريقا اوستىنىڭ تۇزۇلۇشى
 جەھتتىن بىگىرەك ياۋروپا قىسىمىنە اۇخشاغان؛ آندا يايلاغا قاراغاندا
 اووالار كۆبىرەك. آنىڭ ايك زور و ايك بىك تاولارنى ھىر ايكى آمريقانك
 غىرىبى ساحىلى بو بىنچاشمالدەن جىنوبكە تابا سوزلغانلار؛ آنىڭ بو تاولارنى
 «كوردىلياروس» دىب آتالالار. بولار دىنداغى تاولارنىڭ ايك اۇزۇنلارنى
 بولوب، آلا رانك ايك بىك باشلارنى يىدى چاقىرم قىردۇر. اووالارنى
 بو تاولارنىڭ شىرق طرفىدەر؛ بو اووالار ياۋروپا قىسىمىدە كى اووالاردان
 كۆب زور ھىم بىك زور آيرىمالارنى بار. بولارنىڭ قايسىلارنى بىك زور
 آچقۇدالابولوب، بىك اۇلەن بىلەن ئابلانغانلار؛ بو دالالاردا بۇتۇن يىل
 بو بى آت سىبىر، سارق كۇتولەرنى يۇرىلەر. قايسى بىر اووالارنى
 يىروب يۇرى آلماسلىق زور قو بى او مانلار بىلەن ئابلانغانلار، لىكىن
 باشقالارنى يىل و قىتلارنى قاراب اوزگەرە تۇرغان اووالاردۇر. بولار ياڭغىر سىز
 وقتدا اۇسسى و قۇملى صحرا لەر بولوب، وقتىدا چىقوب اۇلىگىرە آلمانغان
 ھىر بىر جان ايبەسىنىڭ ھلاك بولا تۇرغان اورنلارنى ئىلەنەلەر، لىكىن
 ياڭغىرلاردان سۇڭ چىكىسز - قىرىسز اۇلەن دىگىنلەرنى ئىلەنەلەر، بو
 وقتدا آلا ردا مىليونلار چا تۇرلۇ ھىوانلار قايناب تۇرالار. بىر مەھىپ
 آتلاسىنىڭ ساحىللىرى يەنە ياقىن شىرق طرفىدىن بو اووالارنى تاغى يايلا

چۇلغاب آلالار؛ بويايالار شىمالى آمريقادا «آله گان» (Аллеганскія) هم جنوبى آمريقادا «گويىمان» (Гвианское). بايالارنى و «برازىل» (Бразилъская) تىزىمە تاولارنى دىب آتالار.

آمريقانىڭ اچكىنى سولارنى. آمريقا باشقا قىسىملارغا قارغاندا سوغا بايراق؛ آندا كۆللەر هم يىلغالار بىك كۆبىدۇر. آنىڭ يىلغالارنى سوغا بىك باي بولۇپ، اۆز لىرى بىك اۆزۈنلاردا؛ شوكار كۆرە آلار پاراخودلار بىلەن مال يۇرتو اۇچۇن دە بىك اوڭايلى يوللاردا. آمريقا يىلغالارنىڭ كۆپىسى كوردىلياروس تاولارنى باشلانۇپ، شىمال، شىرق و جنوب طرفلارنى اقماقدا لاردا. شىمالى آمريقانىڭ ايكى زور يىلغالارنى مە كىننى (Макензи)، مېسسىسىپى (مىسسسىپى) (Mississippi)، سۇەتوى لاۋرېنتى (Св. Лаврентія)، هم جنوبى آمريقانىڭ اورىنوكو (Ориноко)، آمازونىكە (Амазонка) هم پارانا (Парана)، يىلغالارنى مېسسىسىپى يىلغاسىنىڭ باشىن آڭا قۇيا تۇرغان مېسسىورى يىلغاسىنىڭ باشىنىدان ايسە بىلە گەندە، اول دىنە ماداغى ايكى زور واينىڭ اۆزۈن يىلغالاردان سانلاردا. ۋېرخنى (Верхнее) مېچىگان (Мичиганъ)، ھورون (Гуронъ)، ئىرى (Эри) هم اونتاريو (Онтарио) كۆللەرنىڭ سولارنى سۇەتوى لاۋرېنتى يىلغاسىنا آغالار. ئىرى بىلەن اونتاريو كۆللەرنى آراسىدا مشهور نياغار شارلاماغى بار. دىنادا ايكى كۆب سولنى يىلغا آمازونىكە يىلغاسىدا؛ بو يىلغا بىك باي واورمانلى اوولار بويىنچا آغوب ياتماقدار. پارانا يىلغاسىنىڭ تاماغى دىكىگىز كورفىزى بولۇپ، «لا پلانا» (Ла - плата) دىب آتالماقدار. اقليمى، آمريقاشىمالدەن جنوبىكە تابا بىك اۆزۈن بولۇپ سوزلغانلىقدان آنىڭ ھواسى بىك نۇرلىچەدر. آنىڭ بىك سووق و بىك اۇسسى، بىك قۇرنى و بىك يۇوش ھوالى يىرلەرنى دە باردۇر. لىكن آنىڭ اچىدە بولغان كۆب يىلغا و كۆللەرنى، تىشىدىن چۇلغاب آلغان دىكىگىز لىرى آنىڭ ھواسىنىڭ

عموما يۇوش بولۇپنا سىب بولالار.

مەدەن، اوسملىك وھيوانلارى: آمريقاۋزىنىڭ مەدەن بايلىقى بلەن دە ھىچ بىر قىطعەدەن كىم توڭلدر. آندا ھر تۇرلۇ مەدەن بىك كوب تابلادر. كليفورنىيە بلەن ميكسىكەدە آلطن وكۇمۇش بىك كوب تابلا. برازيلىيەدەن بىك كىب آلماس وباشقا قىمەتلى تاشلار چغا؛ آلگان تاوانلاردان چىقان تىمىر بلەن بىر كومرىنىڭ اىگى - چىگى يوقدر، ھواسى تۇرلۇ بولغانلىقدان آمريقانك اوسملىكلەرىدە تۇرلىچەدر. ايسكى دنيادا اۋسە تۇرغان نەرسەلەرنىڭ ھەممەسىدە آمريقادا اۋسە كەدر. آمريقا قىطعەسىنىڭ شىمالى ساحلى نوندىرا بلەن قاپلانغان؛ آندان جنوبكە تابا اۋسلى ھىم يافراقلى آغاچلى اورمانلار باشلانوب، آلار مىسسورى يىلغاسىنا قىدر، حتى آنداندا جنوبكەرەك سوزىلالار. اۋسلى اورمانلارنىدا كوبرەك نارات آغاچلارنى اۋسەلەر. مىسسورى يىلغاسىندان جنوبكە تابا اۋلەنلى دالالار باشلانالار. قرايب دىگىگىزى، ميكسىكە كۇرفىزى ھىم بىر مەھىط كىبىر بلەن چۇلغانغان اورتا آمريقانك ھواسى اۋسلى؛ شوڭار كورەبوندا اۋلىسون، آناناس، كاكتوس، آغاۋا ھىم لىانى (اورمە اۋسلىك) لەر اۋسەلەر. آمازون يىلغاسى تىرەسندە ھىندىستان اورمانلارداندا شەب اورمانلار بار. بوندا تۇرلۇ - تۇرلۇ پىمالەر، رىزىنىكە آغاچلارنى، فىزل ھىم قارا آغاچلار، آمريقا چىكلەوگىنىڭ آغاچى (Бертолиця) ھىم خىن آغاچلارنى اۋسەلەر. آمازون يىلغاسى تىرەسندەن جنوبكە تابا اۋلەنلى دالالار جەيلىب ياتالار. جنوبى آمريقادا فايدالى اۋسلىكلەر شىمالى آمريقادا خىن قاراغاندا كوبرەكەر. كەبە بىدايى، مېچ بۇرچاغى ھىم نەمە كىنىڭ توغان يىرى شىمالى آمريقادا؛ لىكىن بوندا اور چىتە تۇرغان باشقا اۋسلىكلەرنىڭ بار بىسندا ياۋروپادان كىترگەنلەر. خىن وشىكالاد آغاچىنىڭ، كاكاين، دىگەن دارونى چىقارا تۇرغان كوك قوۋاغى ھىم بەرەنگىنىڭ توغان يىرى جنوبى آمريقادا. بوندا باشقا يىر لەردەن كىترىگەن اۋسلىكلەرنىڭ بىگىرەك تارالغانلارنى بىزنىڭ اۋسلىقلار، شىكەر

قامشى ھەم قەھە آغاچلار، عموما ئامېرىكا ئۆسملەكلەرنى باشقا يېرى ئۆسملەكلەرنىڭ
 ئۆزلەرنىڭ زورلىقلارنى بىلەن ئايرىيالار؛ ئۇنداقتا ئاغاچلار كىچىك بېيىك
 ويوان ئاغاچلار ھېچ بىر يېرىدە يوقىر؛ بۇنىڭ سەببى ئايسە ئامېرىكا ھۆسنىنىڭ
 ئۇسسى ويۇش بولۇپتۇر. ئامېرىكا ئۆزىنىڭ ئايوانلارنىڭ كۆپلىكىنى تۇرۇپلىكى
 جەھەتتە دە ئايسكى دۇنيا فۇتەلەرنىڭ بىرسىدە دە كىم توڭلار. ئۇنىڭ
 سولارنىدا، ئورمانلارنىدا ئۇلارنىدا ھەر تۇرلۇ ھۆم (سۇ يەكسىز ۋاقى ئايوان)
 ۋۇشلار، بىك زور كەلتە جىلانلار ھەم قورقۇنچىلى، ئاغۇلى جىلانلار
 يەشىلەر. بالالارنى سۇت ئايمىز بۇسۇرە تۇرغان ئايوانلارنى قارا ئايو،
 تاپىر، يا گوۋار (يولبارس جىنىسىدەن)، لىنىۋېتس (يالقۇ ئايوان) بىزىز
 ۋ باشقا بىك كۆپ ئايوانلار تۇرالار. ئامېرىكا مايموللاردا بىك كۆپ ھەم
 ئۇلارنىڭ ئايسكى دۇنيا مايموللارنىدا ئايرىمالارنىدا بىك زوردر.

خلقى - ئامېرىكا بۇ خلقى ۱۴۱ مىلىيونلۇ بولۇپ، ئاق، سارى
 ھەم قارا جىنسلەرگە بۆلىنەلەر. ئۇنىڭ ئاىل يىرلىنى خلقى سارى جىنىسىدەن
 بولۇپ، يگرىمى مىلىيون چامىسىدا؛ بۇلار ئاغى ئامېرىكا ھىندىلەرنى
 (Индѣецъ) ھەم ئايسكىموسلارغا بۆلىنەلەر. ئامېرىكا ھىندىلەرنى ئۆزلەرنى
 ئاغى بىر نىچە ۋاق خلقىغا بۆلىنەلەر؛ بۇلارنىڭ بىك ئۆزلەرنى ئاغى ئۆللەر
 قۇرۇپ، ئاىگىن ئاىگى، ئۆزلەرنى سۇققان مانىرىدەن كىمىلەر تىگى
 مەنى رەۋشە يەشىلەر؛ قالغانلارنىڭ بارىسىدا مەرفىتىز بولۇپ، ئاچىلىق
 ۋ بالىق تۇتۇپ بىلەن كۇن كۆرۈپ بەدۋى رەۋشە يەشىلەر. بۇلارنىڭ كۆپىگى
 خرىستىيان بولۇپ قالغانلارنى چوسلەردىر. ئايسكىموسلار ئامېرىكا
 شىمالىدە ھەم ئۇنداقتا ئۇلاردا تۇرالار؛ ئۇلار كۆپ يوق؛ ئۆزلەرنى
 چوسلەر بولۇپ، ئاچىلىق ھەم بالىق تۇتۇپ بىلەن كۇن كۆرەلەر. قارا
 جىنىسىدەن بولغانلارنى زىچىلەردىر؛ ئۇلار بىر ئون ئاىكى مىلىيون چامىسىدا.
 ۱۴۹۲ نچى يىلدا ئامېرىكا ئاىلغاچ ياۋروپا خلقى ئاىرىقا ئاغى
 قارا زىچىلەرنى تۇتۇپ ئاىر ئاىت بۇندا كىتۇر قىر ئىشلەرنى ئىشلە
 ئۇچۇن قۇللىققا سانا باشلاغانلار ھەم زىچىلەر ۱۸۶۰ نچى يىلغا چامىلى

آمرىقادا فۇل بولوب يەشەگەنلەر . لىكىن مذكور يىلدا قۇللىق بىتراگەن
ھم حاضر زىچىلەر بار يىسى دا ايرىكە ھم بار يىسى دا خرىستىيان بولوب ،
ياۋروپالىيلار كىيى ترىكلىك ايتەلەر .

آق جىنىسەن بولغانلارنى ياۋروپادان ، بىگىرەكە آنىگىمە بىلەن
اىسپانىيەدەن كۇچكەن خىلقلارنىڭ نىسلەرىدەر .

ياۋروپاخىلقلارنى آمرىقاغا كۇچكەچ اوزلەرىنە آيرىم يىرلەر بىلەپ
تۇرا باشلاغانلار .

شمالى آمريقا

جماھر متفقە . آمرىقاننىڭ اىڭ زور مەلىكىتى قىرغاق دورت واق
جەھورىيەتدەن اۋيۇشقان جماھر متفقە ، ياخود شمالى آمرىقا جەھورىيەتدەر .
بو مەلىكىتنىڭ تۇقراغى بىك ياخشى واورمانلارنى بىك كۆب ؛ اىگىلەر بىك
ياخشى اوكلار : جنوب شىرقى طرفلارنىڭ مامق وشىكەر قامىشلارنى اۋسەلەر ؛
تاۋلارنىڭ تۇرلى مەدەنلەر ، نىفت ھم يىر كۆمۈرلەرنى بىك كۆب چىقاردەر .
بۇنداغى خىلق اۋلدە ياۋروپادان كۇچكەن خىلقلارنىڭ نىسلەرىندەن
اۋرچىگەنلەر ؛ حاضرگى كۇندەدە بۇندا بىل ساين ئەللە نىچەشەر مەڭ
خىلق كۇچب تۇرماندار . خاقىنىڭ كۆبۈرگىنى آنىگىمەنلەر نىسلەندەن
بولوب ، رىسى تىللەرنى دە انىگىلەر چەدەر . خىلقى ھىر ، صناعت و معارف
اىشلەرنە بىك آلتا كىتەكەن . بۇنداغى مەكتەپلەرنىڭ ، فابرىك و زاۋودلارنىڭ
ھم تىمەر يوللارنىڭ ھىچ اىسەبى - حسابى يوق دىب ئەيتىرلىكەر . بو
مەلىكىت ياۋروپا و باشقا قىتەلەرگە مېلىيون پۇتلار مامق ، پۇن ، جىتەن
و كىنىر سوسلەرنى ، آغاچ ، كۆن ، مېخ ھم بالىق چىقاروب ساتتا . آنىڭ تىمەر
وقۇرۇچىدان اىشلەگەن نەرسەلەرنى ، بىگىرەكە ماشىنالارنى مشھور بولوب ،
بۇتۇن دنياغا نارالماقدادەر ، سوڭقى يىللاردا بو مەلىكىتدەن ياۋروپاغا
اىشلىق دا بىك كۆب چىقارىلادەر .

بۇنداغى جەھورىيەتلەرنىڭ ھەر بىرىسى اۋزەلەرنىڭ اچكىنى اىشلەرنىدە

ايركلىلەردىن. لىكىن پارىسىغا بىر ئىگىز كىرەكلىك ئاشلار خەندە كىكەش لىتوۋاچۇن ھەر بىر جەھەتتەن وكىلەر سايلاب ياسالغان بىر كۈنگىزىسلىرى پار. بۇ كۈنگىزىسە جەھەتتەرنىڭ پارىسىدا باشا ئىتب دورت يىل ساين بىر رۇئىس (باشلىق) سايليلار. رۇئىسلىرى ۋاشىنگتون (Вашин-Гтонъ) شەرىندە تۇرادى. شوڭار كۈرە بو ۋاشىنگتون شەرى شىمالى آمرىقا جەھەتتەرنىڭ پايتەختلىرى بولوب سانالادى. نىو-يورك (Нью-Йорк) چىكاگو (Чикаго) سان فرانسىسكو (Санъ-Франциско) ھەم فىلادېلفىيە (Феладельфия) جەھەتتە مەنقىنىڭ ايسىك زور وايسىك اتاقلى شەرلەرىدىن.

شىمالى آمرىقانىڭ جەھەتتە مەنقىدەن شىمالگە تابا بولغان يىرلەرى ئىنگلىيە قول آسپىنىد بولوب، بو پەتەنە يىرلەرى دىب اتالادى. بو يىرلەرنىڭ ايسىك ياغشى اورنلارنى زور كۈللەر ھەم سۇەتۈى لاۋرىنتى، يلغاسى تىرەلەرىدىن. بوندا ھوا اورتاچا، تۇپراق ياغشى، اورمانلار، مەدەنلەر ھەم شەرلەر كۆب لىكىن باشقا اورنلاردا خالق بىك سىرەك اوپارغان. مىكسىكا جەھەتتە مەنقىدەن جەنۇبگە تابا پانام بىر-زەخىنە چاقلى بولغان يىرلەردە تاغى پەرنىچە جەھەتتە بار؛ بولارنىڭ ايسىك زورىسى مىكسىكا جەھەتتە بولوب بولوب بىك يايلادا تۇرا. بو يايلا اوۋىن چۇلغاغان سولارغا تابا باسقىچ-باسقىچ بولوب تەبەنەكلەنە بارادى؛ بو يايلانىڭ ايسىك ياغشى يىرى جەنۇبى اوۋشىدىن؛ بوندا انىڭ توپراغىدا ھواسىدا بىك ياغشى؛ شوڭار كۈرە بوندا دۇڭى، كەبە بىغدايى، قەھە وپانانلار بىك ياغشى اۋسەلەر. بونداغى خلقى اىگىنچىلىككەن باشقا حيوان اسراۋچىلىق، اوچىلىق ھەم مەدەنچىلىك بەندە شىغلانەردىن. بوندا مامق، شاكالاد، شىكەر، روم ھەم لىكۈر ئىشل و صناعتى بىك آلغا كىتكەن. مىكسىكا (Мексика) بو مەلىكىتنىڭ ايسىك اتاقلى شەرلەرىدىن.

جنوبى آمريقا.

جنوبى آمريقادا ونه سوئلا (Колумбія) كالومبيا (Венецуэла) خطاستوا جمهوريتى (Экуадоръ)، برازيليه (Бразилія) آرگينتيننا (Аргентина)، پيرو. (Перу) بوليۋيه (Боливія)، چىلى (Чили) پاراگۋاى (Парагвай)، اوروگوۋاى (Уругвай) اسملى اون مستقل مملكت بار هم بولاردان باشقا انگليه، گوللانديه، فرانسىيە مستملىكانى بولغان گۋيئانا (Гвіяна) مملكتى بار.

بۇ مملكتلەرنىڭ خەلقى تۇرلۇ جىنسلەردەن بولوب، بىك سىپىرەك اوطرغانلار: بوندا معارف ويول اشلەرنى هم فابرىك وزاۋودچىلىق صناعتى بىك آز آغا كىتىكەن. خەلقىنىڭ باش دىنى كاتولىك مذهبىدۇر. بۇ مملكتلەرنىڭ بايلىقى قىمىتلى آغاچلاردان، ايت، ماى، يۇن وتيرى كىمى نەرسەلەردەن، قىمىتلى تاشلاردان هم آلتن، كۈمۈش، سىلىتە كىمى معدەنلەردەن عبارت. بوندان بو نەرسەلەرنى ياۋروپا وشمالى آمريقا خەلقلىرى آلوب كىتىب، آراغاوزلەر بىنڭ فابرىك وزاۋودلارنىدا اشلەنگەن نەرسەلەرنى سانالار. بو آلو - سانو اشلەرن بىگرەك كوب يۇرتوچى جمهوريتلەر آرگىنتىنا بلەن برازيلىيەدر. آرگىنتىننىڭ پايتختى بو ئەنوس - آبرىس (Буэнос-آйрес) هم برازيلىيەنىڭ پايتختى رىۋژانىرو (Rio-ژانەيرو) شەرلەرىدۇر.

آمريقانڭ اورتاسىدان شەرقكە تابا بىك كوب آتالار بار؛ بو آتالار بارىسى برگەھوبى ھىندىستان (Вестъ-Индія) دىب آتالوب، زور آنتىل، كچكەنە آنتىل هم باھاما (Багамскіе) اسملەرنى بلەن اۋچكە آيرىلا. قوبا (Куба)، پورتورىكو، (Портореко) يىمايكا (Ямайка) هم ھايتى (Гаити) زور آنتىل آتالارىدۇر. زور كچكەنە آنتىل آتالارى بىيك وتاولقلى بولوب. باھاما آتالارى تەبەنەكەر؛ بولارنىڭ ھواسى اسمىنى ويۇش، اۋسەلىكلەرنى بىك كوب، اۋسەلىكلەرنىڭ

مشهورلارنى شىكەر قامشى قەھۋە آغاچى ھەم تەمەكىدەر .
 خلقى يېرىلى زىچىلەر ھەم ياۋروپالىلار بولوب، بىگرەك شىكەر قامشى،
 تەمەكى ھەم قەھۋە آغاچى اۋسدر بىلەن شىغلەنەر . بوندافابرىكوزاۋودچىلىق
 سانعتى بىك از آلفا كىتكەن .
 قوبا ھەم پورتورىكو اتولارنى جىماھر متفقە قول آسطنادار .
 يامايكا، باھامام كچكەن آنتىل اتولارىنىڭ كوبرەگى آنگلىيە
 قول آسطنادا .

ھايتى اتاۋندا آيرم - آيرم ايكنى زىچى جىمهورىتى بار .
 تىكار اۋچۇن سۇاللىر: آمريقا قاچىچان تىابلغان؟ اول نىندى رەشەدە ونىندى
 دىگىزلەر بىلەن چولغانغان؟ آنڭ اۋستى، سوغارىلوۋى، ھواسى، اوسىلگى ھەم
 ھىوانلارى نىندى؟ خلقى كۆبىنى ونىندى جىسلەردەن؟ شىمالى ھەم جىۋبى آمريقانىندى
 مەلىكىلەرگە بولىنەر؟

آفستىراليا

آفستىراليا ايڭ سۇڭ تابلغان وقطعلەر، ايڭ كچكەنسۇ بولغان
 بىشنىچى قطعەدەر . بوقطعە ياۋروپا و آمريقا قطعەلەردەن بىك يراقدا
 بولوب، دىگىزلەر اورتاسىندا ياتادر؛ بونڭ تىرەسندە اتولارنى دا بىك
 كۆب، آفستىراليا تۈگرەك گنە بىر قطعەدەر . انى چولغانغان دىگىزلەر
 آنڭ ساحلىرىنە بىك از يىروب كەرلەر؛ شوڭار كورە آنڭ ساحلىلەرنە
 كورفلەر ھەم ياخشى . پرىستىلەر بىك از .
 اۋستى . آفستىراليا قطعە، سىنىڭ جىۋب شىرقى طرفلارنى تالوق و باشقا
 يىرلەرنى تىگىزلىكەر .

قطعە اچىندە كچكەنە يىلغالارنى ھەم تۇرلى كۆلەرنى بولسالاردا، اتاقليلارنى
 يوق درجەسندە آزدەر . يىلغالارنىڭ ايڭ زورىسى جىۋب شىرقى طرفىداغى
 مورەي (Murray) يىلغاسىدەر؛ باشقا يىلغالارنى يىلڭ اۋسىنى وقتلارنىدا
 قۇرۇب، ياڭغىرنى وقتلارنىدا بولغانچى سولارغاغنا ئەيىلەنەر . ھواسى
 قۇرنى ھەم كۆب يىرلەرنە اۋسىنى؛ ياڭغىرلار شىمالى ھەم شىرقى ساحلىلەردە گنە
 بىك كۆب ياۋب، قار ايسە بارنى ايڭ جىۋبى طرفلارنىداغنا يادار .

معدەن، اۋسەملىك و حيوانلارنى. آفستىراليا دا معدەنلەر بىك گوب چغا، لىكن آلارنى اشلەۋچى آز؛ آندان بو كۆنگە قىر بارى آلطن غنا بىك گوب چغار دىلار هم حاضر دە آندا آلطن بىك گوب تابىلا. آفستىراليا نىڭ ھواسى بىر تۇرلۇ بولغانا قىدان، آنىڭ اۋسەملىك و حيوانلارنى دا اۋزىلەرنىڭ مخصوص بىر تۇرلىدىر. اورمانلارنى بارى شوقى و شىمالى ساھىللەرنىڭ گنە بار؛ آلاردا بزدە گى كى قوئى هم كۆلە گەلى تۇ گل. بو اورمانلاردا كو بىسنىچە كاز و آرىن (۱) هم (۲) ئەفكە لىپت آغاچلارنى اۋسەلەر بو آغاچلا. رنىڭ يافراقلارنى سۇرنى - يەشىل تۇسدە بولوب قاتى، تار هم بۇتاقلارنى تابا ياتوب تۇرالار؛ شوڭار كورە بو آغاچلارنىڭ كۆلە گەلەرنى دە آز بولادر. آفستىراليا نىڭ بو اورمانلاردان باشقا يىرلەرنى كو بىسنىچە اۋلەنلى دالالار، ياكە قۇملى صحرالەردىر آفستىراليا نىڭ وحشى اۋلارنى بلان يار. قانانلارنىڭ باشقا حيوانلارنى بۇنەن قۇتەلەردە گى حيوانلارغا بىردە اۋغىشامانلار؛ آلار بارىسى دافا بىچقلى هم اۋردەك بۇرۇنلى حيوانلار نىسلىندەن. فابىچقلى حيوانلارنىڭ اىڭ زورىسى قونغورادىر. قونغورانىڭ زورلىقى بىزنىڭ سارق چاقلى بولادر. آندا قۇشلار بىك كوب؛ آلارنىڭ اىڭ آناقلىلارنى قارا آق قۇش لىرا اسملى موزىقە قۇراللىنا اۋغىشامان قۇرۇق قۇش، بۇركلى توطى قۇشلارنى؛ كا كادو هم كاز و آر.

ياۋروپادان كۆچكەن خەلقلار آفستىرالياغا باشقا قۇتەلەرنىڭ اۋسەملىك و حيوانلارنى كىتىر اۋرچىتىكەنلەر. مىثلا: آشقلار، شىفتالو، شىكەر قامشى، سارق، آت و باشقا يۇرت حيوانلارنى؛ بولارنىڭ كوبيسى آفستىراليا ھواسىنا عادتلىنەن، حاضر آندا بىك كوب تارالغانلار. خەلقى. آفستىراليا نىڭ خەلقى بىك سىرەك اۋرغان؛ آلارنىڭ كوبيرەگى آق جىنسەن بولوب، ياۋروپادان كوچكەن كىشىلەردىر؛ اصل يىرلى

(۱) كازورين يافراقسىز اوزون و آسلىغان بوتاقلى آغاچ.

(۲) ئەفكە لىپت بويلارى ۷۰ ساۋىنغا قىر يىتە تورغان سولامى آغاچلار.

خاقى قارا جىنىس دەن بولغان آفستىرالىيىسىلەردى؛ آلا رىھاسىز بىك آزا يىغانلار، بارى آلتىش مۇكەلەپ كىنە قالغانلار.

آفستىرالىيالىلارنىڭ تەنلەرى قارا بىك بۇگۇ لۇچەن، گوزلەرى يىراقىدىن كۆرە قۇلاقلىرى يىراقىدىن اىشتە ھىم آياق وقوللارنى نىچكە ويۇمشاقىر. آلا رىھىقلارنىڭ تىرقىياتى جەھىتىدىن زىنجىلەردەن دەرتدا بولۇپ، دىنىداغى خىلقلار آراسىدا اىك وىشىلەرىدىر. آلا رى بىگىرەك اوچىلىق وبالق تۇتۇ بلەن كۆن كورەلەر ھىم نى توغرى كىلىسە، شونى آشىلار: قۇرتلارنى دا، تىچقانلارنى دا، بالق دا ھىم ھىوان ايتى دە آشىلار. آلا رنىڭ كىيىلەرى آغاچ فابىغىدىن ياسالغان آليا پىچىدان، يا كە آرقالارنى سالىغان قونغۇر تىرىسىندەن ھىبارت؛ آلا رى يۇزلەرن تۇرلى بويىلار بلەن بىزىلەر ھىم تەنلەرن ماتورلاو او چۇن آلا رنى كىيىسكەلەپ تىرەن - تىرەن جۇيلەرى ياسىلار. آلا رنى ئۇرۇ او چۇن ئۇى ياسامىلار، بىلكە تاو تىشكىلەرنە، چۇقۇرلاردا ھىم آغاچ قوشلارنى داغىنا تۇرالار. آلا رنىڭ بارىسى دا، دىرلىك، مەجوسلەردىر.

آفستىرالىيا وانىڭ ياندى بولغان تاسمانىيە آتاوئى باشدان آياق آنىگىلە قولنىدادىر.

كوچىب كىلىگەن خىلقلار آفستىرالىيانىڭ ساغىلەرنە تۇرالار؛ آلا رى آندا بىك كوپ زور ومانور شەھەرلەر سالغانلار، اىگىنچىلىك، ھىوان آسراوچىلىق، مەدەنىچىلىك ھىم سودا بلەن شىغىلەنەلەر. آلا رى سارقىلارنى بىگىرەك دە كوپ آسراپ، آلا رنىڭ يۇنىن و ماين ياۋرۇ پاغا كىتىر بىساتلار. آنداغى شەھەرلەرنىڭ اىك آتاقلىلارنى سىدىنەي (Сидней) ھىم مېلبورن (Мельбурнъ) شەھەرلەرىدىر. بۇتۇن قىطەنى ادارە قىلو او چۇن آنىگىلە طرفىدىن قويلغان كىنىرال كوپىرناطر سىدىنەي شەھرىدە تۇرماقداىر.

اوقيانوسىيە (Океанія)

آفستىرالىيا تىرەسىندەگى آتاوولار بارىسى بىردەن اوقيانوسىيە دىپ

آتالار؛ زور آتالارنى بارىسى دا بىيىك تاولقى، اما كچكەنە آتالارنى تەبەنە كەلەر، ھوالارنى ئۇسىنى ويوش، اۋسەلك وحيوانلارنىڭ اۋزلەرى دە آز ھم تۈرلەرى دە كوپ يوق. اۋسەلكلەرنىڭ خلققا ايڭ فايدالى بولغانلارنى ايكمەك آغاچنى، قونوس چىكلە وگىنىڭ آغاچنى (نارجىل) ھم تارودر. ياۋروپالىلار كوچكەنچى بوندا يۈرت حيوانلارنىدان بارنى تاوقلار، اقلەر ھم دوڭغزلارغنا بولغانلار؛ حاضر ايندى ياۋروپاداغى يۈرت حيوانلارنىڭ بارىسى دا بار. بو آتالارنىڭ ايڭ زورلارنى ياڭا گوينىيە (كىنە جىدىدە) ھم ياڭا زىلاندىيە (زىلاندى جىدىد) آتالارىدر. ياڭا گوينىيە آتاينىڭ حالى بو كۈنگە قىدر بۇتۈنلەي بىلب بىتسكەنى يوق؛ شولاي بولسادا، آنىڭ جنوب طرفلارنى آنڭلىچانلار اۋزلەرىنە آلتانلار. ياڭا زىلاندىيە آتاينىڭ اولدە اصل بىرلى وىشى خلقلارنى بولغان بولسادا، حاضر آلارنى، آنڭلىچانلار تمام قروب بىترگەنلەر، دىيرلك. واق آتالارنىڭ آتاقلىلارنى ساندۇيچ آتالارىدر. گونولولو (Гонолулу) بو آتالارنىڭ مشهور شەرلەرىدە ندر. بو آتالارداغى مەلىكت حاضرگى كۈندە شمالى آمريقا جەمۇرىيىتىنىڭ قول آسۇندادر.

يىرنىڭ رەۋشى (يۈمۈرىلغى).

يىر شارشىكىللى يۈمۈرنى، لىكن آنىڭ ھرايكى قىطىنى (*) ھر آزيەنچكىدر. يىرنىڭ يۈمۈرىلغىدا كىشىلەر بىك اۋزاق زمانلارغا قىدر اشانمىچى يۈرگەنلەر. اۋلىكى زمان كىشىلەرنى يىرنى ھمان يىلسىدىب اعقاد قىلوب يۈرگەنلەر. عىسى عليه السلامنىڭ توووندىان ۶ يۈز يىل لك يونان حكىمىلەرنەن مشهور پىفاگور آى تۈتۈلغان وقتدا يىرنىڭ آيغا تۇشكەن كۈلەگەسىنىڭ توگەرەك بولۇوندىان استىلال قىلوب، يىرنىڭ يۈمۈرىلغى بىك آچق اثبات قىلسادا آڭار اشانۇچى بولغان، بىلكە آندان مىسقل ايتىب كۈلىگەنلەر. عىسى عليه السلامنىڭ توووندىان ۱۶۰۰

(*) قىطىب: يىرنىڭ ايڭ جنوبى ھم ايڭ شمالى ايكى نقتەسىدر.

بىل اوزغاچ ايتاليمە عالملىرىندەن خرىستىئانلار كالمومب يېرىنىڭ يۇمۇرى بىلەن
تىمام اثبات ايتىكەن. اول زمانلاردا بۇرۇچ، قىلغىر، دارچىن كىمى نەرسەلەر
ھەم قىممەتلى تاشلار كىترو اۇچۇن ياۋروپادان ھىندىستانغا باروب كىلىپ
يۇرۇچى سوداگرلەر كۆپ بولغان، كالمومب ياۋروپادان چىغوب ھەمان
غەرب طرفىغا تاپا بارلسا، بىر وقت ھىندىستانغا باروب چىغو مەمكىن ايكەنلىكىگە
دەوا قىلغان ھەم ھىندىستانغا بارورغا يول ازلەپ بىر مەھىپ آتلاسى بىلەن
سەفر قىلا تۇرغاچ آمىرىكغا باروب چىغوب، آنى كىشى قىلغان. ايكىنچى
دەنيانى ئەيلەنبىسە سىياحت قىلوب قايتوچى كىشى، كالمومب نىڭ زمانداشلارنىڭ
ماگىللان اسملى كىشىدۇر.

ماگىللان پارتوگالىيەدەن بىر مەھىپ آتلاسىغا قاراب بىش كاراب
بىلەن سىياحتكە چىغوب كىتىكەن. آمىرىكغا باروب يىتىكەندەن سوڭ
آننىڭ بويىغا باروب جنوبى آمىرىكاننىڭ جنوبىدە گى بوغازدان اوزغان.
بو بوغازدان بىرىنچى اوزوچى كىشى ماگىللان بولغانلىقدان، اول بوغازنى
ماگىللان بوغازى دىب آتاغانلار.

سىياحتدە يۇرگەندە دوللار ماگىللاننىڭ دورت كارابىن ھەلاك
قىلغانلار ماگىللان قالغان بىر كارابى بىلەن ھەمان سىياحتدە دوام ايتىكەن.
نەھەت اسملى ياقلارغا كىلىپ يىتىكەچ ماگىللاننىڭ كارابىدە زەنگە
ھىستەلقلارنى پىدا بولغان. مائىرىسلار شول اورو سىبىلى ھالىسىزلىككە ئىگەنلىكىگە
چىلىكەنلەرنى آلماشدرا آلماشلار. چىل كارابىنى اوزى تەلگەن يىاققا
آلوب كىتىپ آزىباننىڭ جنوبىدە گى قىلىپىن آتالارنى كىتروپ تاشلاغان.
بو آتاوداغى وحشى خەلقلار ماگىللاننى اوتىرگەنلەر. ماگىللاننىڭ ايدەشلەرنى
بىك قاوشاغانلار. اوزلەرنىڭ قايدا تۇرغانلىقلارنى ھەم قايدا باراچاقلارنى
بىلمەگەنلەر. بولارنىڭ بختىمە قارشى ياۋروپادان آفرىكاننىڭ جنوبىدەن
ئەيلەنبىسە ھىندىستانغا كىلە تۇرغان بىر كاراب اۇچراغان. بولار شول كاراب
بىلەن بىرگە اوزلەرنىڭ يوللارنىدا دوام ايتىپ آفرىكاننىڭ جنوبىدە گى امد
(دنيا - ۲) ۵.

بۇرۇندىن اۆتۈپ اۆزلەرىنىڭ يۇرتلارىنا ساۋ-سلامت قايىپ بېتىگەنلەر
 ھم يېرىنىڭ شار كىنى تۈگەرەك ايگەنلىگىن دىئاغا اعلان قىلغانلار.
 شول كۈندەن باشلاپ خلىق يېرىنىڭ يۈمۈرىلغىنا اۇشانا باشلاغان.
 ماگىللاندىن سوڭ سىپات قىلغان كىشىلەرنىڭ ھازىرگى زماندا ايسەبى
 ھم ھسابى يوقىدر. ھازىرگى كۈندە گل قۇياش چىشىنا تابا كىتىپ،
 قىتاى وياپونىيەنى اوزوب بىر مەھىپ كىبىر آرقىلى آمىرىكانغا بارو، آندىن
 ھماندا قۇياش چىشىنا تابا باروب، آمىرىكاننى اوزوب بىر مەھىپ آطلاسى
 آرقىلى ياۋروپاغا كىلىپ چىغو ھر كىم اۇچۇن مەكىندىر. بونىڭ اۇچۇن
 بارى اۇچ - دورت آى قىدر وقتىنا كىرەك.

يېرىنىڭ يۈمۈرىلغىن اثبات ايتو اۇچۇن بوندىن باغقادا بىك كۆپ
 دىللىلەر بار:

(۱) بىز يېرىنىڭ اۇستۇندە قى اوردىداغىنا نۇرساق دا ھر يىاغىندا
 تۈگەرەك سىزق رەوشىدە افق كورەمىز. بو اوردىن قى قىدر يوغارى تابا
 مەنسىك، شول قىدر كورە تۇرغان تۈگەرەك سىزغىمىز زوراي بارادر. بو
 ايسە يېرىنىڭ يۈمۈرىلغىندىن بولا.

(۲) آى تۇنۇلغان وقتىدا، آيغا يېرىنىڭ كۆلەگەسى تۈگەرەك پولوب
 تۇشە: اگدە بىر يۈمۈرى بولماسا، آنىڭ كۆلەگەسى ھر وقتىدا تۈگەرەك
 پولوب تۇشەس ايدى.

(۳) نىگىز قۇرى بىردە، ياكە دىگىن اۇستۇندە تۇرانۇرغان كىشى اىڭ
 يراقداغى نەرسەلەرنىڭ اىڭ اىلك باشلارنىغا كورە، آندىن بىر آز ياقىنلاشقاچ،
 اورتالارى ھم بىك ياقىن كىلىگەچ بۇتۇنلەپىن كورە. شولايوق بىز بىرەر
 نەرسە ياندىن يراققا كىتە باشلاسا، اىڭ اول نەرسەنىڭ تۇبىلەرى

سوگرا اورنلارنى، ايڭ آخردان باشلارنى كوزدەن بوغالا، بو نەرسەلەرنىڭ ھەممەسىنىڭ بىر دەن كوزگە كورنمەسلىكى ھەم كوزدەن بىر دەن بوغالمايىپ بىر نىڭ توگەرەكلىكىگە دەنەر. (شكىل ۳ نىچى.)

يىرنىڭ كۈنلىك ھەرىكىتى.

يىر ھېچ بىر ايكى - چىگى بولماغان بوشلىقتا اوزىنىڭ گوچەرنەن ھەمەن ئەيلەنەن تۇرماقتا در. (يىرنىڭ كوچەرنى دىب آنىڭ بىر قىطبەندەن ايكىنچى قىطبىنە قىدر اچىدەن اوزغان ايتىب فرض قىلنا تۇرغان موھوم صرفقا ئەيتلەدر.) يىر اوز كوچەرنەن يگىرىمى دورت ساعىتە بىر مرتبە ئەيلەنەن يىمەدر. يىرنىڭ اوز كوچەرنەن بىر مرتبە ئەيلەنەن بىر

شە آلا شونلىق.

دان قۇياشنىڭ

ياقتىرىنغان طر.

فندا كۈن،

ياقتىر تەغان

ياغندا تۈن

بولادر. (شكىل

۴ نىچى) يىر

ھەمەن اوز كو-

چەرنە ئەيلە -

نەن تۇرغانلىق -

لىقتان قۇياش -

نىڭ ياقتىسى

بىر طرفدان

بەنەن، آنىڭ

اورنىدا ايكىنچى

طرفقا قۇياشنىڭ

تەولك بولا.

آننىڭ بوئەيلە -

نووى «كو -

نلىك ھەرىكىتى»

دىب آنالادر.

يىر شار

شەكىللى يۈمۈ -

رى بولغانلىق -

دان قۇياش

آننىڭ ھەرىغان

دا بىر بولىپ يا -

قتىرتا آلمى.

قۇياشنىڭ يا -

قتىسى بىر بولىپ

بارى آننىڭ يار

تىسىناغانلىق -

(شكىل ۴ نىچى.)

ياقتىسى تۇشە بارا. شول سببىدىن كۈن آرتىدىن تۇن، تۇن آرتىدىن ھەمان كۈن بولوب تۇرماقدادر. شول طريقە كۈن بلەن تۇننىڭ ھەمان آلماشىوب تۇرۇشى يېرىنىڭ كۈننىڭ ھەرىكىتىدىن، يەنى اوز كوچەرىندە ئەيلەنۈۈشىدىن كېلەدر.

بىز اوزمىزنى يېرىنىڭ بىر نۇقتەسىدە تۇرۇپ شىرق طرفىنا قاراپ تۇرغان فرض ايتىك. شول ۋىتدا بىزگە ارنىڭ اول قۇياشنىڭ يوغارى قىرى، سوگرا اورتاسى، آندان سوڭ بۇتۇنلەپ كورىنە باشلى. بىر يېرى اوزىنىڭ كوچەرىندە ئەيلەنىپ تۇرغانلىغىدىن بىزگە شولاي كورىنەدر. يېرى اوزىنىڭ كوچەرىندە غەربىدىن شىرقىغا تابا ئەيلەنەدر. تۇن اوزغاچ قۇياش بىزگە شىرق طرفىدىن كورىنە باشلى. بۇنىدا اول بىردىن بىرگە كورنىچى يوغارىدا ئەيتلىگەنچە آقنىلاب كورىنە، چۈنكىكى آنى بىزگە بىر يولى كورنۈدىن يېرىنىڭ گەۋدەسى قاپلاپ تۇرا. ائىدى قۇياش چىقىپ، ايرتە بولىپ. ئەلى قۇياش بىك توبەن. آنىڭ ياقتىسىدا بىرگە قىيىق بولوب تۇشە. شول سببىدىن كىشىنىڭ كۈلەگەسى اۈزۈن بولوب يېرىگە تۇشە. بىر بىردە توقتاب تۇرمى، ھەمان ئەيلەنە، شول سببىدىن بىزنىڭ باسۇب تۇرا تۇرغان نۇقتەدىن ھەمان قۇياش چىققان طرفىغا تابا بارا بىرە. آڭكاتا باغىن ساين قۇياش بىزنىڭ باش اۈچمىزغا تابا مىنگەن نۇسلى كورىنە ھەم كۈلەگەدە قىسقارا باشلى. بىز ھەمان يېرى بلەن بىرگە ئەيلەنۈۈمىزدە دوام ايتەمىز، نەھىت بىزنىڭ تۇرغان نۇقتەدىن نەق قۇياش توغرىسىنا كىلىپ يېتە بو ۋىتدا قۇياش بىزنىڭ باش اۈچمىزدا نۇسلى كورىنە، كۈلەگەدە قىسقارا، بو كۈن اورتاسى بولا (غەربچە زوال دېلەر).

بىز ھەمان يېرى بلەن بىرگە ئەيلەنەمىز، ائىدى قۇياش بىزنىڭ آرتىدا قالا باشلى، كۈلەگە آغا چىغا ھەمان قۇياشدىن يراقلاشقان ساين اۈزۈن تابا بارا، قۇياشنىڭ نورى قىيىق تۇشە باشلى؛ كۈن بىر آزارانغىلانا؛ آخىرىدا بىزنىڭ تۇرغان نۇقتەدىن بىك يراقلانغاچ، قۇياش اۋقىدە بولا: بو كىچ بولا. بىر ھەمان ھەرىكىتىدە دوام ايتە، آنىڭ بلەن بىرگە بىزنىڭ باسۇب تۇرغان

نقطەمزدە، حرکت قىلا، يېرىنىڭ گەۋدەسى قۇياش نورن بىزدەن قاپىلى، شولاي بولسادا قۇياشنىڭ اطرافقا چەچلىگەن نورلارنى ھمان قزاروب غىرب طرفىدا ياقىنى بولوب كورنىب تۇرالار. بوسى شفق دىب آتالادر. بىز يىر بلەن ئەيلەنە تۇرغاچ قۇياش بىزنىڭ تۇرغان نقطەمزدە بۇ تۇنلۇنى ايكنىچى قارشى ياغىندا بولا. بو وقتدا بىزنىڭ كوزگە آنىڭ ياقىتيلارنى بۇ تۇنلۇنى كورنىمى. بو وقت تۇن ھم تۇننىڭ اورتاسى بولا. بىز ھمان يىر بلەن بىرگە ئەيلەنەمىز، قۇياشقا ياڭادان ياقىنلاشا باشلىمىز، بىر وىت تاغىن ايكنىچى ياقىدان قۇياشنىڭ اطرافقا تارالغان نور وياقتىلقلارنى ياڭادان كورىنە باشلىلار. بىز بونى تالڭ دىب ئەيتەمىز. يىر ھمان ئەيلەنە بىز ھمان قۇياشقا ياقىنلاشا بارامىز. بىر زمان قۇياش تاغىن اققىدەن كورىنە باشلى. بىز ياڭادان ايرتەننى قارشى آلامىز. اوشبوره وشچە اللەنىڭ قىرتى بىلەن يىر ھمان يىللار، عصرلەر ھم نىچە مىڭ يىللار ئەيلەنۈۈندە دوام ايتە ھم كۇن بلەن تۇن ھمان آلماشنوب تۇرالار.

يېرىنىڭ يىللىق حرىكىتى (حرىكت سىنويەسى)

يېرىنىڭ اۋستۇندە اۋز كوچەرنىدە تەگەرەب بارا تۇرغان بىر شار ھمان آلغا تابا كىتىكەن كىمى، قۇياش تىرەسندە وكوك بوشلىغىدا اۋز كوچەرنىڭ ئەيلەنە تۇرغان يۇمۇرنى بىردە ھمان آلغا تابا بارا ھم ھمان قۇياش ئەيلەنەسندە ئەيلەنەب وتەگەرەب يۇرىدەر. يىر قۇياش ئەيلەنەسەن بىر يىل اچىدە، يعنى ۳۶۵ كۇن، ۵ ساعىت ۴۸ مىنوت ۴۸ سىكونىدا (*) بىر مرتىبە ئەيلەنەب چقا. يېرىنىڭ قۇياش اطرافىدا بو رەشچە ئەيلەنۈۈن يىللىق حرىكت (حرىكت سىنويە) دىب آتالادر.

(*) يىلنىڭ اوزونلىقى، يعنى يېرىنىڭ قۇياش ئەيلەنەسندەگى حرىكىتى ۳۶۵ كۇندەن آرتۇراق بولغانغا كورە، يىلنى اۋچ يىل رەتدەن ۳۶۵ كۇندەن، دورىنچى يىلنى ۳۶۶ كۇندەن حساب قىلالار، اۋلگى اۋچىسى عادى يىللار، دورىنچىسى كىيسە يىلى دىب آتالادر. كىيسە يىلدا فېۋرال ۲۹ كون بولە.

يېرىقۇياش تېرەسندە ئەيلەنگەندە قۇياش يېرىنىڭ تۈرلى ئورنلاردا تۇرلىچە ياقىتىرما ھەم تۇرلىچە يىلتىدار .

يېرى قۇياشقا قايسى آيلاردا شامالى ياساغى بىلەن (مىثلا بىزدە جەمى

(خط استواغا)

قۇياشنىڭ يىلىغى

يىل بويى بىر تىگىز

تۇشكەنلىكىدەن ،

اول ياقلاردا يىلىق

قىش، جەمىن ھەم

بىر تىگىز بولوب

تۇرا . شولايوق بو

يىردە كۈن بىلەن

تۇنىڭ ئوزۇنلىقى

لارنى داۋامىر وقتدا

بىر تىگىز بۇلا .

(شكىل ۵ نچى)

يېرىنىڭ باشقا نۇقتە

لەرىنە قۇياش

تۈرلى وقتدا

تۇرلىچە قاراغان

لىقدان يىلىق ھەم

بولغان وقتلاردا)

وقايسى آيلاردا

جنوبى ياغى بىلەن

(مىثلا بىزدە قش

بولغان وقتلاردا)

قارىدىر يېرىشمال

ياغى بىلەن قاراغا .

ندا ياقىلىق ھەم

يىلىق اول ياقدا

كوبىرەك بولاجنوب

ياغى بىلەن قاراغا .

ندا شىمال ياغندا

سالىقن بولوب ،

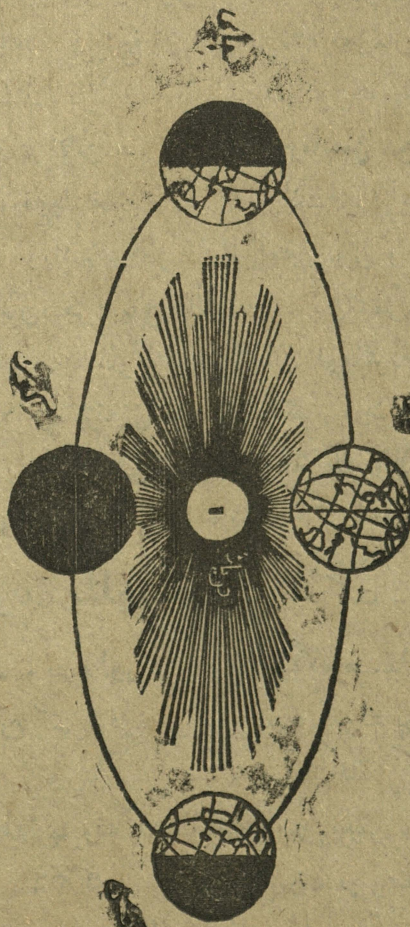
جنوب ياغندا يىلىق

كوبەيە . يېرىنىڭ

جنوب باشى بىلەن

شىمال باشىنىڭ اور

تالغىداغى اورنىغا

(شكىل ۵ نچى)

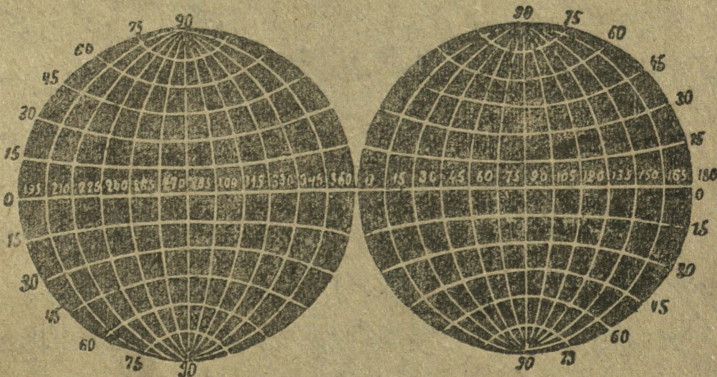
ياقنىقلىقلارنى دا تۇرلىچە بولوب، يىلنىڭ فصللارنى دا آلماشىنى ھەم كۈن بىلەن تۇنىڭ ئوزۇنلىقى لارنى دا ئوزگەردى . ۹ نچى مارتىدا يېرىنىڭ شىمال ياغىدا ، جنوب ياغىدا قۇياشقا توغرى قاراغان بولمى . شوڭار كۆرە اول كۈننى كۈن بىلەن تۇنىڭ ئوزۇنلىغى بىر

تېگىز بولا. (كۈن ھەم تۇنۇڭ يازغى تېگىزلىكى) بۇ وقتدا يېرىنىڭ شىمالى يارتىسىدا قىش فېلىنىڭ آخىرى ھەم ياز فېلىنىڭ باشى بولا، يېرى ئۆزىنىڭ ئەيلەنۈشىدە ھەم دوام ايتە. بۇ كۈندەن باشلاپ يېرى شىمالى ياغى بىلەن قۇياشقا توغرى قارى باشلى؛ يېرىنىڭ شىمالى يارتىسىدا كۈنلەر ئۇزاي ھەم يىلىقلار آرتا باشلىلار. ۱۰ نچى ايوونىگە قارشى يېرى شىمالى يارتىسى بىلەن قۇياشقا بۇتۇنلەي تۇغرى قاراغان بولا. بۇ وقتدا يېرىنىڭ شىمالى قىطبىدە قۇياش باتى ھەم شىمالى يارتىسىدا جەي بولا. جنوبى يارتىسىدا بۇتۇنلەي بونۇڭ كىرىسىنچە قىش بولا ھەم اول ياقداغى قىطب قۇياش يۇزىن بۇتۇنلەي كورمى. بۇ وقتدا يېرىنىڭ شىمالى يارتىسىدا كۈنلەر بىك ئۇزۇن وتۇنلەر بىك قىسقا بولالار. اونىچى ايووندىن سوڭ قىطب شىمالى قۇياشنىڭ نورلاردان آز - آز چىتەكە كىتە باشلى ھەم يېرى ياكادان جنوبى يارتىسى بىلەن قۇياشقا قارى باشلى. يېرىنىڭ شىمالى يارتىسىدا كۈنلەر قىسقارا ھەم تۇنۇلەر ئۇزۇنلار باشلىلار. اونىچى سىنتە بىردە تاغى يېرىنىڭ بىر قىطبىدە قۇياشقا توغرى قاراغان بولا ھەم بۇ وقتدا ھەر يىردە كۈن بىلەن ئۇن بىر تېگىز بولا. (كۈن ھەم تۇنۇلەرنىڭ كۈزگى تېگىزلىكى) بۇ وقتدا بىزدە كۈز ھەم يېرىنىڭ جنوبى يارتىسىدا ياز باشلانا. اونىچى سىنتە بىردە سوڭ قىطب شىمالى يارتىسىدا ھولار سالىقنايا، كۈنلەر قىسقارا، تۇنۇلەر ئۇزۇنلار بولۇنلار. بۇ وقتدا يېرىنىڭ جنوبى يارتىسىدا بونۇڭ كىرىسىنچە: كۈنلەر ئۇزۇنلار، تۇنۇلەر قىسقارا. بىزدە قىش بولا، آندا جەي بولا. ۱۰ نچى دىكە بىردە يېرىنىڭ قىطب شىمالى نىقەسىنىڭ قۇياشدا بىك يىراق كىتەكەن وقتى بولادىر. شول سىبىدەن قىطب شىمالى بۇتۇنلەي قۇياش يۇزىن كورمى ھەم يېرىنىڭ شىمالى يارتىسىدا قىش بولادىر. اونىچى دىكە بىردە سوڭ يېرىنىڭ شىمالى يارتىسى ياكادان قۇياشقا تابا قارى باشلاپ، تۇنۇلەر قىسقارغا، كۈنلەر ئۇزۇنلار بولغا ھەم يىلىقلار آرطارغا باشلىلار. اونىچى مارتدا تاغى كۈن بىلەن تۇن بىر تېگىز بولادىر.

شول رەۋشچە اللەنىڭ اختىارى بىلەن يىر قۇياش ئەيلەنمەندە نىچە مڭ يىللاردان يىرلى ھەمان ئەيلەنمەن تۇرما مەيلىنىڭ فصللارنى ھەمان آلماشىمالار.

كۈە مەجسەدەگى صىزقلار (گلوبوسداغى صىزقلار)

يىرنىڭ تۈرلى اورنىلارن آچق بىسو اۇچۇن گلوبوس اۋستىنە تۈرلى طرفقا: (۱) غربدەن شرقغە، (۲) شىمالدەن جنوبكە تابا صىزقلار صىزالار. غربدەن شرقغە تابا صىزقلار دوائر متوازىيە (پاراللېلىنى كروك) ھەم كىملىك صىزقلارنى دىب آتالالار. بو دائىرەنىڭ اچىندە بولغان اورنىلارنىڭ ھەر بىرسىندە قۇياش بىر تىگىز تۇشە ھەم بىر تىگىز يىلتىدار. گلوبوسنىڭ نەق اورتاسىندا غربدەن شرقغە تابا صىزقلار دائىرە خط استوا دىب آنالادر. بو خط، استوا تىرەسىندەگى اورنىلاردا ھەر وقت كۇن بىلەن تۇن بىر تىگىز بولادر. خط استوا بىلەن يىر ايكى يارتى شارغا بۆلىنەدر. بوندان شىمالغە تابا ياقدا بولغان يىر شىمالى يارتى شار، جنوبكە تابا ياقدا بولغان يىر جنوبى يارتى شار دىب آنالادر.

(شكىل ۶ نچى.)

شىمالدەن جنوبكە تابا صىزقلار دائىرە نىصف النھار (كۈن اورتاسى صىزقلارنى) دىب آنالالار.

بو صىزق توغرىسىندا بولغان شەرلەر اۋر وىلارنىڭ ھەر ايسىندا كۈن اورتاسى بىر وقتدا بولا، اما يىللىق تۇرلېسىندە تۇرلېچە بولا (يەنى

قطبلىرىگە ياقىن يېرىلەرى سالقىن، خط استواغا ياقىن يېرىلەرى يىلى بولالار) نصف النهار دائىرەلەرى بىلەن دە يېرىلىكىگە: شەرقى يارتى شار ھەم غەربى يارتى شارغا بۆلىنە.

گلوبوسنىڭ نصف النهار صىزقلىرى بىر يېرىگە كېلىپ بىرلەشكەن اورۇنلار (نۇقتىلەر) قطبلىرى دېيىلەتەلەر. قطبلىرى: كىشى: قطب شىمالى ھەم قطب جەنۇبى.

نصف النهار صىزقلىرى ئۇزۇنلۇق صىزغى ھەم دائىرە متاۋىز بەھىزقلىرى كىشىلىك صىزقلىرى دېيىلەتەلەر. گلوبوسدا بىر شەھەرنىڭ اورۇن تاپارغا كىرەك بولسا، «ئول شەھەر فلانچە ئۇزۇنلۇق صىزغى (طول) بىلەن فلانچە فلانچە كىشىلىك (عرض) صىزقلىرى ئارىسىداغى اورۇندا» دېيىپ كۆرسەتەلەر. (يەنى فلان شەھەر بىرىچى نصف النهار صىزغىدا فلان قەدەر مسافىدە ھەم خط استوادا فلان قەدەر مسافىدە دېلەر) مەلىكىلەرنىڭ ئۇزۇنلۇق كىشىلىكلىرى دە شول اوق ئۆلچەۋلەر بىلەن كۆرسەتەلەر.

يېرىنىڭ مەنطقەلەرى.

يېرىنى يىلىق ھەم سالقىنلىقلارغا پاراب بېشى بوۋىن (مەنطقەگە بۆلەلەر). بىر ئاسسى مەنطقە، بونسى يېرىنىڭ اورتاغىداغى، يەنى خط استوانىڭ ايكى طرفىداغى اورۇنلار. بو مەنطقەدە قۇياشنىڭ نورلارى يېرىگە توب توغرى تۇشەلەر. ايكى سالقىن مەنطقە، بولار شىمال ھەم جەنۇبەگى قطبلىرىگە ياقىن اورۇنلار. بو مەنطقەلەرگە قۇياش توغرى قارامى؛ آنىڭ نورلارى يېرى ئۈستىنە قىيىقلاپ قىنا تۇشكەنلىكىدەن ھېچ بىر يىلىسى بولمى. ايكى مەنطقە (اورتا) مەنطقە، بولار ئاسسى مەنطقەنىڭ ايكى طرفىدا، سالقىن مەنطقەلەر ئارىسىداغى اورۇنلار.

ئىسسىقلىق منىقىسى

ئىسسىقلىق منىقىسىنىڭ ئارقىلىقى شىمالدىن جىنۇبقى تاپا ئۆلچىگە نىسبەتەن ۴۷۰۰ چاقىرم مىقدارىنىدەدۇر. بۇ منىقىسىنىڭ ئورتالىقىدا بۇتۇن يىلى بويى كۈن بىلەن تۇن بىرابىر بۇلا. بۇ منىقىسىنىڭ ئورتالىقلىرى دائىما ئىسسىق بۇلالار. ياڭغۇرلاردا مارت ھىم سىنىتتە بىر چىسىلارنىدا، كۆبىرىك كىچىلەردە گىنە بۇلغالىلار. يىلىنىڭ باشقا ئايلارنىدا كۆك ھەر ۋەقت بۇلۇتسىز بۇلۇپ. قۇياشنىڭ تۇپ تۇغرى تۇشكەن نۇرلىرى بىرنى كۆيدىرمە كىدەدۇر. ئافرىكادا مىجرى كىبىرنىڭ ايتە كىلەرنىدە ھىم ئامىرىكانىڭ ئىسسىق داللىرىنىدا، ئىسسىقلىق قۇتلىق ئايلاردا طىبىعت جانسىرلانا، اولەنلەر بۇ باشقا اۆسۈملەكلەر تىمام كۆيۇبىنەلەر. آغاچ يافراقلىرى قۇيۇلۇپ بىتتۇ، آغاچلار قىش كۈنلىرىدە گى شىكىللىق بالانغاچ قالالار؛ كۆلەر تىمام كىبەلەر. باقالار، كەلتە جىلانلار ھىم جىلانلار قۇتلىق ياڭغۇرلاردان قالغان بۇشقىنلار اچىنە كىر بۇقلىلار. باشقا ھىوانلار ئىسسىقلىقتىن قۇتۇلۇپ اۇچۇن بىماق ساقىنراق طىرفلارغا قاقچىلار. ھوا ئىسسىق ھىم قۇم تۇزىللىرى بىلەن تۇلغان بۇلا. ھوا غايت تۇزىللىق بۇلغانلىقتىن افاق قارايا، ھەر نەرسە كۆرەن تۇسدە بۇلۇپ كۆرىنە. بۇ منىقىسىنىڭ ايككى ياق ايتە كىلەرنىدە كۈن بىلەن تۇن بىر تىگىز دىب ئىتىرلىك دىر جەدە بۇلسادا يىلىنىڭ ايككى فىلى بۇلادۇر. بىر تۇتاشدىن تۇقۇز آى كىشى طاقىت تۇتانا ائىماسلىق ائىسىلەر بۇلغاندىن سوڭ، يىساڭغۇرلار بىساوب،

اسمىدا كىلەر ئى بر آز كىمىتىب يىرنى بر آز جانلاندردر . بىلنك بوفىلى
 اوچ آى قدر دوام ايتەدر . بو طرفلاردا سسىلك منطقه نك اورتالقلارينا
 قاراغاندا آزراق بولسادا باشقا منطقه لارغا قاراغاندا هيانده ائسىيدر .
 قۇياش ائسىيلىگىندە قزغان قۇم اۇستۇندە تاوق يۇمۇر قالارى پىشەرلك
 بولادر . بو مطقە نك شمالى طرفندا صحراى كىپىر دىگەن زور بر چول
 بساردر ، كه بوندا اوسملىك ذاتندان هيچ بر نەرسە يوق دىپىرلىكدر .
 بۇ نۇن يىر تونازما ئەيلەنگەن بالچق بىلەن قۇم هم يالانغاچ تاشلاردان غنا
 ھبارتدر . بوندا قۇياش يىرنى هم ھوانى بىك قانى فزدرادر . اسمى ھوا
 كىگەيب يىگىلە يگە نلىكەن بو غارى كوتەرىلە ، شونك آرقاسندا يىر
 اۇستۇندە قۇتلان جىللەر باشلانا . بو اسمى داوولار شول قدر قۇتلان
 بولالار ، كه يىردە گى قۇم هم تونازلارنى قارابۇلۇت شىكىللى اوچرتوب
 آلوب كىتەلەر . جىل ايسە باشلاغاچدا اوشبو قزو قۇم اۇيۇرمەلەرى
 صحرا بويىنچا بۇرى باشلىلار . بو داوولنى بدويلەر ، «صحرا دە اولم
 فرشتەسى بۇرى هم كشىلەر وحيواتلارغا اجل كىترە» دىب اعتقاد
 قىلالار . بو قزغان واق قۇملار كوزلەرگە ، نۇلاق ، بۇرۇن ، آوز هم
 اوبكەلەرگە كىر سولشلارنى تارايىطب كشىننى ھلاك ايتەلەر . آلاردان
 قاچوب قۇتلو هيچ مەكن بولەيدەر . اوشبو جىل داوولار سببلى ھلاك
 بوغان كشىلەر نك آغاروب يانا تۇرغان سۇيەكلەرى بۇدە گى ماياقلار
 شىكىللى يول بويلارنى تازىلىپ ياتالار . قايسى وقتلاردا اسمى ھواغا ، بىك
 يراقداغى نەرسەلەرنك صورتلەرى كۇز كىگە تۇشكەن شىكىللى تۇشەدر .
 بو ھواغا تۇشكەن صورتنى مىراژ (سراب) دىلەر . اسمىلىكەن غذاب
 چىككەن ، آرغان هم تالغان يولچىلارنك كوزلەرىدە ياقن غنا يىردە

كوله گەلئى آغاچلقلار، سولار ھەم كوللەر كورينە. يولچىلار بوكا
آلدانوب، بارا تۇرغان بوللارندىن سابوب شول كورنگەن اغاچلقلارغا
تابا، آفتق كوچلەرنى صرف قىلوب بارا باشلىلار ھەم بارا - بارا حاللەرنىن
تايالار. سراب كوزدەن بوغالا، يولچى ھنوز جانسىز، قۇملىق صحرادە
قالوب، يولن بوغالطب ھلاك بولا!

معتدل (اورتا) منطقەلەر.

أسسى منطقه نىڭ شىمالى طرفلارنى بىلەن جنوبى طرفلارنى ايىكى
ياقلاپ معتدل منطقهلەردى. (معتدل منطقهلەرنىڭ ھەر بىرىنىڭ كىملىكلىرى
دورت مىڭ اۇچەر يۇز چاقىردى.) بومنطقەلەرنىڭ أسسى منطقه گەياقن
اورنلاردا جەمى كۇنلەرنىدە كۇنلەر تۇنلەرگە قاراغاندا بىر آز اوزۇنراق،
قىش كۇنلەرنىدە بىر آز قىسقاراق بولالار. بولار ايكى فصلغە، يعنى
قىش ھەم جەمى فصللەرىنە بولىنەلەر. قىش اۇچ آي اوزۇنلغندا بولە، لىكن
ھىچ بىر وقت قار يايومىدەر. شولاي دا بولسا كىچىلەردە شاقىدى غناسالقلقلار
بولغالى. قىش كۇنلەرنىدە يىسا كىرلار بىك كوپ يىسا. بوندا قىشلاو
اۇچۇن شىمال طرفلارندىن بىك كوپ قۇشلار كىلەلەر. جەمى كۇنلەرنىدە
كىشىلەرنى عذابلى تۇرغان بىك آرتق أسسىلەكلەر بولمى. ھوا ھنوز بىك
ياخشى ھەم بىك يىلى بولادىر. بو طرف خىلقلارنىڭ سووقدان ساقلانو
اۇچۇن كىمىگە احتىاجلارنى ھىچ يوق: كىشى ھىچ بىر كىيىمسىز
يەشى آلادىر. يىلنىڭ قىيىسى فصلندا بولسادا آغاچلارندىن يىمىشلەر
اۇزۇلۇب تۇرمى، ھەر تۇرلۇ يىمىش آغاچلارنى يىل بويى چەچەكلەر
آتوب ويىمىشلەر بىرىب تۇرالار.

بو يىرلەردە كىشىنىڭ كۇن كوروى بىك يىكىگىل. شول سىبىدەن
بو طرفلاردا دىنيا پارا تىلغاندىن بىرلى خىلق بىك كوپ تۇرا. بو اورنلارداغى
مىصر، بابىل، پىرسىيە، ھىند وقتى مەلىكىتلەرنى بىك ايىكىكى زامانلاردا
بىرلى كىلىگەن مەلىكىتلەردىر. أسسى منطقه دان شىمال ھەم جنوب طرفلارنى

مكثده ايللى چاقرم چامالارنى بىر كىتكەچ ھەر ايكنى طرفدان مكث بىر يۈز چاقرم كىتكەگىندەگى اورنلاردا جەمى كۈنلەردە كۈنلەرنىڭ ئۈزۈلگى، قش كۈنلەردە ئۈزۈلگى ئۈزۈلگى بىك ياخشى سىزىلرلك (ايسكى ساعت چاماسى) بولادىر. بو تىرەلەردە يلىنك ھەر دورت فصلى دا، يعنى ياز، كۈز، قش ھەم جەينىك ھەر قايسى دا بولا. قش كۈنلەرى دائىما يۈۈش بولا، ياڭغىرلار ھەمان يۈۈش بولالار. يىككەچگەگىنە سالقىنلاردا بولوب، قايسى وقت قارلاردا يۈۈش، لىكن ئۈزۈلگى، كىچ بىلەن يۈۈش قارلار كىرپ وقتدا ايكنى كۈن ئۈيە وقتىنا قدر ئۈيە بىتە. قايسى وقتلاردا صحراى كىرەدە ايسكەن اسسى قۈملى جىللەر ياۋرۇپانىڭ جىنوبى ايتەكلەرىنە قدر كىلىپ يىتەلەر. شولاي دا بولسا آق دىككىزنىڭ يۈۈش ھواسى آنىڭ ئۈيەلەر بىر ئۈيەلەر بولسا، بىكەنلىكەن، صحراى كىرەدەگى قدر ئۈيە كىشىلەرنىڭ ھەلەكەت سەبب بولىدۇر. بارى تىك ھەم اسسى ئوزان ھەم زەرلى گازلار بىلەن تولغان بولغانلىقدان باشنى ئورتىدا ھەم كىشىنى بىر ئۈيە ھەلەكەت بولسا، بو تىرەلەرگە وقت وقت شىمالنىڭ سالقىن جىللەرىدە قارلار ھەم سالقىنلار كىتىپ، ئۈيەلەرگە ھەم باشقا يىمىش باقچالارنى ھەلەكەت بىتەلەر.

اسسى منطقه دەن شىمال ھەم جىنوب طرفلار بىنا ۲۱۵۰ چاقرم قدر كىتكەچ ۱۲۰۰ چاقرم قدر كىتكەگىندەگى بىرلەردە جەيگى كۈنلەر بىلەن قشقى تۈنلەر بىك ئۈزۈن (۱۵ ساعەت دەن ئارتق) بولالار. بو تىرەلەردە يلىنك فصللەرى بىك بىلىپ ھەم ئۈيە بولوب آلماشالار. بوندا دىككىز دەن بىراق بىرەگى اورنلاردا جەمى اسسى، قش سالقىن بولا. قش كۈنلەردە ئۈيەلەر باقچالارنى باقچالارنى قۈيۈپ يالانغاچ قالالار. قۈشلار يلى ياقچالارغا ئۈيەلەر، باقچالار، كەلتە جىلانلار، جىلانلار، ئەرلەر، يۈمۈرلەر ھەم شوڭا ئۈيەلەر باشقا جىوانلار بىر ئۈيەلەر بىر قش بويى يۈقىلار.

اسسى منطقه دەن شىمال ھەم جىنوب طرفلار بىنا ۳۴۵۰ چاقرم قدر كىتكەچ ۸۵۰ چاقرم كىلىگەندەگى اورنلاردا جەيگى كۈننىڭ ئۈزۈلگى

۱۸ ساعەت، ەتتى آندان دا آرتۇراق بولا، قش كۈنلەرنىدە ايسە بۇتۇنلەى بونۇڭ كىر يىسنىچە؛ كۈنلەر بىك قسقا بولالار. بو تىرەلەردە يلىنۇڭ اىكى گنە فصلى، يعنى بىك قسقا جەى بلەن بىك اۇزۇن (توقز آى) قش قنا بولادر. ياز بلەن كوز قشقا قوشىلالار. قش كۈنلەرنىدە بورانلار بىك قوتلى بولوب، بر كىچ اچندە قارنى تاو تاو ايتب اۇيۇب قوبادر، ھوادە بىك سووق بولوب، ۳۰، ەتتى ۴۰ گرادوسلارغا يىتەدر. ككشىلەر سالقىنلىقدان سولش آلا المىلار. قۇشلار اۇچۇب بارغان وقتلارنىدا قاتوب اۆلەر. قش كۈنلەرنىدە يلى يۇنلى آبولاردا اۆزلەرىنۇڭ اۆنلەرىنە كىرب قشش بويى يوقىلار. بارى شمال طرفىنۇڭ بولانلارنى غنا سووقلىقدان قورقەپچى اۆزلەرىنۇڭ كىڭ ھم كۈرە كسىمەن تۇياقلارنى بلەن قال قارلارنى اقتاروب قار آسطندىان رزق تابوب يەشىلەر.

سالقن منطقلەر.

معتدل منطقلەرنۇڭ شمال ھم جنوب طرفىداغى باشلارنى ھر اىكى ياغىدا سالقن منطقلەردر. شمالى سالقن منطقلەنۇڭ جنوبكە تابا باشىندا ادا يىل بويى، دىبىرلىك، يىرلەرنى قار بلەن ھم او كىانلارنى بۇز بلەن قابلانغان بولالار. قوتلى سالقىنلارغا چدى آلمىچى قالن بۇزلار ھم يىرلەر يارىلا. جەى اورتالارنىداغنا بىك آز وقتقاغنا بۇزلار شمالگە تابا كىتب يىر اۋستلەرنى بر آز ارىدر. بو وقتلاردا يلى ياقلاردان قۇشلار كىلىب اطرافنى بر آز جانلاندرالار ھم قۇش وجانوارلار اولو اۇچۇن كشىلەردە كىلىب چىقلار. جەى كۈنلەرنىدە قۇياش آلتى آتنا بىردە بانمى ھم آلتى آتنا بر رەتدەن كۈن گنە بولوب تۇرا. شولاي اوق بو ياقلاردا قش كۈنلەرنىدە آلتى آتنا بر رەتدەن قۇياش بىردە چقىچى تۇن گنە بولوب تۇرادر. بو منطقلەنۇڭ اىڭ شەلدنە قىطب توغر يىلارنىدا آلتى آى قۇياش بىردە بانمى ھم آلتى آى بىردە چقىمى. قۇياش چىققان وقتلاردا نورلارنى

بىك ئوبەندەن قىيىق تۇشكەنگە كۆرە بارى ياقىلىق غنا بېرە، ھىچ
 بىر يىلىق بېرە آلمىدۇ. قىطىلەردە يارتى يىل كۈن، يارتى يىل تۇن بولۇپ
 تۇرادۇ. بويىقلارغا كىشى ھىچ بارا آلمى. بوندا كىشى چدى آلماسلىق سالقن
 قىش قىنا بولۇپ تۇرا. اوكميان مەنگىلك بۇزلار بلەن قابلانغان بولا. قۇرى
 يېر اۇستۇندە ھىچ بىر جان ايىھسى يوق. دېگىزدە گنە تۇراى زور
 بالقار بلەن دېگىز جانورلارنى غنا يېھىلەر. بوندا بو جووانلارغا بىك طنچلىق
 وپىك راھت. دېگىز تۇ بندە سونىڭ يىلىغى ھىچ بىر وقت ايكى گرادساندا
 كىم بولمىدۇ.

يېر اۇستۇندە اوسمىلكلەرنىڭ تارالووى.

يېر اۇستۇندە يۇمشىك قۇياشنىڭ يىلتووى بىر تىگىز بولماغانلىقدان
 اوسمىلكلەرنىڭ تارالووى دا ھىچ بىر يېردە بىر تىگىز تۇگىل. يىلىق ھىم
 يۇمشىك كۆپ بولغان يېرلەردە اوسمىلكلەردە ياخشى اوسىلەر. اوسمىلكلەرنىڭ
 آغا كىتكەن يېرى اۇسىنى منىقەنىڭ سوغار لووى ياخشى بولغان اورنلار بىر.
 يۇش ھىم اۇسىنى ياقلاردا اوسمىلكلەرنىڭ تۇرلەرى كۆپرەك، اۇزلەرى دە
 بىيگىرەك، يوانراق ھىم يىمىشلىرەك بولالار. آفرىكانىڭ اۇسىنى ياقلاردا
 باغوباب اسىلى زور بىر آغاچ اوسىدۇ، كە بونىڭ يوانلىغى اون اۇچ
 قۇلاچ مىقدارنىڭ بولادۇ. آزيانىڭ اۇسىنى ياق اورمانلاردا تىن (اسەكوۋىتسە)
 اسىلى بىر آغاچ اوسىدۇ، بو آغاچنىڭ بۇناقلارنى يېرگە سالىپ تۇشۇپ تامىر
 جەيەلەر. شوندى آغاچنىڭ قارتايغانلارنى زور بىر اورمانغا اۇخشاشلىق بولادۇ.
 بويىقلاردا شىكەر قامىشلارنىڭ ايكىشەر سارنىن اۇزۇنلىغىدا بولۇپ اوسىلەر.
 قايسى اورنلاردا بىر پۇت دۇگىدەن ايكىشەر يۇز پۇت قىر دۇگىنى حاصل
 بولادۇ. بونىڭ بويىقلاردا قۇلماقلارغا اۇخشاشلىق اۇرمەلى اۆلەنلەرنىڭ
 بويىلارنى دورت بېشىن آرتىدى، اما اول ياقلاردا ايسە اۇرمەلى
 اۆلەنلەرنىڭ بويىلارنى اونار سارنىن اۇزۇنلىقىدا بولۇپ، يوانلىقلارنى
 بىك يوانلىقلاردا بولالار. اۇسىنى ياق اوسمىلكلەرنىڭ چەكە كۆرى بىك

چو وار ھەم بېك بېر ياولى بولالار. اۋسەلەكلەر آراسىدا بېك شىفالى سوليلارنى بولغان كىبى بېك زەرلى ھەم آغوليلارنى دا بار. خۇاستوۋدان شىمال طرفىنا كىتكەن ساين اۋسەلەكلەرنىڭ تۇرلەرنى آزايا، اۋزىلەرنى كچرەيە ھەم يېمەشلەرنى دە آزايا بارادر.

مەتدىل منىقەلەرنىڭ يىلى ياقلارنىدا مەنىگى يەشىل بولوب اوطرا تۇرغان بۇكى، سروي، چەي، كامفارا ھەم باشقا مشهور آغاچلار اۋسەمەكەلەردەر. يېمەشلى آغاچلاردان شىفتالو، اۋرۇك، لىمەن، آفلىسون ھەم مىندال آغاچلارنى دا بېك ياخشى اۋسەلەر.

مەتدىل منىقەلەرنىڭ سالقىراق ياقلارنىدا لىمەن، اۋرەنىگى، قاراما، جوكە، بوك آغاچلارنى اۋسەلەر.

بو ياقلاردا اۋسەلەكلەردەن بېگەرەك خىلقنىڭ اۋزى طرفلىقلارنى بىلەن ايگىلە تۇرغان آرش، آرپا، سۇلۇ، بىغداي، نارى، بۇرچاق، كەبىستە ھەم تۇرما كىبى نەرسەلەر ھەم حىوان آرنى بولغان تۇرلى اۋلان وپچەنلەر اۋسەلەر. كىشى اۋرچىتە تۇرغان اۋسەلەكلەرنىڭ تۇرلەرنى قىطبەلەرگە ھەم خۇاستوۋغا تابا بارغان ساين آزايا بارالار. قىطبەلەرگە تابا آلارنىڭ آزايولارنى سالقىن بولغانلىقىدىن ھەم ئۇ قىر طرفلىق بىلەن ايگىلىسەلەردە اۋلەگىر مەگەنلىكەندەر. اما خۇاستوۋغا تابا بارغان ساين آزايولارنى بېگەرەك آندىغى خىلقنىڭ يالقاولقىدىن كىلەر. يىلى منىقەلەرنىڭ يۈۋشەك طرفلارنىدا خىلققا طرشوب ايگىن ايگى تۇرۇبدا، طىبىعى ياراتقان يېمەشلەر بىلەن دە كۈن كوروممەن. شول سىبىدىن اول طرفنىڭ خىلقلارنى طرشوغا لزوم كۆرمەگەنلىكىدىن يالقاولقىغا اۋبىرەنگەنلەر. مەتدىل طرفلاردا ايگىنلەرنىڭ بولولارنى خىلقلارنىڭ طرشولار بىنا قاراب بولغانلىقىدىن اول طرفلارنىڭ خىلقلارنى طرشىلىق، غىرت ھەم تۇرلى ھىر وىناغىتكە اۋبىرەنگەنلەر. مەتدىل منىقەلەرنىڭ قىطبەلەرگە تابا ياقداغى چىتەلەرنىدە قاين، اوساق مىلەش، شۇمۇرت، چىرشى، نارات، اق چىرشى،

فاراغان، اربت چىكىلەوگى آغاچلارنىمۇ باشلىقلاردان: آرپا، آرشىم جىتىن كىمى نەرسىلەر اۋسەلەر. سالقىن منىقلەرگە كىتكەچ زور آغاچلار يوق. بوندا آرطش، ياناب اۋسە تۇرغان قاين، تال ھم تۇرلى مۆكلەرگە اۋسەلەر. قۇتلەرگە ياقىن تىرەلەردە اۋسەلىكلەر بۇتۇنلەي يوق.

يىر اۋستۇندە حيوانلارنىڭ تارالوۋى.

حيوانلاردا اۋسەلىكلەر شىكىللى ھەر جەھەتتەن ايرىن ھم اوڭغاي بولغان تىرەلەردە ايرى ھم قوتلى بولالار. اۋسەلى ياقلاردا حيوانلار ھومما يىك ايرى بولالار. اول طرفلاردا فىلەر، بىگىموتلار، كىركىانلار، آرسىلار يولبارسلار، نەسەلەر، نەو قۇشلارنى، كىشىلەردەن دە زور گەودەلى مایموللار ھم كۆگەرچىن يۇمۇرقاسى زورلغىدا اۋر مەكۈچلەر يەشىلەر. خىت استوا تىرەسەندەگى قۇشلار تۇرلى تۇرلى آچق تۇسلەردە بولوب يىك ماتور بولالار.

شمالگە تابا قۇشلارنىڭ تۇسلەرى بىر تۇرلىرە كىگە ئەيلەنە بارادىر. شىمالى ياقلاردا آچق تۇسەگى قۇشلار بۇتۇنلەي كورنىمى. حيوانلارنىڭ اۋستەرن قىبلاغان بۇنلارنى دا تۇرلى ياقلاردا تۇرلىچە بولادىر. سالقىن ياق حيوانلارنىڭ تىرەلەرى قوۋىي ويۇمشاق يۇنلى ھم قوۋىي مامقلى بولالار. مەقدىر، منىقلەدەگى حيوانلارنىڭ بۇنلارنى بىر آز سىرەگەرەك ھم قاتىراق بولا. اۋسەلى ياق حيوانلارنىڭ بۇنلارنى بۇتۇنلەي سىرەك، قىسقا ھم قاتىق بولادىر، خىتى قايسىلارنىڭ بۇنلارنى بۇتۇنلەي بولىمى. (مىلا فىل، بىگىموت ھم كىركىان كىمى حيوانلار).

حيوانلار تارالو جەھەتلەردەن دە تۇرلى يىر لەردە تۇرلىچە بولادىر. كىشى كۆبىر لەردە يۇرت حيوانلارنى كۆب بولوب، وحشى حيوانلار آز بولالار. كىشى آز بولغان اۋرۇنلاردا بونىڭ كىرىسەنچە: وحشى حيوانلار كۆب، يۇرت حيوانلارنى آز بولالار. يۇرت حيوانلارنى مەقدىر طرفلاردا كۆبەرەك، وحشى حيوانلار اۋسەلى ھم سالقىن منىقلەردە كۆبەرەك دىر.

يېرىنىڭ دورىتىن اۇچ اۇلۇشىن قابلاپ تۇرغان اوكيان ھەم دېڭىز لەردە دە جان ايپەلەرى قۇرئ يېردە گندەن آز توگل. اوكياننىڭ تېرەن اورنلارنىدا كىت بالقلارنى (بالالارنى سۇت ايمىز تىرپە قىلاتۇرغان غايت زور دېڭىز حيوانلارنى) مورثلار، تولىنلەر، تۇرلى تۇرلى بالقلار، قىسقلار دېڭىز اۇرمە كوچلەرى وباشقا واق جان ايپەلەرى يەشمە مەكدەدر. دېڭىز لەردە عادى كوز بلەن كورە آلماسلىق درجەدە واق قۇرتلاردا غايت كۆيدىر. ايڭ زور كىت بالقلارنى ايڭ سالقن ياقۇلاردا اوكيانلەردە يەشىلەر. بوندا يەشمە و آلار اۇچۇن اوڭغاي ھەم طنچدر.

كشىنىڭ نىسلەرى (عرق بىنى بىش).

بۇتۇن يېرى يۇزىدە كى كشىلەر تىرىلەر ينىڭ تۇسلەر يىنە ھەم يۇزلەرىنىڭ صورت وقىياقتلەرىنە قاراپ اۇچ جىنسكە بۆلىنەلەر:

(۱) آق جىنس. (شكىل ۸: ۱) بوجىنس كشىلەر. بىنىڭ تۇسلەرى اق، كۆز. لەرى قارا ھەم زەنگەر، چەچلەرى يۇمشاق ھەم قويقىدر. بو نىسل خلقى بېگەرەك مەتىل منىطقەلەردە بىرسىفیدەن شىمال، شىرق ھەم جىنوب طرفىداغى بىر. لەردە يەشىلەر، بونىسلنىڭ خلقى غايت كو بىر، بولار. دان بىك كو ب كشىلەر

(۸ شكىل)

آمېرىكا ھەم آفستىرالياغادا كوچكەنلەر. اسلاڭانلار، نىمىسلەر، فرانسوزلار، شۇيدلەر، آنگلىيانلار،

ايتھالايانلار، ھند ليلەر، چيركاسلار، عربلەر و باشقا قايىسى بىر فرقه خلقلار اوشبو آق جنسكە منسوبلاردىر. بو جنس خلقلارنى بۇتۇن بىر يۇزىندە دورت يۇز مىليون قدر حساب ايتلەلەر. آق جنسكە منسوب خلقلار علم، معرفت، ھنر و مدنيت جھتتەن باشقا جنسلەرگە قاراغاندا اۇستونلەردىر. آق جنس خلقلارنىڭ كوبرەگى غرىستيانلار. بولاردان بارى عربلەر ھم قايىسى بىر باشقا خلقلارغا مسلمانلاردىر.

۲) سارى جنس (شکل ۹ نچى) بو جنس خلقلارنىڭ تۇسلەرى
 لار، بىر محيط
 كىيىر تاو لار ندا
 غى ماليز خلقلا
 رى ھم بۇتۇن
 آمىر يىكانىڭ
 تۇب بىرلى
 خلقلارنى بو
 لغان ايندىيتىس
 لەر ھم ايسكى
 موسلار اوشبو
 جنسكە منسوب
 لاردىر. بۇتۇن
 دنيا دا بو
 سارى ياكە قىز
 ھلت، ماڭايلا
 رى كىڭ، يا
 ئغاق سۇ بەكلە
 رى چىغىقى، كو
 زلەرى كچكنە
 ھم قىسقى، بۇرۇ
 نلارنى ياسىسى،
 چە چەلەرى ئالنى
 ھم قاتنى. قتا
 يلار، ياپونلار،
 تانارلار، سامو
 يدلار، لوپار

(شکل ۹)

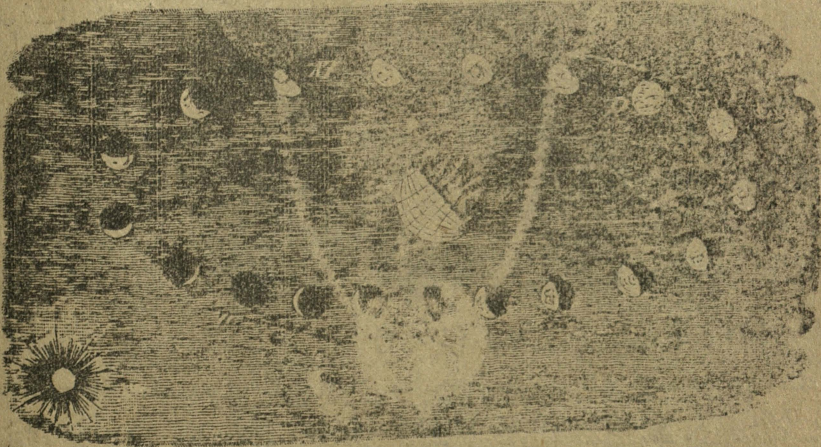
جنسكە منسوب آلنى يۇز مىليون قدر كىشى بار. بو جنس خلقلارنى ترقى و مدنيتكە قابىلىتلى بولسالاردا، مدنيت و معرفت جھتتەن آق جنس خلقلارينا قاراغاندا كوبر تۇبەنلەردىر. بولار آراسىدا معارف و مدنيتتە ترقى قىلغانلارنى ياپونلار ھم آلاردان قالاقتايلاردىر. بو نسلگە منسوب خلقلارنىڭ قايىسىلارنى، مىلا: قرغز و قالملار كو چمە ھالده و قايىسىلارنى، مىلا: ايسكىموسلار، لاپلاندىلار يارتى وحشى ھالده

تركلىك ايتەلەر. بو جنس خىلقلار يىنىڭ بىر اولۇشى مىسلمانلار وقالغانلارنى
مىجوسلەردىر.

(۳) قارا جنس. (شىكل ۱۰ نىچى) بو نىسل خىلقلار يىنىڭ تۇسلەرنى
قارا، چەچلەرنى قارا ھەم بىۋىدرەلنى، ايرىنلەرنى بىك قىالن ھەم آسلىنوب
تۇرا، كوزلەرنى زور. اۇسنى مىنطقەنىڭ اصل يىرنى خىلقلارنى، جنوبى آفرىقا
نىغىرلارنى ھەم آفستىراليا نىڭ يىرنى خىلقلارنى اوشبو قارا جنسكە مىنسوبلاردىر.
بۇتۇن دنيا بۇزىندە گى كىشىلەر بىر مىليارد آلتى يۇز مىليون مىقدارىندەدر.

آى

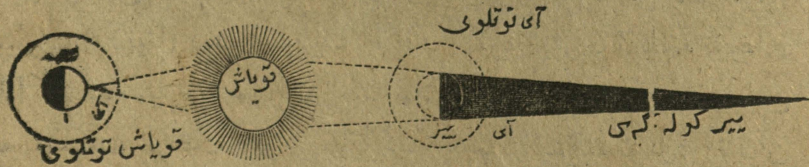
آى دا يىر شىكىللى يۇمۇرنى، لىكىن اول يىردەن ايللى اولۇش كىچىكەدر.
يىر اوزىنىڭ كۇچەرنىدە ئەيلەنگەن كىسى آى دا دائىم اوز كىچەرنىدە
ئەيلەنەدر. يىر قۇياش ئەيلەنەسنىدە ئەيلەنگەن شىكىللى آى دا يىر اطرافىدا
ئەيلەنەدر. آى يىر ئەيلەنەسنىدە گى دورى تر آى اچىدە (۲۷) كۇن

(شىكل ۱۱ نىچى.)

۱۲ سائەتدە) بىر مرتبە تمام ايتە. بىز آينى يىر ئەيلەنەسنىدە ئەيلەنگەن
وقتدا يا بۇتۇن دائىرە، ياكە يارتى دائىرە، ياكە اوراق شىكىللى گەنچىكە
ايتىپ كورەمز، ياكە بىز آينى بۇتۇنلەى كورمىمىز. آينىڭ بو تۇرلى

كورنشلەرى ئاينىڭ فازالارى (وچەمالت) دىيىپ آتالالار. (شكىل ۱۱ نىچى)
 آينىڭ اوشبو حالتلەرى ياڭما آى، اولگى چىرگى، تولى آى
 ھم سوڭغى چىرگى اسمەلى بىلەن دورتسكە بولىنەلەر.
 ياڭما آى. قۇياش، آى ھم يىر بىر صىزق اۇستۇندە بولوب،
 آينىڭ قۇياش بىلەن يىر آراسىدا تۇرغان وقتىدا بولادر. بو وقتىدا آى
 بىزگە قاراڭغى ياغى بىلەن قاراب تۇرغانلىقدان كورنمىدر. آى اۋزىنىڭ
 يىر ئەيلەنەسەندە گى ھەركىندە دوام ايتىپ قۇياشدا بىراقلاشا بارا ھم آنىڭ
 قۇياش ياقىتىرتقان ياغى بىزگە كورىنە باشلى. اول بىز آنىڭ بارى اوراق
 شىكىللى تارغىدا بىر قىرىن، سوڭرا يارتى دائىرەسەن (اولگى چىرگەن)
 كورەمىز. آى يىر تىرەسەندە ئەيلەنۈندە دوام ايتىپ قۇياشدا ھەمان
 يىراقلاشا بارا. بىر زەمان قۇياش، يىر ھم آى تاغىن بىر صىزقا كىلەلەر.
 بو وقتىدا يىر قۇياش بىلەن آى آراسىدا بولا. آى بىزگە بو وقتىدا بۇتۇنلەى
 ياقىتى ياغى بىلەن كورىنە. بىز بو وقتىدا آينىڭ بۇتۇن دائىرەسەن كورەمىز. بو
 تولى آى بولا. آندان سوڭ آى تاغىن قۇياشقا ياقىن كىلە باشلى ھم
 ياڭمادان بىزگە قاراڭغى ياغى بىلەن كورىنە باشلى. بىز تاغىن آنىڭ يارتى
 دائىرەسەن، يەنى سوڭغى چىرگەن كورەمىز. آخىردان تاغىن اوراق شىكىللى گە
 كورب، ياڭمادان آى يىر بىلەن قۇياش آراسىدا كىرگەچ بۇتۇنلەى
 كورنەس بولا.

(شكىل ۱۲ نىچى.)

آينىڭ تۇتۇلۇلارى ھەر وقتىدا ۱۴ - ۱۵ نىچى كىچىلەندە بولا،
 چۈنكى بو وقتىدا يىر آى بىلەن قۇياش آراسىدا كىرگەن بولا. يىرنىڭ
 آرتىدا سوزغان كۆلەگەسى اىغا تۇشۇپ، آنىڭ ياقىتلىغىن قابىلى. اگىر

يېرىنىڭ كۆلەڭسىنى آينى بۇتۇنلەي قاپلاسما، آي بىردە كۆرۈنمەس بولا.
 اگر آنىڭ بىر كېسەڭگە قاپلاسما، آي يارتى، ياخود چېرىك رەۋشەدە
 كۆرىنە. (شەكىل ۱۲ نچى)

قۇياش تۇتۇلۇشلار ھەر ۱۷ كۈن بىر قېتىم ياكى ئايدا بولسا، چۈنكى
 بۇ ۱۷ كۈن ئىچىدە قۇياش بىلەن يېرىنىڭ ئارىسىدا كېڭەيىش بولسا، ئاينىڭ كۆرۈنمەسى
 قۇياش ياقىتىدىغان قاپلانغانلىقتىن بىزنىڭ كۆزىمىزگە كۆرۈنمەس بولا. اگر آي
 بىلەن قۇياش ئارىسىدا بۇتۇنلەي كېسىش، قۇياش بۇتۇنلەي كۆرۈنمەس
 بولا. اگر اول بىر ئىككىنچى كېسىش، اول ۱۷ كۈن ئىچىدە قۇياش يارتى بولۇپ كۆرىنە.
 آي بىلەن قۇياش ئارىسىدا بۇتۇنلەي كېسىش بولسا، بۇ يېرىنىڭ
 ئۆز كۆچمىسى ئىكەنلىكىدە بۇرۇنقىدەن كېلىدۇ.

قۇياش عالمى.

آي يېرى تېزەسىدە، يېرى بىلەن بىرگە قۇياش اطرافىدا
 ئەيلەنەدۇ: آي يېرىنىڭ يولداشلىقى دېيىش ئاتالدى.
 يېرى بىلەن آي ھەر ئىككىسىدە قارا كۆيى جىسىملەردۇر. بۇلار ھەر
 ئىككىسى ياقىتىلغۇ قۇياشنىڭ اطرافىدا.

قۇياش ئەيلەنەسىدە ئەيلەنە تۇرغان زور قارا كۆيى جىسىملەرنى
 سىپارات (پلانىتا) دېيىش، سىپارات اطرافىدا ئالغا ئايىرىش ئەيلەنە تۇرغان
 قارا كۆيى جىسىملەرنى سىپارات يولداشلىرى دېيىش ئەيتەلەر. قۇياش
 ئەيلەنەسىدە ھەرىكەت ئېتىبارى قارا كۆيى جىسىم بىر يېرىگە تۇرۇش.
 باشقا قۇياش اطرافىدا ئەيلەنە تۇرغان بىر قىسىم سىپارەلەر بار. ئالدىدا
 بىزنىڭ يېرى شەكىللىق قۇياش اطرافىدا ئەيلەنەلەر. بۇلارنىڭ قىسمىدا
 بىزگە قاراغاندا قۇياشقا ياقىنلار، قىسمىدا بىزگە قاراغاندا يېرىگە
 يېقىن قىسمىدا ئەيلەنەلەر. بۇلارنىڭ قىسمىدا بىزنىڭ يانلىرىدا ئايىرىش

يۇرى تۇرغان يولداشلارنى دا بار (*) قۇياش ئەيلەنەسنىدە سيارەلەردەن باشقا قۇيرۇقلىق يۇلدۇزلار (كامىتەلەر) دا يۇرىلەر. قۇيرۇقلىق يۇلدۇزلار سيارەلەردەن ئۆزلەرنىڭ شەكىللىرى بىلەن دەھم اجزالەرنىڭ تىرىكىبلىرى بىلەن دەھم يىك آيرىلالار. قۇيرۇقلىق يۇلدۇزلار كۆبىنچە گەودە بىلەن ئۇزۇن قۇيرۇقدان مەركىز بولالار. آلارنىڭ بو قۇيرۇقلارنى يا تاراي، ياكە كىكەيەدر. كۆپ وقتدا بۇلارنىڭ گەودەلەرنى ھەم قۇيرۇقلارنى آرقى باشقا يۇلدۇزلارنىڭ گەودەلەرنى كۆرۈپ قالالار. شۇنىڭ ئۈچۈن قۇيرۇقلىق يۇلدۇزلارنى گاز شىكىللىك ئوتەسنىدەن كۆرىنە تۇرغان يىڭىل بىر جەسەم دىيىپ گەان قىلالار. قۇيرۇقلىق يۇلدۇزلار قۇياش

ئەيلەنەسنىدە گۈى حر-
كىتلەرنى ئونلار، يۇز-
لەر، حتى مىڭلەرچە
يىللار ئىچىدە بىر مەرتەبە-
گە تەمام ايتەلەر.
(شەكىل ۱۳ نچى)

قۇياش كۆك
يۇزىدە ئالتۇن تۇرا
تۇرغان ياقىنى بىر
جەسەم. قۇياش يىر-
گە قاراغاندا غىنا
تۈگۈل، بىلكە ئوز ئەيلە-
نەسنىدە حرىكت ايتە

(شەكىل ۱۳ نچى)

(*) قۇياشقا ايڭ ياقىن سيارە عطارد يولدىزى بىلەن زەھە يولدىزى ھەم ئوزىنىڭ ايىدەشى آى بىلەن بىرگە يىردىر. يراقدان ئەيلەنە تۇرغان سيارەلەر ھەم يىخ يولدىزى استىمىرونىڭ اسىنىدە بىك واق سيارەلەر. يوپۇتەر يولدىزى (ئەيلەنەسنىدە دورت آيى بار) ساتۇرن - زەھل (ئەيلەنەسنىدە سىگىز آيى ھەم ياقىتروب تورا نۇرغان ايىكى بالداغى بار) اوران (ئەيلەنەسنىدە آلتى آيى بار) نىپتون (ئەيلەنەسنىدە ايىكى آيى بار)

تۇرغان سيارەلەر ھەم قۇيرۇقلىق يۇلتۇزلارنىڭ ھەممىسى بىرگە جىغاچ، شولارنىڭ بارىسىدىن دا زور بىر جىسىمىدۇر. قۇياش دا يىر شىكىللى ئۈزىنىڭ كۈچىنى ئەيلەنەنەندە ئەيلەنەدۇر.

قۇياش ئەيلەنەنەندە ھەرىكەت ايتە تۇرغان سيارە ھەم قۇيرۇقلىق يۇلتۇزلارنىڭ بارىسىغا بىردەن قۇياش عالمى (سولنىچىنايا سىستېما) دىيىپ ئەيتەلەر.

عالم

بىزنىڭ كۆزىمىزگە كۆك يۈزىدە قۇياش، سيارات ھەم قۇيرۇقلىق يۇلتۇزلاردىن باشقا دا چىكىسىز كۆپ ھۆكۈتمىسىز يۇلتۇزلار (ئىنتايىن كۆپ) كۆرىنەلەر. ئىنتايىن كۆپ يۇلتۇزلارنىڭ ھەر قايسى بىزنىڭ قۇياش شىكىللى ئۈزىنىڭ زور، ھەتتا ئۇندىن ئەللى نىچە ئۇلۇش زور ياقىتى قۇياشلاردۇر. ھىتتە عالملىرى ھەم ھىكىملىرى شۇندىكى ھەر بىر يۇلتۇزنىڭ ئۆزى ئاھالىسى ئەيلەنەنەندە، ئۇلاردىن ياقىتلىق ئالوب تۇراتۇرغان سيارەلەرى، قۇيرۇقلىق يۇلتۇزلارى ھەم ئۆزلىرىنىڭ قۇياش عالملىرى باردۇر دىيىپ فرض قىلالايمىز.

بۇ يۇلتۇز - قۇياشلار اصلدە بىك زور بولسا ئالدىدا بىزدەن بىك يىراقدا بولغانلىقىدىن بىزنىڭ كۆزىمىزگە كىچىك ياقىتى نۇقتىلەرگە بولۇپ كۆرىنەلەر. بىلكە قۇياش ئۆزى دە ئۇنىڭ ئاھالىسى ئەيلەنەنەندە تۇرغان سيارەلەرى بىلەن بىرگە بىك نىچە بىر زور قۇياش ئەيلەنەنەندە ئەيلەنەنەندە تۇرغاندۇر؛ بىلكە بىزنىڭ كۆزىمىزگە تىك تۇراتۇرغان تۇسىمى بولۇپ كۆرىنگەن قۇياش - يۇلتۇزلاردا ھەر قايسى ئۆز عالملىرىدە سىر قىلا تۇرغانلاردۇر. لىكىن ئالدىدا بىزدىن بىك يىراقدا بولغانلىقىدىن بىز ئۇلارنىڭ يۇرگەنلىكىنى، ياكى تىك تۇرغانلىقلارنى ئايرىپ بىلەنمىز. مەن بوقۇياش - يۇلتۇزلار، سيارەلەر، قۇيرۇقلىق يۇلتۇزلار ئىككى - چىكى بولغان كۆك بوشلىقتا ئالدىدا تۇراتۇرغان بىلەن تۇراتۇرغان ھىسابىمىز كۆپ جىسىملەرنىڭ ھەممىسى بىلەن بىردەن عالم دىيىپ ئەيتەلەر.

